

Piotr Chomik
ks. Roman Andrzej Płoński
ks. Marek Ławreszuk

SOBÓR ZMARTWYCHWSTANIA PAŃSKIEGO W BIAŁYMSTOKU

SOBÓR ZMARTWYCHWSTANIA PAŃSKIEGO W BIAŁYMSTOKU

Fundacja Vidovdan

Zadanie dofinansowane ze środków
z budżetu Miasta Białegostoku

ISBN 978-83-951293-0-8

Fundacja Vidovdan
Białystok 2018

**Sobór
Zmartwychwstania Pańskiego
w Białymstoku**

Piotr Chomik, ks. Roman Andrzej Płoński,
ks. Marek Ławreszuk

Sobór Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku

Fundacja Vidovdan
Białystok 2018

Recenzenci:

abp dr Jakub Kostiućzuk
(Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie)
bp dr hab Andrzej Borkowski, prof. UwB
(Katedra Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku)

Projekt okładki:

ks. Roman Andrzej Płoński, Jerzy Gryćuk

Opracowanie graficzne i redakcja techniczna:

Jerzy Gryćuk

Redakcja:

ks. Marek Ławreszćuk

Korekta:

Karolina Ignatićuk

© Copyright by Fundacja Vidovdan, Białystok 2018

Fot. na okładce ze zbiorów Aleksandra Sosny

ISBN 978-83-951293-0-8

Zadanie dofinansowane ze środków
z budżetu Miasta Białegostoku

Fundacja Vidovdan
15-779 Białystok, ul. Zbigniewa Herberta 61

Druk i oprawa:

Ares Zakład Poligraficzny, 15-199 Białystok, ul. Włociańska 58

Spis skrótów

AAN	Archiwum Akt Nowych w Warszawie
ADBГ	Archiwum Diecezji Białostocko-Gdańskiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Białymstoku
ГАГО	Государственный архив Гродненской области
GEV	<i>Гродненские Епархиальные Ведомости</i>
GGPK	<i>Памятная книжка Гродненской губернии, Гродно</i> <i>Памятная книжка Гродненской губернии, Гродна</i> <i>Адрес-календарь и справочная книжка Гродненской губернии, Гродно</i>
Kalendarz 1913	Э.О. фон-Хартен, <i>Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 годъ</i> , Белостокъ 1913
KV	<i>Клировая Ведомость Белостокскаго Николаевскаго Собора</i> <i>Ведомости о Церкви</i>
LEV	<i>Литовские Епархиальные Ведомости, Вильна</i>
MWRiOP	Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
UDK 1883	<i>Уставъ Духовныхъ Консисторій</i> , Санктъ Петербургъ 1883

Wstęp

Prawosławie w Białymstoku to ważny komponent współczesnej rzeczywistości miasta. Jego historia to historia nie tylko samego miasta, ale i jego okolic. II połowa XIX wieku w dziejach Białegostoku to przede wszystkim jego rozwój przemysłowy. W ślad za nim szedł rozwój demograficzny i konfesyjny. Religia i praktyka religijna to jedne ze sfer życia miejskiego. Ich efektem było budownictwo sakralne. Początek XX wieku to inwestycje na szeroką skalę w tej dziedzinie. Jedną z nich był sobór prawosławny Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku. Architektura obiektu oraz prace budowlane z nim związane stanowiły jeden z elementów rzeczywistości życia miasta nad rzeką Białą drugiej dekady XX wieku. Budynek był częścią składową architektury miejskiej do 1938 roku. O jego obecności świadczą dziś tylko adres - Sienkiewicza 65 - oraz materiał ikonograficzny epoki carskiej, wojennej i międzywojennej miasta.

Białystok to miejsce szczególne w dziejach I Rzeczypospolitej Polskiej, Królestwa Pruskiego, Cesarstwa Rosyjskiego, II Rzeczypospolitej Polskiej, Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, jak też III Rzeczypospolitej Polskiej; niegdyś prywatne miasto rodziny magnackiej – obecnie stolica województwa podlaskiego. Ekspersi do spraw wizerunku miasta określają je jako *miejsce i dynamiczną przestrzeń pogrnicza w głębokim znaczeniu: stykają się tutaj przecinające Europę na pół płyty cywilizacji łacińskiego Zachodu i bizantyjskiego Wschodu. Ścierają się tu, ale nie niszczą wzajemnie, Orient ze światem Zachodu, Bałtowie ze Słowianami, prawosławni z katolikami, Białorusini z Polakami. Miasto niemal wygasłej, niegdyś żywej dawniej tradycji żydowskiej, nieopodal którego leżą ośrodki polskiego islamu: Krużyniany i Bohoniki*¹. Gdy zapagniemy kroczyć jego tradycją, to jeszcze

¹ VII międzynarodowa Konferencja naukowa z cyklu: Żydzi Europy Środkowo-Wschodniej, edycja VII: Między Odessą, Kijowem a Wilnem. Idee syjonistyczne w Europie Środkowo-Wschodniej. Twórcy - Literackie Echa - Język, Białystok – Tykocin 2018, s. 14.

dziś odnajdziemy ślady doświadczenia dziejowego tego miasta. Już sama ziemia, po której kroczymy, skrywa wiele historii. Jej stratygrafia pozwala przeprowadzić chronologię poszczególnych obiektów, ich kulturę, przestrzeń. Współczesne poszczególne ulice same opowiadają jego historię. Ich nazwy, kształt i architektura zabudowy pozwalają zadać wiele pytań naukowo-badawczych. Znajdujące się przy nich budynki o różnej proveniencji pozwalają odkryć ulubioną manierę architektoniczną ich projektantów, fundatorów, budowniczych, czy też właścicieli. Wszystkie te elementy, wzajemnie względem siebie komplementarne, pozwalają doświadczyć tego co przeszłe, i tego, co współczesne.

Monografia obiektu sakralnego, jakim był prawosławny sobór Zmarłychwstania Pańskiego w Białymstoku, to mikrohistoria miasta Białego-stoku, to historia osadzona w historii pewnej całości, do której oczywiście będą czynione odwołania. To rzecz o pewnej, ściśle wyselekcjonowanej historii, która miała miejsce w tymże mieście w II połowie XIX i I połowie XX wieku. Należy zwrócić uwagę, iż metaplanem historycznym, w którym rozgrywa się ta mikrohistoria są przemiany polityczno-ustrojowo-administracyjne, doświadczenia powstańcze, represje, wolność. Ale jest to też czas przemian gospodarczych, prosperity miasta, exodusu części jego mieszkańców, okupacji, dwóch wojen, powstania w getcie, niszczenia wytworów kultury materialnej nacji i religii. Należy pamiętać też o dziedzinie kultury duchowej. Krystalizowały się wtedy takie sfery, jak tożsamość narodowa, patriotyzm, religia, patriotyzm religijny, interakcje różnej proveniencji w sferze narodowo-religijnej, narodowo-patriotycznej, religijno-patriotycznej. Procesy owe dotyczyły zarówno konkretnych jednostek, jak też poszczególnych grup społecznych, jakimi są: rodzina, organizacja polityczna (partia, stowarzyszenie polityczne), organizacja charytatywna, związek religijny, organizacja sportowa, województwo, gmina, państwo etc.

Rzeczona świątynia istniała w latach 1912-1938. Znajdowała się przy obecnej ulicy Sienkiewicza pod obecnym numerem 65. Jest to jedna z najstarszych ulic miasta. Na przestrzeni około 200 lat nosiła różne nazwy. Była więc to Szosa Wasilkowska, ulica Mikołajewska, Николаевская улица, Nikolaistraße (Nikolaustrasse, Nicolaj-strasse, Nikolajstrasse, Nikolaistraße).

Przedmiotem badań jest więc kultura duchowa prawosławia w Białymstoku w latach 1899-1918. Podjęty problem badawczy odnosi się do sfery przejawów życia religijnego prawosławia w tymże mieście końca XIX i początku XX wieku - świątyni. Każdy obiekt sakralny stanowi materialny wytwór życia religijnego. Dotyczy to również prawosławnego budownictwa

sakralnego - budowy soboru Zmartwychwstania Pańskiego przy ulicy Mikołajewskiej. Tego typu fundacje posiadają zawsze podłoże świadomościowe. Dotyczą sakralizacji życia jednostki i wspólnoty - społeczności rodziny, parafii. Jest to też sakralizacja miejsca i przestrzeni życia tychże zorganizowanych grup społecznych w miejscu, w którym dany obiekt jest umiejscowiony. Tytuł obiektu z kolei ma za zadanie wskazywanie podmiotu doksológii, zawierzenia, kultu i adoracji. Nadanie zaś stosownej kategorii obiektu ma na celu podkreślenie prestiżu wspólnoty. Stąd też spotykane kategorie budynków religijnych w judaizmie: synagoga, wielka synagoga; rzymskim katolicyzmie: kościół, kapituła, katedra, konkatedra, bazylika mniejsza, bazylika większa; prawosławiu: cerkiew, sobór. Wszystkie one informują potencjalnego odbiorcę przekazu o znaczeniu danego ośrodka życia, w tym wypadku miasta, dla poszczególnych religii obecnych w jego murach.

Tak określony przedmiot badań pozwala sformułować główny problem badawczy, jakim jest historia soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku. Przedwstępne badania pozwoliły postawić następujące pytania badawcze, wymagające odpowiedzi, w trzech obszarach (1) genezy budowy soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku, (2) projektu i lokalizacji tegoż obiektu sakralnego oraz (3) finansowania tejże inwestycji. Oto one:

P.1.1 Jaka była przyczyna budowy obiektu?

P.1.2 Kto był pomysłodawcą budowy soboru?

P.1.3 Kiedy powstał plan budowy nowej świątyni prawosławnej w Białymstoku?

P.2.1 Jakie były uwarunkowania prawne budowy świątyni?

P.2.2 Kiedy nabyto plac pod budowę?

P.2.3 Kto zatwierdzał lokalizację obiektu?

P.3.1 Kiedy rozpoczęto budowę?

P.3.2 Kiedy zakończono realizację inwestycji?

Stan badań nad architekturą prawosławną i kulturą budowlaną prawosławia jest zaawansowany. Można wręcz mówić o istnieniu poszczególnych szkół: białostockiej, krakowskiej, lubelskiej oraz warszawskiej. Wszystkie je cechuje próba panoramicznego spojrzenia na wspomnianą dziedzinę funkcjonowania prawosławia w Białymstoku. Brak jest natomiast monografii badanego obiektu.

Metodami badawczymi, które dają szansę realizacji postawionego problemu badawczego, są: dogmatyczno-prawna, empiryczna oraz historyczna. Na nie składają się określone techniki badawcze, tj. analiza zastanych dokumentów (research desk); analiza ikonografii architektonicznych wy-

tworów życia religijnego; analiza opublikowanej dokumentacji obiektu; analiza i egzegeza: źródeł naukowych, źródeł empirycznych (dokumentów prawnych Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego), obowiązujących wówczas tekstów prawnych, tekstów będących wytworami religii; opis źródeł poddanych analizie: naukowych i empirycznych. Stąd też w toku badań dokonano kwerendy archiwalnej i bibliotecznej. Podczas kwerendy archiwalnej poddano analizie wewnątrzno-zewnętrznej rękopisy, maszynopisy oraz druki. W przypadku kwerendy bibliotecznej analizie poddano monografie, wydawnictwa seryjne oraz ukazującą się prasę. Efektem tychże prac był zgromadzony materiał badawczy, który poddano analizie ilościowo (quantitative) - jakościowej (qualitative). W toku pracy badawczej posługiwano się tabelami jako narzędziami służącymi systematyzacji zgromadzonego materiału ilościowego i jakościowego.

Temat badawczy wykazał konieczność w ramach przedwstępnych procedur badawczych opracowania katalogów: (1) biskupów prawosławnej diecezji wileńskiej w latach 1839-1900, (2) biskupów prawosławnej diecezji grodzieńskiej w latach 1900-1915 oraz (3) biskupów białostockiej sufraganii prawosławnej diecezji grodzieńskiej w latach 1907-1915.

Systematyzacja ta pozwoliła postawić główną hipotezę badawczą: chronologia soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku nie posiada dostatecznej czytelności. Historiografia obiektu nie daje możliwości zbudowania jego czytelnego obrazu historycznego. Jest ona naznaczona w znacznym stopniu zjawiskiem, które można ująć jako "szum informacyjny". Skonstruowana tak hipoteza główna jest przyczynkiem hipotez szczegółowych, dotyczących trzech obszarów: (1) symbolizacji obiektu w świadomości lokalnej społeczności, (2) falsyfikacji historii obiektu, (3) obrazu historiograficzny obiektu. Szczegółowe hipotezy brzmią więc następująco:

- H1 Dane związane z chronologią obiektu, funkcjonujące w literaturze przedmiotu, nie posiadają właściwego stopnia czytelności.
- H2 Nieczytelność obrazu historiograficznego obiektu uniemożliwia jego właściwą interpretację.
- H3 Analiza archiwaliów publikowanych i niepublikowanych zweryfikuje prawdziwość obrazu historiograficznego obiektu.

Przedmiot badań, jego charakter, determinuje główny cel badawczy, jakim jest ustalenie właściwej chronologii obiektu sakralnego - soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku. Stąd też w kręgu zaintereso-

sowań pozostają takie zagadnienia, jak: (1) lokalizacja obiektu sakralnego, (2) autorstwo projektu wzniesionej świątyni, (3) decyzje administracyjne prawosławnych władz kościelnych dotyczące prac przygotowawczych do wzniesienia świątyni, (4) finansowanie budowy. Tak sformułowane cele badawcze, główny i poboczne, wymagały również: (5) analizy poszczególnych aktów prawnych Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, będących jednocześnie elementem składowym prawa budowlanego Imperium Rosyjskiego w zakresie budownictwa sakralnego.

Realizacji głównego celu badawczego służyła weryfikacja poszczególnych hipotez szczegółowych. Zostały one zweryfikowane na podstawie przeprowadzonych badań w oparciu o właściwą dla nich bazę źródłową. Hipotezę H1 zweryfikowano na podstawie badań empirycznych: wytworów kultury religijnej oraz miejskiej Białegostoku w zakresie architektury miasta (materiał ikonograficzny), normatywistyki Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego lat 1795-1918. Hipotezy H2 oraz H3 zweryfikowano na podstawie analizy: wydawnictw seryjnych (organów prasowych jednostek organizacyjnych placówek badawczo-naukowych, Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego), archiwów prywatnych (Archiwum Diecezji Białostocko-Gdańskiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Białymstoku) oraz literatury przedmiotu.

Główny cel badawczy wraz ze szczegółowymi każe już na wstępie uczynić kilka przedwstępnych uwag, odnoszących się bezpośrednio do tematu badań.

(1) Powiat białostocki przed 1795 rokiem stanowił część Korony Polskiej I Rzeczypospolitej Polskiej.

(2) Powiat białostocki od roku 1847 wchodził w skład guberni grodzieńskiej Imperium Rosyjskiego. Stąd też na jego terenie obowiązywało prawodawstwo państwa rosyjskiego, również w zakresie życia religijnego Kościoła prawosławnego. W samym Białymstoku znajdował się Pałac Cesarski, przekazany na cele edukacyjne paniom z rodzin szlacheckich (dobrze urodzonych).

(3) Na przestrzeni ponad stu lat w mieście stacjonowała spora ilość wojsk, co czyniło je po części miastem garnizonowym. Wojsko rozmieszczone było w obrębie koszar, których liczba, zależnie od okresu, wynosiła od trzech do czterech. Znajdowały się one na obrzeżach miasta. Jednocześnie było to miasto, gdzie 3/5 populacji miasta stanowili wyznawcy Jahwe (Jahwizm-Judaizm), a 2/5 wyznawców Chrystusa (Prawosławie, Protestantyzm, Rzymski Katolicyzm).

Rozdział I

Sobór Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku w latach 1912-1915

1. Prawosławie w Białymstoku w II połowie XIX i pierwszych dwóch dekadach XX wieku

Prawosławie w okresie 1830-1915 na terenie Białegostoku stanowiło część prawosławia rosyjskiego, administracyjnie zarządzanego przez Świętobliwy Synod Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. W jego historii można wyróżnić cztery okresy historyczne: (1) ante 1839, (2) 1840-1900, (3) 1900-1907, (4) 1907-1915 oraz (5) post 1915. Datami kluczowymi w zaproponowanej periodyzacji są: 1839 - przyjęcie prawosławia przez hierarchów Kościoła katolickiego obrządku bizantyjskiego i erygowanie prawosławnej diecezji litewskiej, 1900 - utworzenie samodzielnej diecezji grodzieńskiej, 1907 - utworzenie biskupstwa wikarnego w Białymstoku³, 1915 - ewakuacja ludności przed zbliżającym się frontem podczas I Wojny Światowej.

W latach 1839-1900 administracyjnie parafia prawosławna w Białymstoku należała do dekanatu białostockiego, prawosławnej diecezji litewskiej ze stolicą biskupią w Wilnie. Była to jedna z najbardziej wysuniętych na Zachód diecezji Kościoła prawosławnego w Cesarstwie Rosyjskim.

W latach osiemdziesiątych XIX wieku na jedną parafię przypadało 909 wiernych⁴. Sama diecezja liczyła ich 1.020.300, obiektów sakralnych zaś 1121⁵. W latach dziewięćdziesiątych XIX wieku proporcje te wyglądają następująco: na jedną parafię przypadało 506 wiernych⁶, diecezja liczyła

² Dyrektor Diecezjalnego Archiwum Prawosławnej Diecezji Białostockiej i Gdańskiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

³ Wikarne biskupstwo Diecezji prawosławnej Grodzieńsko - Brzeskiej utworzono i powołano do życia 18 maja 1907 roku [w:] *Всеподданнейший Отчет Оберъ-Покурора Святейшаго Синода по Ведомству Православнаго Исповедания за 1905-1907 годъ*, Санктъ Петербургъ 1910, s. 88.

⁴ И. В. Преображенский, *Отечественная церковь по статистическим данным с 1840-41 по 1890-91 годы*, Санкт-Петербург: Типография СПб акционерного общества печатного дела в России Е. Евдокимов, 1901, s. 25.

⁵ Tamże, s. 25.

⁶ Tamże, s. 26.

1.160.300 osób, obiektów sakralnych zaś 2293⁷. Parafie diecezji prowadziły szkoły parafialne. Ich liczba kształtowała się różnie, co obrazuje poniższa tabela⁸.

Tab. 1. Liczba szkół parafialnych w diecezji litewskiej										
1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893
14	147	461	792	802	848	972	1007	972	1251	1399
opracowanie własne										

Inną ciekawą daną statystyczną diecezji jest ogólna liczba obiektów sakralnych i liczba szkół prowadzonych przez te parafie, co obrazuje tabela 2⁹.

Tab. 2. Liczba szkół i cerkwi		
Liczba Cerkwi w 1893 roku	Liczba szkół w 1893 roku	różnica
919	1399	480
opracowanie własne		

W roku 1900, w związku z reformą administracyjną diecezji litewskiej, wyodrębniono z niej diecezję grodzieńską ze stolicą w Grodnie. Podobnie jak diecezja litewska, była to również jedna z najbardziej wysuniętych na zachód diecezji Kościoła prawosławnego w Cesarstwie Rosyjskim.

W 1907 roku ma miejsce kolejna zmiana administracyjna – zostało utworzone wikarne biskupstwo białostockie. Jej zwierzchnik – biskup białostocki – przebywał w Klasztorze prawosławnym Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy w Supraślu.

Struktura społeczna prawosławia w Białymstoku w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku i pierwszej dekadzie XX wieku była różna. W oparciu o zmienną pochodzenia można mówić o lokalnych mieszkańcach miasta oraz o imigrantach, którzy przybyli na pobyt czasowy lub stały. Wśród nich można mówić o mieszczanach, chłopach, konwertytach, urzędnikach, wojskowych, a także osobach funkcjonujących w małżeństwach mieszanych wyznaniowo.

⁷ Tamże, s. 26.

⁸ Tamże, s. 115.

⁹ Tamże, s. 120.

Tab. 3. Grupy społeczne, tworzące prawosławną społeczność Białegostoku na przełomie XIX i XX wieku

np	pochodzenie	Grupa społeczna	rodzaj pobytu	
01	LOKALNY	MIESZCZANIE	stały	
02		URZĘDNICY		
02		CHŁOPI		
03		NEOFICI		
04		MAŁŻEŃSTWA MIESZANE		
05	IMIGRANCI	WOJSKOWI	stały	czasowy
06		URZĘDNICY		
07		CHŁOPI		
07		NEOFICI		
08		MIESZCZANIE		
09		MAŁŻEŃSTWA MIESZANE		
opracowanie własne				

Inną zmienną, w oparciu o którą można dokonywać opisu struktury tej grupy społecznej, jest genealogia religijna osoby. Umożliwia ona dokonanie kolejnej stratyfikacji tejże społeczności.

Tab. 4. Genealogia religijna prawosławnej społeczności Białegostoku na przełomie XIX i XX wieku

prawosławni		neofici	
prawosławnej proweniencji	greckokatolickiej proweniencji	chrześcijańskiej proweniencji	niechrześcijańskiej proweniencji
opracowanie własne			

W ten sposób ujawniają się cztery genotypy religijne, obecne w tej grupie społecznej, tj. osób prawosławnych z Białegostoku. Są to: (1) prawosławni prawosławnej proveniencji, (2) prawosławni greckokatolickiej proveniencji, (3) prawosławni - neofici chrześcijańskiej proveniencji oraz (4) prawosławni - konwertyci niechrześcijańskiej proveniencji.

Sumaryczne ujęcie stanu liczbowego wiernych parafii prawosławnej Świętego Mikołaja w Białymstoku w latach 1846-1913 pozwala dostrzec następujące zmiany liczbowe, które obrazuje poniższe tabelaryczne zestawienie zestawienie.

Tab. 5. Populacja parafii prawosławnej Świętego Mikołaja w Białymstoku w latach 1846-1911

ROK	OGÓŁ	WOJSKOWI	POZOSTALI	BIBLIOGRAFIA
1846	754	499	255	KV 1846, s. 7v

1851	311	262	51	KV 1851, s. 7v
1861	532	216	316	KV 1861, s. 7v
1871	968	423	545	KV 1871, s. 7v
1881	1619	737	882	KV 1881, s. 9v
1891	2604	965	1639	KV 1891, s. 12v
1901	5493	739	4754	KV 1901, s.14v
1911	8230	0,00	8230	KV 1911, s. 35r
opracowanie własne				

Przyjęta zmienna w postaci dekady pozwala zaobserwować tendencje in plus na przestrzeni 65 lat rzędu 1900%. Na przestrzeni poszczególnych dekad widać tendencje wzrostowe zarówno “in plus”, jak i “in minus”. Pięcioletnie okresy z kolei pozwalają obserwować dynamikę wzrostu i jej tendencje zarówno “spadku”, jak i “wzrostu” skokowego.

Tab 6. *Populacja parafii prawosławnej Świętego Mikołaja w Białymstoku w latach 1846-1913*

ROK	OGÓŁ	WOJSKOWI	POZOSTALI	BIBLIOGRAFIA
1846	754	499	255	KV 1846, s. 7v
1851	311	262	51	KV 1851, s. 7v
1856	351	298	53	KV 1856, S. 7V
1861	532	216	316	KV 1861, s. 7v
1866	836	313	523	KV 1866, s. 9r
1871	968	423	545	KV 1871, s. 7v
1876	1392	572	820	KV 1876, s. 9v
1881	1619	737	882	KV 1881, s. 9v
1886	2326	851	1475	KV 1886, s. 8v
1891	2604	965	1639	KV 1891, s. 12v
1896	4040	1193	2874	KV 1896, s. 12v
1901	5493	739	4754	KV 1901, s.14v
1906	7239	84	7155	KV 1906, s. 20v
1911	8230	0,00	8230	KV 1911, s. 35r
1912	7978	0,00	7978	KV 1912, s. 28r
1913	8709	0,00	8709	KV 1913, s. 28r
opracowanie własne				

Te dwa ujęcia – pięcioletnie i dziesięcioletnie – pozwalają zaobserwować dynamikę zjawiska migracji społeczności parafii prawosławnej Świętego Mikołaja w Białymstoku w latach 1846-1913. Jest ono również odbiciem zmian demograficznych w skali całego miasta Białegostoku w tymże okresie.

1.1. Aneksy

1.1.1. Biskupi wileńscy Kościoła prawosławnego w latach 1839-1899¹⁰

OKRES PONTYFIKATU	DANE PERSONALNE PONTYFIKA	
06.03.1839 - 23.11.1868	Józef (Józef Siemaszko)	Иосиф (Семашко)
10.12.1868 - 08.04.1879	Makary (Michał Bułgakow/Bułhakow)	Макарий (Булгаков)
22.05.1879 - 28.04.1885	Aleksander (Andrzej Dobrynin)	Александр (Добрынин)
11.05.1885 - 09.11.1890	Aleksy (Aleksander Ławrow-Płatonow)	Алексий (Лавров-Платонов)
13.12.1890 - 30.04.1894	Donat (Mikołaj Babinskij-Sokołow)	Донат (Бабинский-Соколов)
30.04.1894 - 27.04.1898	Hieronim (Eliasz Ekzemplarskij)	Иероним (Экземплярский)
07.03.1898 - 12.04.1904	Juwenalusz (Jan Połowcew)	Ювеналий (Половцев)
23.04.1904 - 05.06.1910	Nikander (Mikołaj Molczanow)	Никандр (Молчанов)
13.08.1910 - 22.12.1913	Agafangiel (Aleksander Preobrażenskij)	Агафангел (Преображенский)
22.12.1913 - 23.06.1917	Św. Tichon (Bazyli Bielawin)	Св. Тихон (Беллавин)
[opracowanie własne na podstawie: <i>Православная Энциклопедия</i> , Церковно-Научный Центр «Православная Энциклопедия», Москва 2004-2018]		

1.1.2. Biskupi grodzieńscy Kościoła prawosławnego w latach 1900-1915¹¹

OKRES PONTYFIKATU	DANE PERSONALNE PONTYFIKA	
1/23.01.1900 - 25.11. 1903	Joachim (Jan Lewickij)	Иоаким (Левицкий)
26.11.1903 - 9/22.12. 1905)	Nikanor (Nicefor Kamieńskij)	Никанор (Каменский)
09.12.1905 - 1927	Michał (Bazyli Jermakow)	Михаил (Ермаков)
09.1918 - koniec 1922 (czasowo zarządzający)	Włodzimierz (Wiaczesław Tichonickij)	Владимир (Тихоницкий)
[opracowanie własne na podstawie: <i>Православная Энциклопедия</i> , Церковно-Научный Центр «Православная Энциклопедия», Москва 2004-2018]		

¹⁰ *Виленская и Литовская Епархия* [w:] *Православная Энциклопедия*, Церковно-Научный Центр «Православная Энциклопедия», Москва 2004, t. VIII, s. 465-475, (ISBN 5-89572-014-5).

¹¹ Tamże.

1.1.3. Biskupi białostoccy Kościoła prawosławnego w latach 1907-1915¹²

OKRES PONTYFIKATU	DANE PERSONALNE PONTYFIKA	
18.05.1907- ???.08.1915	Włodzimierz (Wiaczesaław Tichonickij)	Владимир (Тихоницкий)
[opracowanie własne na podstawie: <i>Всеподданнейший Отчетъ Оберъ-Покурора Святийшаго Синода по Ведомству Православнаго Исповедания за 1905-1907 годъ, Санктъ Петербургъ 1910</i>]		

¹² *Всеподданнейший Отчетъ Оберъ-Покурора Святийшаго Синода по Ведомству Православнаго Исповедания за 1905-1907 годъ, Санктъ Петербургъ 1910, s. 76.*

2. Podstawy prawne budowy soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku

Podstawowymi aktami prawnym regulującymi zasady życia religijnego prawosławia na terenie Imperium Rosyjskiego w drugiej połowie XIX i pierwszej połowie XX wieku były: *Духовный регламент* (ulożony przez Teofana Prokopowicza w 1719 roku, a zatwierdzony przez Piotra I Romanowa w 1720 roku); *Прибавление о правилах причта церковного и чина монашеского* (ulożone i zatwierdzone w 1722 roku); *Должность Оберъ-Прокурора, Которому быть въ Святейшемъ Духовномъ Синоде* (ulożone i zatwierdzone 13 czerwca 1722 roku); *Уставъ Духовныхъ Консисторій* (ulożony i zatwierdzony w 24 marca 1843 roku, a następnie znowelizowany i zatwierdzony 9 kwietnia 1883 roku). Zawierały one: (1) definicję, skład i prerogatywy władzy Kolegium Duchownego; (2) definicję posługi i prerogatywy władzy biskupa, prezbitra, diakona, mnicha; (3) definicję kościelnego szkolnictwa prawosławnego i jego ustrój; (4) reguły misji wewnętrznej jak i zewnętrznej; (5) definicje małżeństw mieszanych wyznaniowo i zasady ich udzielania; (6) definicję Ober-Prokuratora i zakres jego władzy; (7) prerogatywy władzy władz diecezjalnych - w tym biskupa, (8) definicję sądu diecezjalnego i jego zakres władzy; (8) definicję Konsystorza, jego ustrój oraz zakres władzy.

Wszystkie te akty prawne razem stanowiły konstytucję Kościoła prawosławnego w Rosji do 1918 roku, która regulowała takie sfery jak: administracja, sądownictwo, kult religijny, budownictwo sakralne, edukacja i wychowanie religijne, szkolnictwo konfesyjne.

2.1. Prawosławne budownictwo sakralne w rosyjskim ustawodawstwie kościelnym i państwowym

Budownictwo sakralne w omawianym okresie historycznym regulował *Уставъ Духовныхъ Консисторій* znowelizowany w 1883 roku (UDK 1883). Odpowiedzialność za tę dziedzinę życia religijnego rosyjskiego

prawosławia ponosiły przede wszystkim władze diecezjalne Kościoła prawosławnego w Imperium Rosyjskim. Bezpośrednio do tej sfery życia prawosławia w Rosji odnosiły się paragrafy od 45 do 61¹³. Przytoczony dokument pozwala wskazać kilka etapów w procesie budowy świątyni. Są to: (1) inicjatywa budowy świątyni, (2) określenie miejsca inwestycji, (3) pozyskanie terenu pod budowę świątyni, (4) zgoda władz diecezjalnych na realizację inicjatywy budowy świątyni, (5) opracowanie projektu budowanej świątyni, (6) materiał budowlany, (7) wznoszenie świątyni (czas realizacji projektu) oraz poświęcenie świątyni. Odrębną kwestią było finansowanie inwestycji.

W paragrafie 45 punkt a UDK 1883 ustawodawca stwierdza: świątynie mogą być budowane, gdy: (1) wynika to z potrzeb ze względu na odległość, (2) brak jest możliwości dotarcia, (3) gdy świątynia jest zbyt mała, by zaspokoić potrzeby wiernych. Spełnienie jednej z tych trzech przesłanek, było *sine qua non* w dyskusji o jakiegokolwiek możliwości dyskusji o budowie nowego obiektu sakralnego. Punkt b tegoż samego paragrafu zabrania wznoszenia świątyń ponad potrzeby.

W kolejnym paragrafie, 46 UDK 1883, już na tym etapie oczekiwano określenia takich rzeczy jak: (1) z której świątyni/parafii będą pochodzić parafianie nowej świątyni/parafii; (2) czy wszyscy wierni tego pragną; (3) co jest przesłanką inicjatywy; (4) czy wskazane przyczyny są rzeczywiście prawdziwymi; (5) czy wystarczająca jest liczba wiernych, aby istniała parafia; (6) jaka liczba wiernych pozostanie w parafii dotychczasowej po utworzeniu nowej; (7) czy nowa świątynia/parafia utrzyma samodzielnie kler nowej świątyni i jak on będzie zabezpieczony?

Zaznaczono również, iż taka inicjatywa wymaga konsultacji z władzami państwowymi, czy nie ma jakichkolwiek przeciwwskazań wzniesienia świątyni w planowanym miejscu.

Wcześniej przytaczany paragraf 45 UDK 1883, punkt w, stawia wymogi formalne dotyczące miejsca w którym ma być wznoszona świątynia. Ma być to przede wszystkim plac. Nie mogą być to natomiast miejsca wśród zabudowań obywatelskich. Ustawodawca zaznacza, iż plac musi być godny inwestycji. Myśl tę kontynuuje w kolejnym, 46 paragrafie UDK 1883, gdzie wyraźnie określa wymogi formalne dotyczące lokalizacji wznoszonej świątyni. Podpunkt 1a stwierdza, iż miejsce inwestycji musi spełniać dwa

¹³ *Уставъ Духовныхъ Консисторій, Санктъ Петербургъ 1883, s. 19-26.*

warunki: (1) być dogodnym, (2) godnym i właściwym przeznaczenia. Ocenę miejsca pod tym względem ustawodawca zleca komisji składającej się z osoby duchownej, osoby cieszącej się autorytetem oraz urzędnika policji.

Na podstawie punktu 1 paragrafu 55 UDK 1883 władze diecezjalne mogą okazywać wsparcie parafianom przy budowie, po uprzednim dokładnym udowodnieniu konieczności, potrzebie wzniesienia świątyni. Mogą to czynić między innymi poprzez ubieganie się u lokalnych organów władz państwowych skarbowych (majątkowych) o pomoc w formie darowizny lasu z rządowych gruntów ze wskazaniem właściwej potrzeby przeznaczenia takiej darowizny z dodaniem szacunkowego kosztorysu. Jeśli starania władz diecezjalnych zakończą się niepowodzeniem, wtedy pomocą swą służy Świątobliwy Synod, jednak władze diecezjalne muszą przedstawić podjęte działania w danej sprawie.

Przy wznoszeniu świątyni w myśl 46 paragrafu UDK 1883 władze diecezjalne powinny stosować następujący porządek: (1) zweryfikować rzeczywiste potrzeby w zakresie istniejącej sieci świątynno/parafialnej, (2) skonsultować zamiar budowy świątyni z władzami państwowymi. Z jurysdykcji władz diecezjalnych na mocy paragrafu 47 UDK 1883 wyjęte są decyzje odnośnie budowy świątyń w stolicach lub gdy inwestycję finansuje Świątobliwy Synod.

Kolejny, 48 paragraf UDK 1883 stanowił, iż projekty na budowy świątynne, zatwierdzenie których pozostawiono w gestii władz diecezjalnych, Konsystorze Diecezjalne przekazują do miejscowych Departamentów Inwestycji Budowlanych Władz Gubernialnych.

Jeżeli zaś inwestycja była realizowana w trybie paragrafu 47 UDK 1883, tj. (1) świątynia budowana była w stolicach, (2) upamiętniać miała historyczne wydarzenie lub (3) ze względu na brak środków prosi się Świątobliwy Synod o wsparcie finansowe budowy świątyni, wtedy Departament Inwestycji Budowlanych Władz Gubernialnych przedkładał projekty wyższym władzom, a po zatwierdzeniu przez nie zwracał do Konsystorza do realizacji. W wypadku tych budów świątyń, na przeprowadzenie których wymagana jest zgoda Świątobliwego Synodu lub Najwyższe Pozwolenie, biskupi diecezjalni przedkładają rozpatrzone w lokalnym Departamencie Inwestycji Budowlanych Władz Gubernialnych plany obiektów i fasad do Świątobliwego Synodu.

Komplementarny względem paragrafu 48 UDK 1883 paragraf 50 punkt a mówi, iż projekt architektoniczny powinien szanować zdecydowanie charakter planowanego obiektu, w tym wypadku obiektu przeznaczonego na

prawosławny kult religijny. Zaznacza wyraźnie, iż dominantą w architekturze obiektu ma być jego bizantyjska orientacja - czcigodny starożytny styl bizantyjski. Punkt g tegoż samego paragrafu precyzuje, iż plany obiektu i plany fasady zatwierdzane były przez władze inwestycji budowy świątyni.

Punkt g paragrafu 45 UDK 1883 powiada, iż materiałem budowlanym w przypadku budowy obiektów sakralnych jest: (1) kamień/cegła oraz (2) drewno. Materiały te mają być trwałymi. Tenże sam paragraf i punkt nakazują by świątynia była wznoszona bez przeciągania (wydłużania) terminu budowy.

Budowę świątyni zwińczyło w myśl UDK 1883 jej poświęcenie. Paragraf 51 UDK 1883 stwierdza, iż po zakończeniu budowy nowej świątyni następuje jej odbiór. Władze diecezjalne zlecają dziekanowi lub innemu wyznaczonemu ku temu duchownemu sprawdzenie wybudowanej świątyni pod kątem spełniania przez nią wymogów formalnych ku jej konsekracji.

* * *

Odrębnym zagadnieniem jest finansowanie budowy świątyni. Paragraf 55 punkt 1 UDK 1883 pozwala Władzom Diecezjalnym okazywać wsparcie parafianom przy budowie świątyni po uprzednim dokładnym udowodnieniu konieczności, potrzebie jej wzniesienia. Mogą to czynić między innymi poprzez ubieganie się u lokalnych organów władz państwowych skarbowych (majątkowych) o pomoc w formie darowizny lasu z rządowych gruntów ze wskazaniem właściwej potrzeby przeznaczenia takiej darowizny z dodaniem szacunkowego kosztorysu. Jeśli starania władz diecezjalnych zakończą się niepowodzeniem, wtedy pomocą swą służy Świątobliwy Synod, jednak władze diecezjalne muszą przedstawić podjęte działania w danej sprawie. Punkt 2 tegoż paragrafu pozwala na wydawanie książeczek zbiórki ofiar na budowę świątyni. Zaznacza jednak, iż jednemu parafianinowi można wydać tylko jedną taką książeczkę, na okres jednego roku. Po zakończeniu roku kalendarzowego parafianin taki musi się rozliczyć z komitetem budowlanym. Ten zaś przedstawia książeczkę zbiórek ofiar na budowę Konsystorzowi do podliczenia i potwierdzenia zapisanych w niej zebranych ofiar na budowę świątyni.

2.2. Casus bialostocensis

Sobór Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku budowany był w oparciu o paragrafy od 45 do 61 UDK 1883. Białostocka inwestycja sa-

kralna spełniała wymogi formalne w myśl trzeciej przesłanki paragrafu 45, punkt a, UDK 1883, tj. świątynia Świętego Mikołaja była zbyt mała, by zaspokoić potrzeby wiernych¹⁴. W 1896 roku liczba wiernych wynosi 4040 wiernych (wojskowych 1193, niewojskowych 2874). Gdy przystępowano do budowy, liczba ta wynosiła 7978 wiernych (wojskowych 0, niewojskowych 7978). Jak widać zarówno z wcześniejszych, jak i poniższej tabeli liczba wiernych miała tendencje wzrostowe.

Tab. 7. *Populacja parafii prawosławnej Świętego Mikołaja w Białymstoku w latach 1896-1913*

ROK	OGÓŁ	WOJSKOWI	POZOSTALI	BIBLIOGRAFIA
1896	4040	1193	2874	KV 1896, s. 12v
1912	7978	0,00	7978	KV 1912, s. 28r
1913	8709	0,00	8709	KV 1913, s. 28r
opracowanie własne				

Świątynia nie mogła być budowana w trybie paragrafu paragrafu 47 UDK 1883, ponieważ: (1) Białystok nie był stolicą, gdzie inwestycje sakralne realizował i finansował Świętobliwy Synod, (2) inwestycja nie upamiętniała żadnych historycznych wydarzeń. Po konsultacjach z władzami państwowymi ustalono miejsce postawienia budowli, które zbadało pod kątem czy nie ma jakichkolwiek przeciwwskazań wzniesienia świątyni w planowanym miejscu. W 1899 roku, jak stanowi punkt w paragrafu 45 UDK 1883, został wydzielony z gruntów rządowych plac pod budowę, który spełniał wymogi formalne paragrafu 46 UDK 1883. Również w oparciu o tenże sam paragraf prawdopodobnie wskazano z której świątyni/parafii będą pochodzić parafianie nowej świątyni/parafii, przedstawiono zgodę wiernych na planowaną inwestycję, wskazano: jej przesłanki, liczbę wiernych należących do nowej świątyni oraz stan liczbowy

¹⁴ “[...] Соборъ - здание каменное, крытое железомъ, въ прошломъ году ремонтированное извне и внутри, выкрашенное масляною краскою. Храмъ не только тесень для 4-хъ т.[ысящъ] прихожанъ, но не можетъ вместить и одной тысячи молящихся. Владыка обратилъ на это Архипастирское свое внимание и словомъ и деломъ первый положилъ основание къ расширению собора, обязавъ о.[тца] настоятеля, какъ можна скорее, озаботиться этимъ великимъ деломъ для православия въ Белостоке. [...]” [za:] *Посещение Его Высокопреосвященствомъ, Высокопреосвященнейшимъ Иеронимомъ, Архиепископомъ Литовскимъ и Виленскимъ города Белостока и Супрасльскаго мужскаго монастыря, съ 6-го по 12-ое сентября 1895 года* [w:] LEV 1895, nr 40, s. 369.

wiernych pozostających w dotychczasowej parafii oraz źródła utrzymania nowej świątyni.

Materiałem budowlanym był kamień (cegła), części zaś dachowe wykonano z drewna (deska). Świątynię w stanie surowym wybudowano w przeciągu około dwóch lat.

Istotnym jest pytanie, czy na podstawie paragrafu 55 punkt 1 UDK 1883 władze diecezjalne mogły okazać wsparcie parafianom przy budowie świątyni, po uprzednim dokładnym udowodnieniu konieczności, potrzeby jej wzniesienia.

W myśl paragrafu 48 UDK 1883 projekt budowy świątyni zatwierdziły władze diecezjalne, a Konsystorz Diecezjalny przekazał je miejscowemu Departamentowi Inwestycji Budowlanych Władz Gubernialnych. Projekt ten spełnił warunek punkt a paragrafu 50 UDK 1883 mówiący, iż projekt architektoniczny ma zaznaczoną wyraźnie dominantę bizantyjską - czcigodnego starożytnego stylu bizantyjskiego. Sporządzono w myśl punktu g tegoż samego paragrafu, plany obiektu i plany fasady.

Należy podkreślić, iż w związku z nieukończeniem całościowym inwestycji, nie dokonano jej odbioru, jak stanowi paragraf 51 UDK 1883.

3. Lokalizacja soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku

W oparciu o topografię miasta około 1898 roku ustalono, iż najbardziej dogodnym miejscem pod budowę świątyni będzie plac, znajdujący się przy jednej z głównych ulic miasta Mikołajewskiej. Była to ulica szkół, banków i wielu instytucji miejsko-rządowych¹⁵. Na przestrzeni 150 lat nosiła ona nazwy: Wasilkowskiej, Mikołajewskiej oraz Sienkiewicza. Obecnie adres działki to: Białystok 15-003, ulica Sienkiewicza 65. Spełniał on wymogi pod względem formalnym punkt w paragrafu 45 UDK 1883, który mówił, iż miejsce pod budowę świątyni powinno być wybierane odpowiednie na placach, a nie wśród zabudowań obywatelskich.

Zachowany odpis aktu notarialnego w języku rosyjskim¹⁶ i jego tłumaczenie na język polski pozwalają stwierdzić, iż w 1899 roku podpisano stosowny akt notarialny w tej sprawie¹⁷. Plac rządowy należący do skarbu państwa Imperium Rosyjskiego 20 maja 1899 roku został przekazany bez opłat¹⁸ pod inwestycję sakralną. Jego powierzchnia stanowiła ogółem jedną i siedemdziesiąt trzy /1,73/ setnych dziesięciny. Znajdował się on na terenie miasta Białegostoku, skrajnym względem ówczesnego centrum. Jego granice wyglądały następująco: od północno-zachodniej strony graniczył z ulicą Fabryczną (według planu z gruntami mieszczan Białegostoku), od południowo-wschodniej z ulicą Mikołajewską, od pół-

¹⁵ Por. Aneksy 3.3.1, 3.3.2, 3.3.3, 3.3.4, 3.3.5, 3.3.6 oraz 3.3.7.

¹⁶ Odpis aktu notarialnego w języku rosyjskim nie posiada żadnych znaków dokumentu urzędowego. Nie posiada żadnych podpisów stron. Nie jest on duplikatem, ani transumptem, ani też uwierzytelnioną kopią. Jest on zapisem będącym świadectwem zaistniałego faktu.

¹⁷ Odpis aktu notarialnego w języku rosyjskim z dnia 15.09.1899 roku [sygnatura: ADBG.B.27a/1]; Tłumaczenie na język polski aktu notarialnego z języka rosyjskiego z dnia 15.09.1899 roku (w:) [sygnatura: ADBG.B.27a/2]

¹⁸ LEV 1899, nr 29, s. 288.

nocno-wschodniej z posesjami mieszczan miasteczka Stołowicze guberni mińskiej, Gessela i Małki Kantorowiczów oraz włościanki powiatu wołkowyskiego guberni grodzieńskiej, Kazimierzy Charkiewicz, od południowo-zachodniej strony z posesjami mieszczan miasta Białegostoku: Hersza, Abrahama i Cejtli Weller. Hersz Weller, s. Mowsza był członkiem zarządu Białostockiego Samorządu Mieszczańskiego¹⁹. Grunty mieszczan z guberni mińskiej i włościanki z guberni grodzieńskiej wcześniej były gruntami rządowymi. Podobnie rządowymi były również grunty mieszczan miasta Białegostoku.

Stronami w sprawie byli: (1) Adolf Emmie, s. Jerzego (Адольфъ Георгиевичъ Эмме)²⁰ - leśniczy Białostockiego Leśnictwa w latach 1895-1900, w dokumencie błędnie opisany jako leśniczy Emle; (2) Teodor Jaszyn, s. Leoncjusza²¹ – proboszcz parafii prawosławnej w Choroszczy, od 03 października 1895 roku zastępca dziekana białostockiego. Leśniczy Białostockiego Leśnictwa przekazał grunt zastępcy dziekana białostockiego diecezji litewsko-wileńskiej Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego.

Pomiaru działki dokonał Hermas Sokołow, s. Michała (Ермъ Михайловичъ Соколовъ)²² – gubernialny mierniczy (geometra) w latach 1897-1908.

Świadcami przekazania placu byli obywatele miasta Białegostoku: włościanin powiatu sokólskiego guberni grodzieńskiej, Ildofen /Ildefon/ Szostowiecki, syn Grzegorza; mieszczanin miasta Białegostoku Siemion Waszkiewicz, syn Andrzeja.

Najbliższymi sąsiadami byli: Hersz Weller, syn Mowszy; Abram Weller, syn Mowszy; Małka Kantorowicz, córka Arona oraz Kazimiera Charkiewicz.

Całość czynności prawnej potwierdził Konstanty Żeliezowski, s. Antoniego²³ (Константинъ Антоновичъ Железовский) - komisarz Miejskiego Zarządu Policji w Białymstoku w latach 1891-1901.

¹⁹ Kalendarz 1913, s. 151.

²⁰ GGPK 1897, s. 93 (nazwisko leśniczego: Эшме); GGPK 1898, s. 94 (nazwisko leśniczego: Эшме); GGPK 1899, s. 100; GGPK 1900, s. 96.

²¹ *Ведомость о Церкви Хорошанской Свято-Покровской Гродненской Епархии Белостокскаго благочиния за 1901 годъ* [w:] *Клировыя Ведомости Церкви Булостокскаго Благочиния за 1901 годъ*, k. 122, s. 121v. [sygnatura: ADBG.DEK.V.6/1901].

²² GGPK 1898, s. 51; GGPK 1899, s. 52; GGPK 1908, s. 27.

²³ GGPK 1898, s. 85, GGPK 1901, s. 94.

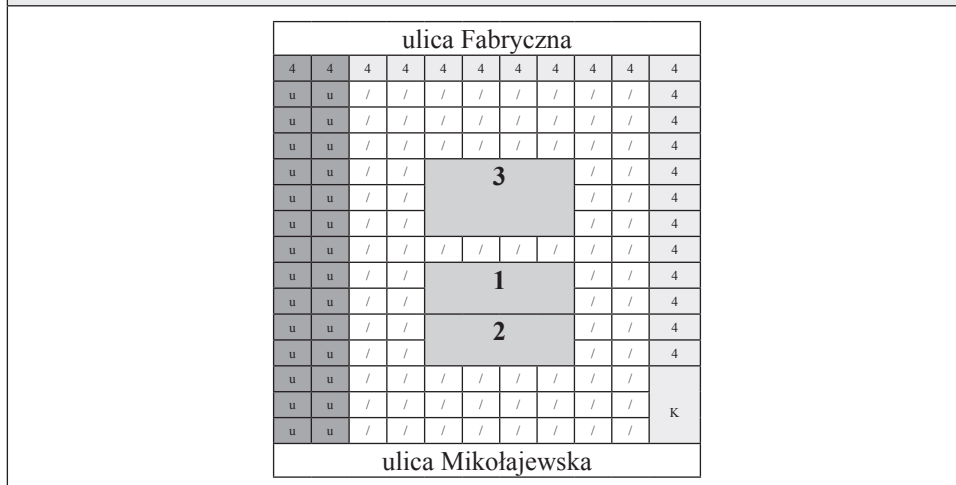
4 lipca 1899 roku, po godzinie czternastej plac wizytował arcybiskup Litewski i Wileński Juwenaliusz (Jan Połowcew)²⁴.

W relacji czytamy, iż plac został przekazany bez jakichkolwiek opłat. Oznacza to, że przy jego nabyciu zastosowano prawdopodobnie paragraf 55, punkt 1 UDK 1883, który pozwalał władzom diecezjalnym okazać wsparcie parafianom przy budowie świątyni, po uprzednim dokładnym udowodnieniu konieczności/potrzeby wzniesienia świątyni, w formie bezpłatnej darowizny gruntów rządowych z należących do skarbu Imperium Rosyjskiego ze wskazaniem właściwej potrzeby przeznaczenia takiej darowizny.

3.1. Dane techniczne placu

Zachowany plan placu kościelnego ze wskazaniem miejsca budowy soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku²⁵ pozwala ustalić szereg danych technicznych, dotyczących parametrów placu, jak też lokalizacji na nim gmachu świątyni prawosławnej. Dokument jest wyskalowany według skali miar rosyjskich okresu cesarskiego. Jako podstawową jednostkę rozliczeniową w zakresie miar w tym wypadku stosowano sążeń rosyjski.

Rys. 1. Uproszczony model placu ze wskazaniem miejsca budowy soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku.

²⁴ LEV 1899, nr 29, s. 288.

²⁵ Планъ церковнаго плаца съ показаниемъ места постройки Воскресенскаго Собора [w:] ADBG. В. 25/9

Skala:			
<table border="1"><tr><td> </td><td> </td></tr></table>			- 10 sążni rosyjskich cesarskich
Legenda:			
<table border="1"><tr><td> </td><td> </td></tr></table>			- 10 sążni rosyjskich cesarskich
<table border="1"><tr><td>u</td><td>u</td></tr></table>	u	u	- planowana ulica
u	u		
<table border="1"><tr><td>/</td><td>/</td></tr></table>	/	/	- właściwy plac budowy
/	/		
<table border="1"><tr><td>4</td><td>4</td></tr></table>	4	4	- odcinek 4 sążni
4	4		
<table border="1"><tr><td>1</td><td> </td></tr></table>	1		- lokalizacja nr 1
1			
<table border="1"><tr><td>2</td><td> </td></tr></table>	2		- lokalizacja nr 2
2			
<table border="1"><tr><td>3</td><td> </td></tr></table>	3		- lokalizacja nr 3
3			
<table border="1"><tr><td>к</td><td> </td></tr></table>	к		- własność Małki Kantorowicz
к			
[opracowanie własne]			

Zachowany dokument pozwala stwierdzić, iż długość placu wynosiła 74 sążnie, a szerokość (zależnie od miejsca) 50/54 sążni, co w sumie dawało powierzchnię rzędu około 3921 sążni kwadratowych²⁶. Ciekawym jest wydzielenie części placu na projektowaną ulicę o długości 74 sążni i szerokości 10 sążni, co z kolei zmniejszyło powierzchnię inwestycyjną o 740 sążni kwadratowych. Ostatecznie więc inwestycja mogła być realizowana na placu o długości 74 sążnie i szerokości 40/44 sążnie (zależnie od miejsca), co dawało powierzchnię ogólną inwestycji około 3181 sążnie kwadratowe.

Sam obiekt zlokalizowany był w następujących odległościach od granic geodezyjnych działki: południowo-zachodniej w odległości 10 sążni, południowo-wschodniej - 42 sążni, północno-wschodniej - 10 sążni, północno-zachodniej - 19 sążni.

²⁶ Materiały archiwalne przechowywane w RGVA w Moskwie (f.799, o.25, d.502) mówią o powierzchni 3.910 sążni kwadratowych [w:] M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, Białystok 2009, s. 199.

Rys. 2. Uproszczony wyrys lokalizacji soboru Zmartwychwstania Pańskiego w ramach placu*

		ulica Fabryczna													
I		05,00	10,00	15,00	20,00	25,00	30,00	35,00	40,00	45,00	50,00	54,00			
74,00	u u												19,00	74,00	
70,00	u u / / / / / / / / / /														
65,00	u u / / / / / / / / / /														
60,00	u u / / / / / / / / / /														
55,00	u u / /	S						/ /			13,00				
50,00	u u / /	S						/ /							
45,00	u u / /	S						/ /			42,00				
40,00	u u / / / / / / / / / /														
35,00	u u / / / / / / / / / /														
30,00	u u / / / / / / / / / /														
25,00	u u / / / / / / / / / /														
20,00	u u / / / / / / / / / /														
15,00	u u / / / / / / / / / /														
10,00	u u / / / / / / / / / /										K				
05,00	u u / / / / / / / / / /														
0,00	ulica Mikołajewska														
				10,00			20,00			10,00					
				40,00											
				20,00			20,00			14,00					
				54,00											

Objaśnienia:

- * - wszystkie wymiary podane są w sążniach rosyjskich okresu Imperium Rosyjskiego
- I - wymiary placu: długość i szerokość w odcinkach co 5 sążni
- S - lokalizacja soboru Zmartwychwstania Pańskiego
- K - własność Gessela i Małki Kantorowiczów

[opracowanie własne]

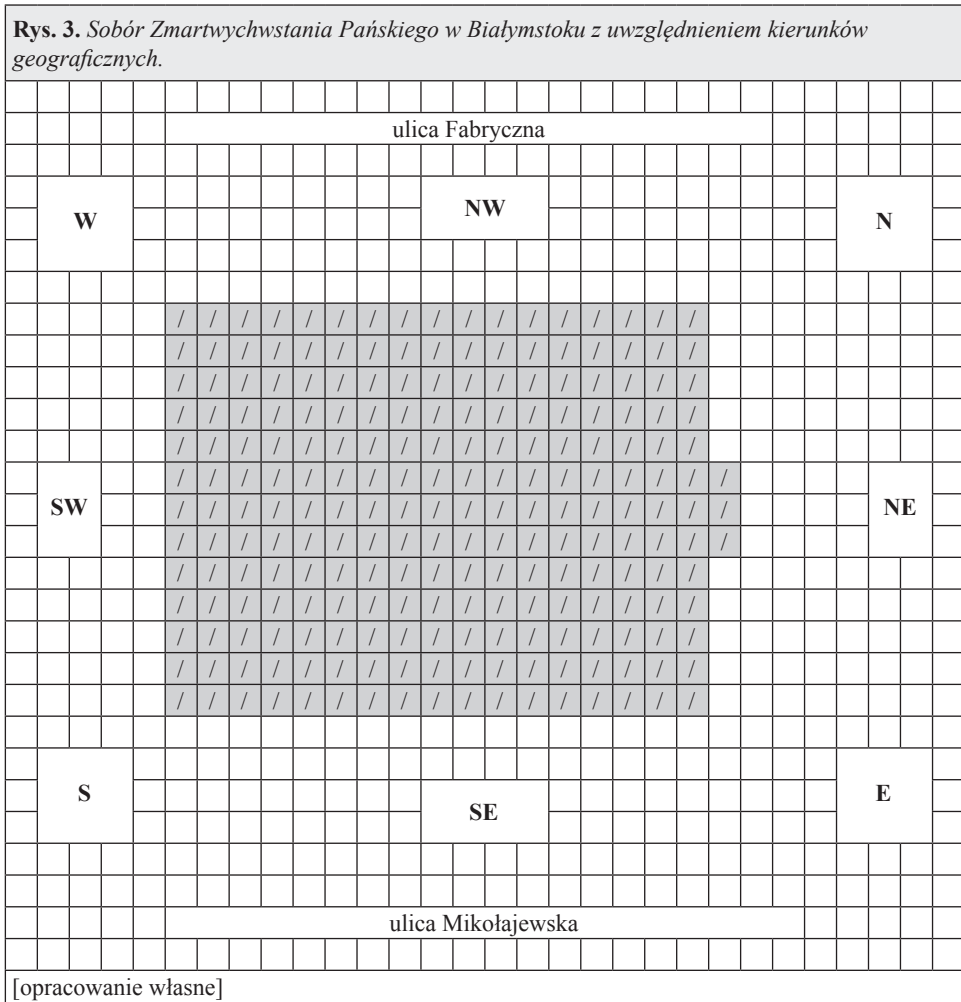
Zachowany plan pozwala również dokonać analizy topografii terenu. W przekroju poziomym, na linii ulica Mikołajewska-Fabryczna, miał on strukturę pagórka. Wskaźniki wysokościowe dla poszczególnych fragmentów terenu wynosiły od 0 sążni do 0.72 sążnia. Punkt najwyższy znajdował się w odległości 48,20 sążni od ulicy Mikołajewskiej, skąd się rozpoczynał. Kończył się zaś na 54,40 sążniu od tejże samej ulicy i delikatnie opadał w kierunku ulicy Fabrycznej. Dokładniejsza amplitudę wznoszenia się i opadania terenu prezentuje poniższe zestawienie.

Tab. 8. Szczegółowy opis wysokości placu w wybranych miejscach												
Punkty odniesienia												
UM	0,00	6,10	15,10	20,10	27,10	31,70	38,20	48,20	54,40	63,50	74,00	UF
	0,00	0,26	0,30	0,39	0,57	0,68	0,66	0,72	0,72	0,70	0,64	
Amplituda wznoszenia i opadania terenu												
Legenda												
UM - ulica Mikołajewska												
UF - ulica Fabryczna												
[opracowanie własne]												

Powyższe zestawienie pozwala zauważyć, że najwyższe wzniesienie występowało na odcinku od 48,20 sążnia do 54,40 sążnia długości placu. To ten czynnik zdeterminował decyzję Komitetu Budowlanego o budowie soboru w tym konkretnym miejscu, czyli w najwyższym punkcie placu.

3.2. Orientacja świątyni

Elementem centralnym placu w zamyśle była świątynia prawosławna. Jej położenie geograficzne możemy odczytać tylko na podstawie zachowanego planu sytuacyjnego placu. Sam obiekt był położony równoległe do ulicy Mikołajewskiej, a także ulicy Fabrycznej. Dokumentują to zarówno wcześniejsze schematy, jak też poniższy.

Na schemacie specjalnie zaznaczono kierunki geograficzne ujęte w planie. Są one zgodne z opisem geograficznym w tej mierze zawartym w odpisie aktu notarialnego, dotyczącego placu z 1899 roku. Tak więc zachod-

nie wejście świątyni to w rzeczywistości kierunek południowo-zachodni, wejście północne to kierunek północno-zachodni, wejście wschodnie to kierunek północno-wschodni, wejście północno-wschodnie to kierunek wschodni, wejście południowe to kierunek południowo-wschodni. Tak więc orientacja świątyni jest północno-wschodnia.

3.3. Aneksy

3.3.1. Sieć szkolna w Białymstoku w roku 1912 roku

nr	ULICA	SZKOŁY	
01	ul. Aleksandrowskaja	01	Беостокское Реальное Училище
		02	Беостокское Мужское Коммерческое Училище
		03	Беостокское Женское Коммерческое Училище
		04	2-х Класное с Профессиональным 3-м Классом Женское Приходское Училище имени Б. А. Жуковского
		05	Владимирская Городская 2-х Класная Церковно-Приходская Школа
		06	1-ое Евангелическо-Лютеранское Училище
		07	4-х Класная Женская Прогимназия с Правами для Учащихся Зинаиды Николаевной Григор
		08	Приготовительное Училище для Детей обоего пола Адельи Адольфовны фонъ-Эмме
		09	Однокласное Мужское Училище Александра Антоновича Морозова
02	ul. Botanicznaja	01	Гоголевскя 2-х класное Городское Приходское Училище
03	ul. Bulwarnaja	01	2-х Класное Еврейское Начальное Училище
04	ul. Fabrycznaja	01	Женская Еврейская Гимназия Зинаиды Феодоровны Хволесь [od VI. 1913 roku ul. Gogola]
05	ul. Gogola (róg Policyjnej)	01	Мужская Гимназия Петра Александровича Александра
		02	2-х класное Приходское Училище для детей фабрично-заводских работчи
06	ul. Instytutckaja	01	Белостокский институт благородных девиц императора Николая I
07	ul. Kafielnaja	01	2-ое Евангелическо-Лютеранское Училище

08	ul. Kazańska	01	Одноклассное Железнодорожное Училище
09	ul. Kupieckaja	01	4-х Классное Еврейское Женское Училище М. И. Валлахъ
		02	Одноклассное Еврейское Училище Герша Мордуха Михелевича Иливицкаго
10	ul. Lipowaja	01	Белостокская Еврейская Талмудь-Тора
		02	Еврейское Ремесленное Училище основана на средства В. Высоцкаго
		03	4-х Классное Мужское Еврейское Училище съ курсомъ прогимназии Давида Моисеевича Друскина
		04	Еврейское Женское Профессиональное Училище съ общеобразовательнымъ отделениемъ
		05	1-ое Женское Еврейское Народное Училище
		06	2-х Классное Еврейское Женское Училище Иоила Наумовича Гвирца
11	ul. Maśnickaja	01	4-е Городское 2-х Классное Приходское Училище
12	ul. Mikołajewskaja	01	Женская Гимназия Александры Павловны Щегловой
		02	Первое Городское 2-х классное Приходское Училище
		03	1-е Городское 2-х Классное Приходское Женское Училище
		04	1-е 2-х Классное Народное Еврейское Училище
13	ul. Monopolnaja	01	Музыкальные Курсы Александры Вердеревской
14	ul. Niemieckaja	01	4-х Классная Еврейская Женская Прогимназия Шейны Мел.трегеръ
15	ul. Nowoniemieckaja	01	Женское Еврейское Училище Ревекки Яковлевны Вейсъ
16	ul. Polewaja	01	Пушкинское Городское 4-х класное Училище
		02	Воскресная Женская Школа
		03	Подготовительное Женское Еврейское Училище Фанны Моисеевны Менаховской
		04	Вечернее Еврейское Мужское Училище Юделья Иоелья Берковича Менахоскаго
17	ul. Puzkinskaja	01	Николаевско-Александринская Женская Гимназия
18	ul. Żukowskiego	01	Частная Церковная Школа Грамоты

[opracowanie własne na podstawie: Э. О. фон-Хартен, *Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 годъ*, Белостокъ 1913, s. 156-174].

09	ul. Kupieczeskaja	✧	✧								
10	ul. Lipowaja	✧	✧	✧	✧	✧	✧				
11	ul. Maśnickaja	✠									
12	ul. Mikołajewskaja	✠	✠	✠	✧						
13	ul. Monopolnaja										
14	ul. Niemieckaja	✧									
15	ul. Nowonemieckaja	✧									
16	ul. Polewaja	✧	✧								
17	ul. Puszkinska										
18	ul. Żukowskiego										
SZKOŁY PROWADZONE PRZEZ KOŚCIÓŁ PRAWOSŁAWNY										✠	
SZKOŁY PROWADZONE PRZEZ KOŚCIÓŁ RZYMSKOKATOLICKI										†	
SZKOŁY PROWADZONE PRZEZ KOŚCIÓŁ EWANGELICKO-LUTERAŃSKI										✠	
SZKOŁY PROWADZONE PRZEZ WSPÓLNOTĘ RELIGII JAHWISTYCZNEJ										✧	
SZKOŁY PROWADZONE PRZEZ WSPÓLNOTĘ RELIGII MUZUŁMAŃSKIEJ										الله	
SZKOŁY PROWADZONE PRZEZ INNY ORGAN PROWADZĄCY											
[opracowanie własne na podstawie: Э. О. фон-Хартен, <i>Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 годъ</i> , Белостокъ 1913, s. 156-174].											

3.3.4. Sektor bankowy w Białymstoku w 1912 roku

nr	ULICA	BANK	
01	ul. Aleksandrowskaja	01	Государственный банк Российской империи
		02	Государственный банк Российской империи Расчетный отдел
		03	Уездное казначейство
		04	Виленский частный коммерческий банк
		05	Рижский Коммерческий Банк
02	ul. Instytuczaja	01	Второе кредитное товарищество
03	ul. Mikołajewskaja	01	Торгово-промышленное общество взаимного кредита
		02	Комитет торговли и мануфактур
		03	Ссудо-сберегательное товарищество
04	ul. Niemieckaja	01	Коммерческий банк
		02	Городское кредитное общество
[opracowanie własne na podstawie: Э.О. фон-Хартен, <i>Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 годъ</i> , Белостокъ 1913, s. 141-147].			

15	ul. Nowoniemiecka													
16	ul. Polewaja													
17	ul. Puszkinskaja													
18	ul. Żukowskiego													
BANKI											\$			
PLACÓWKI OŚWIATOWE														
[opracowanie własne na podstawie: Э. О. фон-Хартен, Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 годъ, Белостокъ 1913, s. 141-147, 156-174].														

3.3.7. Topografia placówek szkolnych i bankowych w Białymstoku w roku 1912 roku (ujęcie sumaryczne)

nr	ULICA	SZKOŁY														
		01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15
01	ul. Aleksandrowskaja										\$	\$	\$	\$	\$	
02	ul. Botaniczna															
03	ul. Bulwarnaja															
04	ul. Fabryczna															
05	ul. Gogola (róg Policyjnej)															
06	ul. Instytucza		\$													
07	ul. Kafielnaja															
08	ul. Kazańska															
09	ul. Kupieckeskaja															
10	ul. Lipowa															
11	ul. Maśnicka															
12	ul. Mikołajewska					\$	\$	\$								
13	ul. Monopolowa															
14	ul. Niemieckaja		\$	\$												
15	ul. Nowoniemiecka															
16	ul. Polewaja															
17	ul. Puszkinska															
18	ul. Żukowskiego															
BANKI											\$					
PLACÓWKI OŚWIATOWE																
[opracowanie własne na podstawie: Э. О. фон-Хартен, Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 годъ, Белостокъ 1913, s. s. 141-147, 156-174].																

3.3.8. Odpis aktu notarialnego w języku rosyjskim z dnia 15.09.1899 roku (sygnatura ADBG.B.27a/1)

АКТ

1899 года Мая 20-го дня, Лесничий Белостокского Лесничества Эмля, вследствие предписания Гродненского Управления Государственнымъ Имуществомъ от 16 марта сего года за нр 2238, и депутатъ Духовнаго ведомства священникъ Хорошанской церкви о. Феодор Яшин вследствие указа Литовской Духовной Консистории от 10 апреля сего года за нр 5463, составили в присутствии нижеподписавшихся настоящий акт о том, что первый сего числа сдал во владение Духовнаго ведомства, а второй принял, согласно составленному в 1899 году и. д. Землемера Соколовым и подписанному, как сдающей и принимающей сторонами, так и сторонними понятыми и смежными владельцами плану, предназначенный под постройку Православнаго храма казенный плац площадью всего одна и семьдесят три сотых (1,73 дес.) десятины, находящийся в городе Белостоке и ограниченный с северо-западной стороны Фабричной улицей (по плану от земель мещан гор. Белостока); с юго-иосточной - Николаевской улицей; с северо-восточной - бывшими казенной деревни Белосточек, а ныне владениями мещан Минской губ. местечка Столовичи Гесела и Малки Канторович и крестьянки Гродненской губ. Волковыскаго уезда Казимиры Харкевич; с юго-западной стороны - бывшими казенными плацевыми землями, а ныне владениями мещан города Белостока Герша, Абрама и Цейтли Веллер.

Лусничий Белостокского Лесничества Эмля,

Депутатъ Духовнаго Ведомства Священникъ Хорошанской церкви Феодор Яшин

При передаче в натуре вышеописаннаго плаца присутствовали:

Понятые - домовладельцы г. Белостока: крестьянин гродненской губ. Сокольскаго уезда Ильдефон Григорьевич Шостовицкий

Мещанин г. Белостока Семен Андреевич Вашкевич

Смежные владельцы: Герш Мовшович Веллер

Абрам Мовшович Веллер

Малка Ароновна Канторович

Казимира Харкевич

Собственно-ручныя подписи понятых Ильдефонф Григорьевичф Шостовицкаго, Семена Андреевича Вашкевича, Герша Мовшовича Веллера, Абрама Мовшовича Веллера, Малки Ароновны Канторович и Казимиры Харкевич, подписано и приложением казенной печати удостоверяю. Сентября 15 дня 1899 г.

Пристав г. Белостока Железовский.

3.3.9. Tłumaczenie na język polski odpisu aktu notarialnego w języku rosyjskim z dnia 15.09.1899 roku (sygnatura ADBG.B.27a/2)

Akt notarialny

[przekład z rosyjskiego]

AKT

1899 roku, dnia 20 maja, Leśniczy Nadleśnictwa Białostockiego Emla na zasadzie polecenia Grodzieńskiego Urzędu Dóbr Państwowych z dnia 16 marca r.b. za nr 2238 i delegat od Duchowieństwa duchowny Choroszczańskiej cerkwi [o. – ojciec] FTeodor Jaszyn, na mocy Dekretu Litewskiego Duchownego Konsystorza z dnia 10 kwietnia r.b. za nr 5463, sporządzili w obecności niżej podpisanych, niniejszy akt o tym, iż pierwszy z nich dnia dzisiejszego oddał w posiadanie Duchowieństwu, a drugi przyjął, stosownie do sporządzonego w roku 1899 przez p.o. Geometry Sokołowa i podpisanego, jako stroną zdającą i przyjmującą tak przez ekspertów i przez najbliższych sąsiadów planu, przeznaczony pod wybudowanie Prawosławnej cerkwi - rządowy plac, przestrzeni ogółem jedna i siedemdziesiąt trzy /1,73/ setnych dziesięciny znajdującej się w m. Białymstoku i graniczący: od północno-zachodniej strony z ulicą Fabryczną (według planu z gruntami mieszczan Białegostoku), od południowo-wschodniej z ulicą Mikołajewską, od północno-wschodniej z byłymi gruntami rządowej wsi Białostoczek, a obecnie posesjami mieszczan Guberni Mińskiej, miasteczka Stołowicze Gessela i Małki Kantorowiczów i włościanki Guberniji Grodzieńskiej, powiatu Wołkowyskiego Kazimierzy Charkiewicz, od południowo-zachodniej strony - z byłymi rządowymi placowemi gruntami a obecnie posesjami mieszczan m. Białegostoku: Hersza, Abrahama i Cejtli Weller. Leśniczy Nadleśnictwa Białostockiego: Emla

Delegat od Duchowieństwa: ksiądz duchowny Choroszczańskiej cerkwi Feodor Jaszyn
Przy oddawaniu w naturze wyżej wymienionego placu obecni byliśmy eksperci świadkowie obywatele m. Białegostoku: włościanin Gubernii Grodzieńskiej, powiatu sokólskiego Ildofen /Ildefon/, syn Grzegorza Szostowiecki, mieszczanin m. Białegostoku Siemion, syn Andrzeja Waszkiewicz. Najbliżsi sąsiedzi: Hersz, syn Mowszy Weller, Abram, syn Mowszy Weller, Małka, córka Arona Kantorowicz, Kazimierz Charkiewicz, podpisem i przyłożeniem rządowej pieczęci stwierdzam. Dnia 15 września 1899 r. Komisarz m. Białegostoku Żelazowski.

(w języku polskim): Stosownie do przepisów rosyjskiej zastawy stemplovej opłacie nie podlegała. Naczelnik Urzędu podatków i opłat skarbowych /podpis/

Repertorium nr 4085

Dnia dwudziestego Czerwca tysiąc dziewięćset dwudziestego drugiego roku, Ja, Stefan Bednarski, Notariusz, przy Wydziale Hipotecznym Sądu okręgowego w Białymstoku,

mający kancelarię w Gmachu tegoż Sądu przy ulicy warszawskiej pod nr 63, w Białymstoku, poświadczam, zgodność tłumaczenia niniejszego, z oryginałem, okazanym mi przez Konstantego Oleszkiewicza, zamieszkałego w Białymstoku przy ulicy Lipowej pod nr 15.

W oryginale przy sprawdzeniu z nim tłumaczenia niniejszego, wyrazów podskrobanych, dopisanych, zakreślonych, ani innych oznak szczególnych nie znalazłem.

W niniejszym tłumaczeniu na stronie pierwszej w wierszu szóstym zakreślono “ksiądz” nadpisano “duchowny”, w wierszu siódmym poprawiono “Teodor”, w wierszu piętnastym zakreślono “naz” w “przeznaczony”, w wierszu trzydziestym pierwszym zakreślono “ksiądz” nadpisano “duchowny”; na tej stronie w pierwszym i drugim wierszach zakreślono “eksperci” nadpisano “świadkowie”, w wierszu ósmym zakreślono “ekspertów” napisano “świadków”.

Podpis Notariusza oraz pieczętka okrągła.

4. Architektura soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku

Architektura wybudowanego soboru implikuje szereg tez i wniosków. Dotyczą one jego układu, bryły, zarówno w wymiarze horyzontalnym, jak i wertykalnym. Na ocenę ogólną badanego obiektu składają się oceny szczegółowe dokonane w oparciu o poszczególne wyznaczniki/zmienne, które dają materiał ku konstruowaniu oceny ogólnej. Wyznaczniki/zmienne wyższego rzędu rozbite na czynniki niższego rzędu pozwalają dokładniej zinterpretować przedmiot badań. Docelowo przyjęto trychotomiczną strukturę wyznaczników/zmiennych służących analizie wspomnianego obiektu sakralnego:

- 1] Ocena ogólna architektury obiektu
- 2] Częstkowe wyznaczniki/zmienne oceny obiektu definiowane przez UDK 1883
- 3] Szczegółowe wyznaczniki/zmienne definiowane przez prawo liturgiczne Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego wpływające na kryteria pułapu 2 oceny.

(01)	W/Z								Ocena ogólna
(02)	W/Z		W/Z		W/Z		W/Z		Częstkowe wyznaczniki/ zmienne
	(1)		(2)		(3)		(.....)		
(03)	W/Z	W/Z	W/Z	W/Z	W/Z	W/Z	W/Z	W/Z	Szczegółowe wyznaczniki/zmienne
	(1.1)	(1.2)	(2.1)	(2.2)	(3.1)	(3.2)	(.....)	(.....)	

Kształt prawosławnej architektury II połowy XIX wieku i I połowy XX wieku determinowały różne czynniki. Przewodnią rolę odgrywały zwłaszcza dwa: duchowy i kulturowy. Stąd też analiza obiektu dokonana została w oparciu o nie. Punktem *sine qua non* była rola architektury

sakralnej w doświadczeniu sacrum przez wiernych Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego.

Dla celów niniejszej analizy przyjęto 6 grup cząstkowych wyznaczników/zmiennych. W ramach sfery kulturowej, otwartej na objawienie - wprowadzającej do niego, przyjęto następujące: (1) garnitur zewnętrzny obiektu; (2) krajobraz urbanistyczny; (3) skalę obecności. Z kolei w wypadku sfery duchowej, otwartej na świętość, wyróżniono: (4) sakralizację; (5) symbolikę i (6) kinotyka obiektu.

K	GARNITUR	P				
U	ZEWNĘTRZNY	R		S	SAKRALIZACJA	D
L		O	SOBÓR	A		U
T	KRAJOBRAZ	F	ZMARTWYCHWSTANIA	C		C
U	URBANISTYCZNY	A	PAŃSKIEGO	R	SYMBOLIKA	H
R		N	W BIAŁYMSTOKU	U		O
O	SKALA	U		M		W
W	OBECNOŚCI	M			KINOTYKA	E
E						

Garnitur zewnętrzny obiektu sakralnego, to podstawowy wyznacznik stosowanej formy architektonicznej w budownictwie sakralnym prawosławia rosyjskiego i nie tylko. Wynika on z funkcji budynku (treści). Stąd podstawowa zasadą jest odbiór społeczny budynku/obiektu. Obowiązywała tu zasada czytelności funkcji, jako miejsca prawosławnego kultu religijnego. Dlatego też poddano analizie: archetypiczność formy bryły, symbolika formy bryły, archetypiczność form detalu, symbolikę form detalu, ekspozycję symboli religijnych.

Kolejnym elementem oceny architektury soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku jest krajobraz urbanistyczny. Kontekst urbanistyczny może być mu podporządkowany, dominujący względem niego lub obojętny. W tej grupie wyróżniono podstawowe składniki (cechy) formy architektonicznej, których podobieństwo z analogicznymi cechami architektury znajdującej się w sąsiedztwie lub jego brak decyduje o odbiorze obiektu jako wpisanego lub skonstrastowanego z otoczeniem.

Wśród cech, które składają się na całokształt formy architektonicznej wyróżniono: styl, materiał, kolorystyka, skala, kierunek oraz forma geometryczna bryły.

Istotnym jest również spojrzenie na omawiany obiekt sakralny w kontekście skali jego obecności w całościowym planie architektonicznym miasta. Siła bycia dominantą architektoniczną wyraża się poprzez krystaliza-

cję i porządkowanie (lub nie) otaczającej przestrzeni. Kazimierz Wejchert stwierdza: „znaczenie dominanty jest tym większe, im bardziej ona wrasta w topografię terenu (...), czy też wynika jak gdyby naturalnie z układu całego planu miasta”²⁷. Samo miejsce postawienia budynku również nie pozostaje bez znaczenia. Determinowały go przepisy UDK 1883. Była to zasada *sine qua non* prawosławnego budownictwa sakralnego w Imperium Rosyjskim. Za najważniejszy wyznacznik dominanty uznaje się ekspozycję w krajobrazie i wysokość budynku. W przestrzeni miejskiej Białegostoku takimi obiektami, oprócz soboru Zmartwychwstania Pańskiego, był też kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny oraz Wielka Synagoga. Jednakże sama wysokość nie wystarcza zwłaszcza w skupiskach zabudowy wysokościowej²⁸.

Za wyznaczniki dominanty architektonicznej przyjęto relację względem najwyższego budynku w okolicy, stosunek wysokości do otoczenia, zasięg widoczności wykraczający poza obszar parafii, oś widokową, widoczność w perspektywie ulicy, przedpole widokowe, lokalizację w punkcie węzłowym, obecność w sylwetce miasta, akcent wertykalny w postaci kopuł i zwieńczeń kopuł oraz formę architektoniczną.

Poddano także analizie potencjalne czynniki osłabiające rolę soboru jako dominanty w postaci istnienia w bliskim sąsiedztwie innego, konkurującego z nim obiektu o dużej wysokości, kubaturze albo o wyróżniającej formie architektonicznej oraz położenie w miejscu nieekspozowanym.

W sferze duchowej podstawową rolę jest sakralizacja osób i przestrzeni. Świątynia z racji swej ontologii jest już sama w sobie emitentem świętości w przestrzeni życia ludzkiego. To z kolei wiedzie ku doświadczeniu sacrum. Podstawowa rola świątyni - jej struktury - to prowadzenie i bycie współpodróżnikiem w trzyetapowej podróży do świętości. To w jej świętej przestrzeni odbywa się to, co najświętsze, oraz następnie włączenie i utrwalanie więzi jednostki i społeczności w świętości. Architektura soboru miała sprzyjać prawosławnej praktyce religijnej. Służyły temu: izolacja wizualna od otoczenia, gra światłem, gra dźwiękiem, hierarchia części składowych wnętrza.

Symbolikę soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku moż-

²⁷ Kazimierz Wejchert, *Elementy Kompozycji Urbanistycznej*, Warszawa 1984, str. 67.

²⁸ Szerzej na te temat: Beata Vogt, Farid Nassery, *Geometryczne przesłanki zaistnienia dominanty w przestrzeni współczesnego miasta*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2008.

na rozpatrywać wielorako. Zastosowano takie paradygmaty jak: architektura soboru przekazem treści religijnych, elementy architektoniczne nośnikiem tych treści, metodologia przekazu i interpretacji treści religijnych oraz upamiętnienia szczególnych wydarzeń historyczno-religijnych prawosławia. Oczywistym jest fakt, że symbolika pełni ważną rolę w komunikacji społecznej, dydaktyce oraz wdrażaniu w *praxis religionis* i utrwalaniu zwyczajów religijnych. Idąc dalej, można mówić tu o roli psychospołecznej. W oparciu o te zmienne uznano, za kluczowe: nasycenie treścią - rozpatrywanie świątyni jako tekstu, czytelność przekazu, dobitność, wyrazistość i siła przekazu obiektu sakralnego.

Kinotyka obiektu to przede wszystkim ta grupa cech obiektu, które uznano za służące budowaniu wspólnoty parafii, wiernych. Stosując tę zmienną jako punkt wyjścia oceny soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku, za czynniki wpływające na kondycję wspólnoty uznano: genetyczno-historyczną więź architektury soboru z obecnymi już w mieście prawosławnymi świątyniami, historyczną longitudinalność architektoniczną białostockiego prawosławnego soboru, przestrzenność wnętrza, relacje elementów wnętrza, aranżację nawy/naw, widoczność.

Tab. 10. Analiza soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku

I. Garnitur zewnętrzny obiektu sakralnego		
1.1	Archetyp formy bryły	- Świątynia Jerozolimska - Hagia Sophia w Konstantynopolu
1.2	Symbolika formy bryły	opisane w dziale SYMBOLIKA
1.3	Archetyp form detalu	- implementacja dorobku historii grecko-bizantyjskiej prawosławnej architektury sakralnej
1.4	Symbolika form detalu	- opisane w dziale SYMBOLIKA
1.5	Ekspozycja symboli religijnych	- Krzyż - zwieńczenie (ranga symboli chrześcijańskich)
II. Krajobraz urbanistyczny		
2.1	Styl	- grecko-bizantyjski
2.2	Materiał	- kamień: cegła - drewno: deski
2.3	Kierunek (orientacja)	- prezbiterium zwrócone na wschód (dokładnie kierunek północno-wschodni) - wejście zorientowane na zachód

2.4	Forma geometryczna bryły	- niejednorodna - kwadrat połączony z półkulami
III. Skala obecności		
3.1	Relacja względem najwyższego budynku w okolicy	- porównywalna z kościołem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny - wyższa od prawosławnej świątyni świętego Mikołaja Cudotwórcy
3.2	Stosunek wysokości do otoczenia	- 4:1
3.3	Zasięg widoczności wykraczający poza obszar parafii	- skrzyżowanie dzisiejszych ulic Sienkiewicza i Rynek Kościuszki
3.4	Lokalizacja	- wyraźna obecność w sylwetce miasta (skyline) - przy węźle komunikacyjnym: Dworzec Poleski - Koszary wojskowe przy obecnej ulicy Traugutta - ulica Mikołajewskaja - oddalona od centrum historycznego miasta - peryferyjna względem centrum miasta - peryferyjna względem prawosławnej świątyni świętego Mikołaja Cudotwórcy
3.5	Akcent wertykalny	- 6 kopuł, w tym kopuła centralna dominująca - krzyże na kopułach (razem 9: po jednym na każdej kopule, 1 na półkopule wieńczącej apsydę nad głównym prezbiterium, 2 na ćwierćkulach wieńczących prawdopodobnie dwa boczne dodatkowe prezbiteria)
3.6	Forma architektoniczna	- kwadrat z dodaną apsydą i narteksem, będącym łącznikiem z dzwonnica
3.7	Położenie	- równoległe względem ulicy Mikołajewskiej - plac przy ulicy Mikołajewskiej
IV. Sakralizacja		
4.1	Izolacja wizualna od otoczenia (I)	- system oświetlenia pięciopiętrowy (okna) - odrębne oświetlenie części podziemnej i naziemnej - odrębne oświetlenie prezbiterium głównego i prezbiterów bocznych - odrębne oświetlenie nawy i narteksu - odrębne oświetlenie dzwonnicy - odrębne oświetlenie bębnow kopuł

4.2	Izolacja wizualna od otoczenia (II)	- zgodne z UDK 1883 - zwieńczenie krzyżami obiektu
4.3	Gra światłem (efekty światłocieniowe)	- odrębne oświetlenie bębna - odrębne oświetlenie prezbiterium
4.4	Gra światłem (eksponycja ważnych elementów wnętrza)	- odrębne oświetlenie nawy - odrębne oświetlenie narteksu
4.5	Gra dźwiękiem	- kliryosy i ambona nieco wyżej od poziomu podłogi - chór nad wejściem
4.6	Hierarchia części składowych wnętrza	- struktura Świątyni Jerozolimskiej - chronologia wdrażania w życie duchowe - prezbiterium i ambona nieco wyżej od poziomu podłogi
V. Symbolika		
5.1	<u>KUBATURA</u>	
5.1.1	Orientacja	- orientacja wschodnia prezbiterium: obraz Boga, Jezus Chrystus światłością świata, Słońcem prawdy;
5.1.2	Typ	- jedność elementów wszystkich struktur: obraz Boga, Trójjednia Boga;
5.1.3	Forma	- masywna: obraz Kościoła powszechnego, niezwykłość Kościoła
5.2	<u>PLAN</u>	
5.2.1	Struktura	- trychotomiczność: obraz Boga, Trójjedność Boga;
5.2.2	Forma	- kwadrat: obraz świata, odnowiona ziemia; stworzenie Boże, ziemia; struktura Kościoła, narody z czterech stron świata zebrane przez Jezusa Chrystusa; struktura Kościoła, ciało mistyczne Chrystusa;
5.3	<u>STRUKTURA ELEMENTÓW PLANU</u>	
5.3.1	Dzwonnica	- niższa pod względem wysokości od kopuły głównej - św. Jan Chrzciciel, nauka Kościoła, pokora posługi św. Jana Chrzciciela - Poprzednika; struktura Kościoła, św. Jan Chrzciciel i nawoływanie do opamiętania duchowego, Apostołowie i Ewangelisci głosicielami dobrej nowiny;

5.3.2	Narteks	Całościowo	- obraz Boga: boska i ludzka natura Jezusa Chrystusa; świat grzeszny, Królestwo Boże: to co ziemskie, ciemne, grzeszne; obraz człowieka: trychotomiczna koncepcja struktury człowieka, trychotomiczna duchowego doskonalenia człowieka, trychotomiczna struktura społeczności pobożnych;
5.3.2.1		Schody	- podniosłość Kościoła, oddzielenie Kościoła od tego świata; nauka Kościoła: hierarchia niebiańska; początek życia duchowego, nauka Kościoła: konieczność duchowego wzrastania; czas obowiązywania w dziejach ludzkości prawa naturalnego, Pismo Święte, życie Jezusa Chrystusa na ziemi;
5.3.3	Świątynia	Całościowo	- obraz Boga: boska i ludzka natura Jezusa Chrystusa; Królestwo Boże: eschatyczne czasy; 2 stopień doskonalenia duchowego: droga ku zbawieniu, obraz człowieka: trychotomiczna koncepcja struktury człowieka, trychotomiczna duchowego doskonalenia człowieka, trychotomiczna struktura społeczności pobożnych; nauka Kościoła: hierarchia niebiańska; dekalog mojrzeszowy, Pismo Święte, życie Jezusa Chrystusa na ziemi;
5.3.3.1		Poszczególne części	- zachodnia część, świat grzeszny, Królestwo Boże, to co ziemskie, grzeszne; - górna część, Królestwo Boże, świat odnowiony, odnowione niebo; - niższa część, Królestwo Boże, świat odnowiony, odnowiona ziemia; - środkowa nawa, charakterystyka Kościoła, powszechność Kościoła;
5.3.3.2		Solea	- podniesienie, przedłużenie prezbiterium, charakterystyka Kościoła, świętość Kościoła uświęconego przez Jezusa Chrystusa i
5.3.3.3		Kliros	ustanowiona przez Krzyż; kolejny stopień życia duchowego, symbol drogi ku zbawieniu, nauka Kościoła, konieczność wzrastania duchowego;
5.3.3.4		Ikonostas	
5.3.3.5		Ambona	- obraz kazania na górze Jezusa Chrystusa, odwalony kamień od drzwi Grobu Jezusa Chrystusa, Pismo Święte, topografia czasu życia Jezusa Chrystusa

5.3.4	Prezbiterium			- boska natura Jezusa Chrystusa, obraz Boga, boska i ludzka natura; dusza/duch człowieka, obraz człowieka: trychotomiczna koncepcja struktury człowieka; trzeci stopień doskonalenia duszy: przebóstwienie, obraz człowieka: trychotomiczność duchowego doskonalenia człowieka, trychotomiczna struktura społeczności pobożnych; wyższy chór anielski, nauka Kościoła, siły niebiańskie; czas rajskiego życia, Pismo Święte, boski plan zbawczy; obraz miejsca Wieczery Mistycznej, Pismo Święte, topografia czasu życia Jezusa Chrystusa; podobieństwo namiotu spotkań Mojżeszowego
5.4	<u>ELEMENTY OBIEKTU SAKRALNEGO</u>			
5.4.1	Podłoga			- źródło życia, stworzenie Boże, ziemia
5.4.2.1	Elementy nośne	Ściany (ilość)	4	- 4 strony świata: cecha Kościoła, powszechność
5.4.3	Dach	Łuk		wznoszenie ku górze: nauka Kościoła, konieczność duchowego wzrastania
5.4.3.1		Sklepienie		
5.4.3.2		Łuk (ilość)	4	- 4 wiatry niosące łaskę: obraz Boga, łaska i dary Świętego Ducha; uświęcenie wszechświata: stworzenie Boże, wszechświat jeden i wieczny;
5.4.3.3		Żagiel (ilość)	4	4 Ewangelistów: struktura Kościoła, Apostołowie i Ewangelisci - głosicielami Dobrej Nowiny;
5.4.4	Zwieńczenie	3		- trychotomiczna struktura zwieńczenia (bęben, kopuła, głowica kopuły): obraz Boga, trójjedyność Boga
5.4.4.1		Bęben		- wszechświat: stworzenie Boże, wszechświat jeden i niezmienny
5.4.4.2		Kopuła		- sklepienie niebiańskie: Królestwo Boże, odnowione niebo; głowa świątyni: struktura Kościoła, Jezus Chrystus głową Kościoła i kamień węgielny; św. Jan Chrzciciel: struktura cerkwi, Apostołowie i Ewangelisci głosicielami Dobrej Nowiny; gwiazdy na kopule -wizjonerstwo apokaliptyczne: cecha Kościoła, Niewiasta Chrystusowa;

		Kopuła (ilość)	5 +1	- Jezus Chrystus i 4 Ewangelistów: struktura Kościoła, Jezus Chrystus głową Kościoła, Ewangelisci głoszą Dobrą Nowinę ; kopuła nad dzwonnica św. Jan Chrzyciel, nauka Kościoła, poprzednik Jezusa Chrystusa „Jan chrcił wodą, Jezus Chrystus chrcił Świętym Duchem”
		Kopuła (kształt)		- półkula - Królestwo Boże: Królestwo Boże, Niebo
5.4.4.3		Kolumnada		- fundamenty Kościoła: struktura Kościoła, Apostołowie i pozostałe chóry Świętych prowadzą ku zbawieniu, gwarantami prawowierności Kościoła
5.4.4.4		Głowica kopuły		- Krzyż: cecha Kościoła, święty i uświęcony przez Jezusa Chrystusa, wzmocniona Krzyżem; słońce i księżyc na Krzyżu: cecha Kościoła, Niewiasta Chrystusowa; Krzyż z półksiężycem - Krzyż kotwiczny: cecha Kościoła, Kościół to statek zbawienia, niezwyknięta; nauka Kościoła, zbawienie przez słowo, Krzyż i wstawiennictwo Kościoła niebiańskiego, wąska droga do zbawienia
5.4.5.1	Otwory	Okna		- światło z okien: obraz Boga, Bóg światłością świata, Wschód, Słońce prawdy - półmrok w narteksie: Królestwo Boże, to co ziemskie, świat grzeszny, sfera ciemności - piekła
		Portal okienny		- wąskie okno: cechy Kościoła, niezwykniętość Kościoła
		Okno (typ)	biforium	- światło Jezusa Chrystusa: obraz Boga, Bogoczłowieczeństwo Jezusa Chrystusa
		Okna (ilość)	3	- w prezbiterium: obraz Boga, światłość Trójjedynego Boga
		Drzwi		- Słowa Jezusa Chrystusa: “Ja jestem drzwiami”: nauka Kościoła, zbawienie przez słowo, Krzyż i wstawiennictwo Kościoła niebiańskiego, wąska droga do zbawienia
		Drzwi (ilość)	4	- zachód, północ, południe, wschód: obraz Boga: Bóg ma plan zbawczy dotyczący całego świata; obraz Kościoła, zwiastowanie Dobrej Nowiny;

5.5	<u>ŚRODKI WYRAZU ARCHITEKTONICZNEGO</u>		
5.5.1	Relacja dekoracji fasady i wnętrza		- prostota formy fasady, nauka Kościoła, priorytet tego, co duchowe (wewnętrzne) nad tym, co materialne (zewnętrzne)
5.5.2.1	Elementy kompozycji	Całości	- uporządkowana kompozycja świątyni to porządek wszechświata: stworzenie Boże, wszechświat jeden i wieczny
5.5.2.2		Proporcje	- proporcjonalna jedność części świątyni: cecha Kościoła, jedność
5.5.2.3		Dynamika	- współzależność elementów architektonicznych kompozycji świątyni: nauka Kościoła, Hierarchia Niebiańska
5.5.3.1	Kolor	Fasada	- biały kolor fasady - światło Taboru, szata Niewiasty: Królestwo Boże, to, co niebiańskie, Królestwo Boże; struktura Kościoła, Jezus Chrystus głową Kościoła i jego Kamieniem węgielnym; cecha Kościoła, Niewiasta Chrystusowa - Oblubienica Chrystusowa;
5.5.3.2		Wnętrze	- brak danych
5.5.4.1	Plastyka	Reliefy	- obraz Kościoła jako wspólnoty: struktura Kościoła, narody z czterech stron świata zebrane przez Jezusa Chrystusa, ciało mistyczne; cecha kościoła, powszechność, - ozdoby na szyi bębna: cecha Kościoła, Niewiasta Chrystusowa - Oblubienica Chrystusowa; - przecięcie reliefem ścian świątyni - wyrazem ich obrazowej dematerializacji: cecha Kościoła, podniosłość, odrębność Kościoła względem tego świata - ozdoby na bębnie: cecha Kościoła, niezwykłość Kościoła
5.5.4.2		Elementy perspektywy	- portal perspektywiczny-obraz wąskiej drogi do Królestwa Bożego: nauka Kościoła, zbawienie przez Słowo, Krzyż, wstawiennictwo Kościoła niebiańskiego; nauka Kościoła, wąskość drogi ku zbawieniu
5.6	<u>ELEMENTY WYSTROJU</u>		
5.6.1.1	Prezbiterium		- brak danych
5.6.1.2	Nawa/nawy		
5.6.1.3	Narteks		

VI. Kinotyka		
6.1	Genetyczno-historyczna więź architektury soboru z obecnymi już w mieście prawosławnymi świątyniami	- świątynia prawosławna świętego Mikołaja Cudotwórcy
6.2	Historyczna longitudinalność architektoniczna białostockiego prawosławia soboru	- styl bizantyjski
6.3	Przestrzenność wnętrza	- multiprzestrzenność wynikająca z charakteru praktyki prawosławnego kultu religijnego
6.4	Relacje elementów wnętrza, aranżacja nawy/naw	- czytelna chronologia wdrażania jednostki w życie duchowe
6.5	Widoczność	- otwarta przestrzeń - prezbiterium podwyższone względem nawy/naw i narteksu - konstrukcja łukowa obiektu

[opracowanie własne²⁹]

Analiza architektury soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku jest możliwa z dwóch perspektyw: projektowej (dokumentacja projektowa) i zrealizowanej (materiał ikonograficzny obiektu - zdjęcia). Tak zestawiony materiał badawczy pozwala stwierdzić, że jest to obiekt zaprojektowany i wybudowany w stylu grecko-bizantyjskim, który był syntezą tych tradycji. Struktura budynku ma za podstawę w każdej części (prezbiterium, nawa oraz narteks) kwadrat, który wraz z wysokością budynku zredukowany jest do oktagonu, a następnie do koła, które zamyka półkula zwieńczona krzyżem.

Dokumentacja projektowa i ikonografia wybudowanego w stanie surowym soboru Zmartwychwstania w Białymstoku pozwala również zauwa-

²⁹ Przy analizie soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku opracowano arkusz analizy obiektu w oparciu o propozycje metodologiczne z zakresu analizy architektonicznej zaproponowane przez: W. Skórzewski, *Czynniki wpływające na jakość posoborowej architektury sakralnej na przykładzie poznańskich realizacji z lat 1970-2012*, (praca doktorska w dyscyplinie naukowej architektura i urbanistyka), promotor: dr hab. inż. arch. Agata Bonenberg, Poznań 2015, s. 138-153 oraz Л. В. Головачева, *Основы проектирования православных храмов [w:] Информационный вестник. Журнал Государственного учреждения Московской области «Мособлгосэкспертиза»*, nr 2 (9), s. 8-12.

żyć zmiany w toku prac budowlanych obiektu. Obrazują je tabela 11 oraz rysunek 4. Są one raczej detaliczne, niemniej jednak dają one ciekawy materiał badawczy. Oto one:

Tab. 11. Zmiany w toku prac budowlanych obiektu		
	PROJEKT	sobór w stanie surowym
OKNA	- nad wejściem zachodnim, północnym i południowym umieszczone są trzyczęściowe o zróżnicowanej wysokości	- nad wejściem zachodnim, północnym i południowym umieszczone są biforia
		- okrągłe rozety w polu biforium
DRZWI	- 4 sztuki - strona wschodnia, zachodnia, północna i południowa	- 5 sztuk - strona wschodnia, zachodnia, północna i południowa oraz południowo-wschodnia
DRZWI (portale)	- łamany, z wyodrębnionym pseudo świetlikiem (oknem) nad wejściem	- kolisty z wkomponowaną pseudo rozetą
GZYMS (nad I piętrzem okien)	- okala ściany obiektu łącznie z absydami	- obecny fragmentarycznie (tylko w obrębie dzwonnicy i narteksu)
GZYMS (na dzwonnicy)	- na poziomie drugiego piętra okien brak falistego gzymsu okalającego dzwonnice	- na poziomie drugiego piętra okien istnieje falisty gzyms okalający dzwonnice
ŁUKI (nad oknami nawy)	- w kształcie półkola	- w kształcie czubka płomienia
OBRE CZ PODSTAWY KOPUŁY GŁÓWNEJ (zwieńczenia bębna)	- pojedyncza podwójna obręcz o wymiarze podstawy kopuły	- podwójna obręcz; obręcz będąca zwieńczeniem bębna rozmiarem równa linii zewnętrznej bębna wraz z łukami nadokiennymi w bębnie; obręcz będącą podstawą kopuły równa jej wymiarowi; obie obręcze połączone mini bębniem redukcyjnym
OBRE CZ PODSTAWY KOPUŁ BOCZNYCH (zwieńczenia bębna)		
[opracowanie własne]		

Rys. 4. Uproszczony wyrys zmian w toku prac budowlanych obiektu

	<p>Autor: Dr hab. Małgorzata Dolistowska</p> <p>Tytuł: Opracowanie projektu soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku autorstwa Konstantego Doncowa</p> <p>Bibliografia: Dolistowska M., <i>Dwa projekty prawosławnego soboru katedralnego w Białymstoku ze zbiorów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu</i> [w:] <i>Kościół a Państwo na pograniczu Polsko-Litewsko-Białoruskim. Źródła i Stan Badań</i>, Białystok 2005, s. 124.</p>
	<p>Autor: Agnieszka Głownia</p> <p>Tytuł: Opracowanie graficzne fasady bocznej soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku w oparciu o materiał ikonograficzny obiektu</p> <p>Bibliografia: <i>Dokumentacja projektowa Pomnika zburzonego soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku</i></p>
	<p>Autor: dr Roman Andrzej Płoński</p> <p>Tytuł: Różnice pomiędzy projektem Konstantego Doncowa a stanem faktycznym wybudowanego soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku w oparciu o materiał ikonograficzny obiektu w oparciu o opracowanie projektu soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku autorstwa Konstantego Doncowa przez dr hab. Małgorzatę Dolistowską.</p>

Genetyczno-historyczna więź architektury soboru z obecnymi już w mieście prawosławnymi świątyniami oraz jego historyczna longitudinalność architektoniczna w ramach białostockiego prawosławia przy zastosowaniu perspektywy analizy dokumentacji projektowej i materiału ikonograficznego obiektu w stanie surowym czyni koniecznym porównanie tego ostatniego z istniejącą świątynią prawosławną świętego Mikołaja Cudotwórcy.

Tab. 12. Analiza porównawcza soboru Zmartwychwstania Pańskiego i świątyni św. Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku

	św. Mikołaja Cudotwórcy (1846)	Zmartwychwstania Pańskiego (1912)
Archetypiczność formy bryły	- Świątynia Jerozolimska - Hagia Sophia w Konstantynopolu	
Ekspozycja symboli religijnych	- Krzyż - zwieńczenie (ranga symboli chrześcijańskich)	
Styl	- neoklasycyzyzm	- grecko-bizantyjski
Kierunek (orientacja)	- prezbiterium zwrócone na wschód - wejście zorientowane na zachód	
Forma geometryczna bryły	- jednorodna - Krzyż grecki	- niejednorodna - kwadrat połączony z półkulami
Relacja względem najwyższego budynku w okolicy	- wyższa od kościoła Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny z XVII wieku (tzw. białego)	- porównywalna z kościołem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (1905) - wyższa od prawosławnej świątyni świętego Mikołaja Cudotwórcy
Stosunek wysokości do zabudowy otoczenia	3:1	4:1
Zasięg widoczności wykraczający poza obszar parafii	- skrzyżowanie dzisiejszych ulic Sienkiewicza i Rynek Kościuszki	
Lokalizacja	- wyraźna obecność w sylwetce miasta - centrum historycznego miasta (XIX/XX wiek) - peryferyjna względem centrum miasta (XVII/XVIII wiek)	- wyraźna obecność w sylwetce miasta - oddalona od centrum historycznego miasta - peryferyjna względem centrum miasta (XIX/XX wiek)
Akcent wertykalny	- 2 kopuły, w tym kopuła dzwonnicy dominująca, kopuła nad dzwonnica zwieńczona szpicą petersburską	- 6 kopuł, w tym kopuła centralna dominująca

Położenie	- równoległe względem ulicy Lipowej - plac przy ulicy Lipowej	- równoległe względem ulicy Mikołajewskiej - plac przy ulicy Mikołajewskiej	
Izolacja wizualna od otoczenia	- odrębne oświetlenie prezbiterium, nawy i narteksu - odrębne oświetlenie dzwonnicy - odrębne oświetlenie bębna kopuły/bębnow kopuł		
Gra światłem (efekty światłocieniowe)			
Gra światłem (ekspozycja ważnych elementów wnętrza)			
Gra dźwiękiem	- prezbiterium, klirosy i ambona nieco wyżej od poziomu podłogi - chór nad wejściem		
Hierarchia części składowych wnętrza	- struktura Świątyni Jerozolimskiej - chronologia wdrażania w życie duchowe - prezbiterium i ambona nieco wyżej od poziomu podłogi		
Orientacja	- wschodnia		
Typ	- jedność elementów wszystkich struktur		
Forma	- masywna		
Struktura	- trychotomiczna		
Forma	- Krzyż grecki z wydłużonym narteksem	- kwadrat z dodanymi: od wschodu trzema apsydami o przekroju poziomym półkuli, od zachodu kwadratowym narteksem	
Dzwonnica	- wyższa	- niższa	
Osadzenie kopuły głównej	- 4 filary wkomponowane w elementy nośne	- 4 łuki	
Żagle (pendentywy)	- 4		
Zwieńczenie	Bęben	- tak, z samodzielnym oświetleniem	
	Kopuła	- półkula	
Pilastrada	Ściany	- tak	- brak
	Bęben	- tak	

Drzwi	- 3	- 4 wg projektu (5 - stan surowy)
Dekoracje fasady	- prostota forma dekoracji fasady	
[opracowanie własne]		

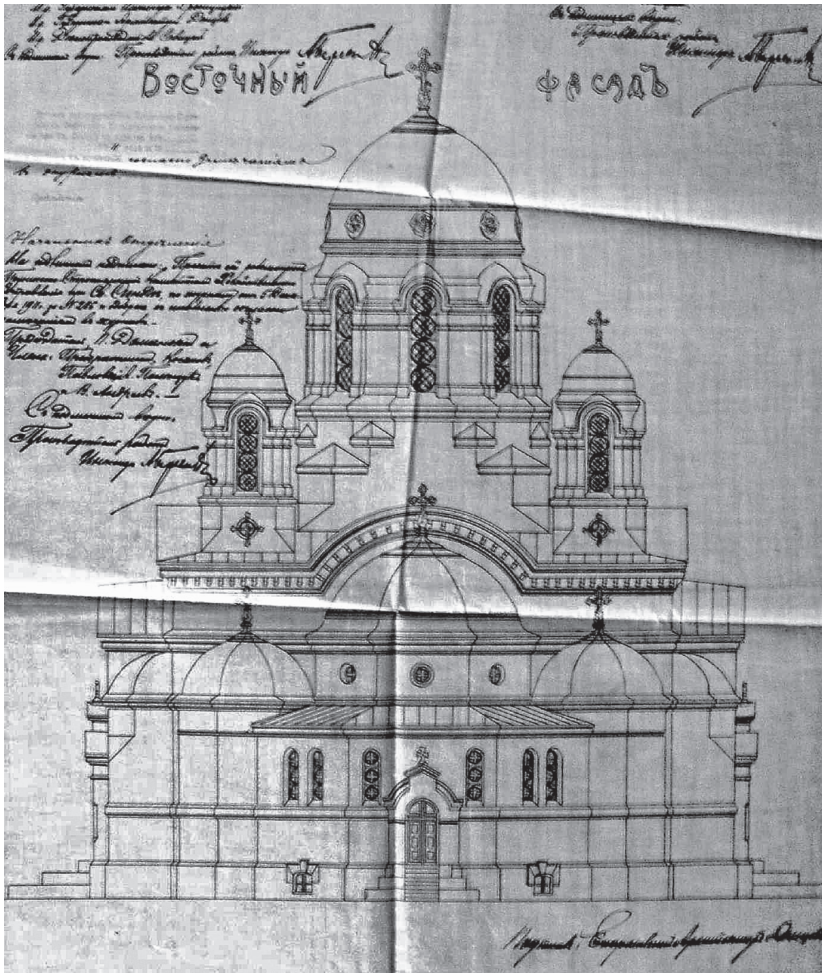
Powyższe zestawienie pozwala nade wszystko ustalić wspólny archetypiczny krąg kulturowy obu prawosławnych świątyń, którym jest grecka tradycja architektoniczna. Podobieństwo obu obiektów i ich chronologia pozwala mówić o „swego rodzaju zależności” formy architektonicznej nowej budowli sakralnej od już obecnej w mieście.

* * *

Dokumentacja projektowa oraz przekrój poprzeczny pozwalają również ujrzeć zamysł projektanta odnośnie wystroju świątyni. Przede wszystkim świątynia miała posiadać trzy prezbiteria (ołtarze), o czym świadczą projekty trzech ikonostasów. Ikonostas głównego prezbiterium (ołtarza) w swym założeniu miał być trzyczęściowym, podczas gdy boczne (dwa) - dwuczęściowe. Polichromie sklepień wszystkich trzech apsyd prezbiteriów miały zdobić freski przedstawiające gwiazdy. Na linii łączącej ścianę apsyd ze sklepieniem miał być umieszczony ornament przerywany co 45 stopni motywem Krzyża greckiego w podwójnym, kolistym obramowaniu. W centralnej części ściany łuku wschodniego zakładano umiejscowienie ikony Acheiropoietos w otoczeniu Cherubinów. Pod ikoną zaś na granicy łuku przewidywano umieszczenie słów Psalmu 148, 1: *Chwalcie Pana z niebios, chwalcie Go na wysokościach!* (Хвалите Господа съ небесь, Хвалите Его въ вышнихъ!). W części prawej i lewej na ścianach tegoż samego łuku wschodniego z kolei planowano umieścić freski przedstawiające zmartwychwstałego Jezusa Chrystusa w otoczeniu aniołów. W bębnie kopuły projekt ukazuje pełnopostaciowe przedstawienia aniołów umieszczone pomiędzy poszczególnymi otworami okiennymi. Sklepienie kopuły głównej w zamyśle projektanta miał wypełniać fresk o tej samej tematyce, co freski wypełniające sklepienie apsyd. Całości zaś miały dopełniać dwa rodzaje ornamentyki o charakterze klasycznym: połączenie płynne koła i prostokąta oraz girlanda powstała, z połączenia naprzemiennego koła i krzyża greckiego wpisane w koło.

4.1. Aneksy

4.1.1. Fasada wschodnia soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku wg projektu Doncowa

Rys. 5. Fasada wschodnia soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku wg projektu Doncowa³⁰

³⁰ Dolistowska M., *Dwa projekty prawosławnego soboru katedralnego w Białymstoku ze zbiorów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu* [w:] *Kościół a Państwo na pograniczu Polsko-Litewsko-Białoruskim. Źródła i Stan Badań*, Białystok 2005, s. 125.

4.1.2. Przekrój poprzeczny soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku wg projektu Doncowa

Rys. 6. Przekrój poprzeczny soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku wg projektu Doncowa³¹

³¹ Dolistowska M., *Dwa projekty prawosławnego soboru katedralnego w Białymstoku ze zbiorów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu* [w:] *Kościół a Państwo na pograniczu Polsko-Litewsko-Białoruskim. Źródła i Stan Badań*, Białystok 2005, s. 126.

5. Komitet budowy

Celem wybudowania świątyni został powołany Komitet Budowy soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku. Ukonstytuował się on prawdopodobnie pod koniec 1911 roku lub na początku 1912 roku i wtedy też został zatwierdzony. Tworzyli go: przewodniczący, członkowie w liczbie siedemnastu, sekretarz oraz wykonawcy prac.

Przewodniczącym Komitetu był ksiądz Józef Guszkiewicz, s. Bazylego – proboszcz parafii Św. Mikołaja w Białymstoku przy ulicy Lipowej. Członkami Komitetu byli między innymi: ksiądz Włodzimierz Angielskij, ks. Teofil Biellewicz, s. Stefana, Piotr Fullon, s. Aleksandra, Dymitr Illin, syn Aleksandra, Aleksander Jegorow, s. Eutymiusza, Włodzimierz Micełowski, s. Franciszka, Grzegorz Michajłow, Eugeniusz Nollen, s. Ottona, ksiądz Michał Pieszkowski, s. Mikołaja, Włodzimierz Siemienow, s. Aleksego, Teodor Szkołdin, s. Łukasza, ksiądz Teodor Tiażełow, s. Teodora.

Biogramy poszczególnych członków pozwalają poznać środowisko, które reprezentowali, oraz ich kwalifikacje uzasadniające bycie członkiem Komitetu. W jego skład wchodził przedstawiciele różnych środowisk. Tworzyli go: (1) duchowni prawosławni z parafii Świętego Mikołaja w Białymstoku, (2) duchowni prawosławni spoza parafii, (3) dyrektorzy placówek oświatowych miejskich, (4) przedstawiciele Rosyjskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża, (5) inżynierzy z Białegostoku, (7) członkowie Białostockiego Towarzystwa Pedagogicznego, (8) właściciele ziemscy, (9) przedstawiciele policji, (10) dyrektorzy instytucji miejskich.

W tym miejscu celowym wydaje się krótkie przedstawienie poszczególnych członków Komitetu.

- 1) Józef Guszkiewicz, s. Bazylego³² – przewodniczący – to prawo-

³² Kalendarz 1913, s. 166-167.

sławny duchowny, proboszcz parafii Św. Mikołaja w Białymstoku przy ulicy Lipowej; przewodniczący oddziału białostockiego Diecezjalnego Towarzystwa Szkolnego Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego; nauczyciel religii w Dwuklasowej Szkole Parafialnej dla Dzieci Pracowników Fabryk w Białymstoku przy ulicy Gogola i Czwartej Miejskiej Dwuklasowej Szkole Parafialnej w Białymstoku przy ulicy Masnickiej;

2) Włodzimierz Angielskij, s. Antoniego³³ - członek Komitetu - to prawosławny duchowny, członek oddziału białostockiego Diecezjalnego Towarzystwa Szkolnego Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego; członek rady Białostockiego Towarzystwa Sióstr Miłosierdzia Czerwonego Krzyża imienia cesarzowej imperatorowej Marii Teodorówny w Białymstoku; nauczyciel religii w Mikołajewsko-Aleksandryjskim Żeńskim Gimnazjum w Białymstoku oraz Szkole Realnej w Białymstoku;

3) Teofil Biellewicz, s. Stefana³⁴ - członek Komitetu - to prawosławny duchowny, członek kleru parafii Św. Mikołaja w Białymstoku przy ulicy Lipowej; członek oddziału białostockiego Diecezjalnego Towarzystwa Szkolnego Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego; nauczyciel religii w Gogolewskiej Dwuklasowej Miejskiej Szkole Parafialnej w Białymstoku przy ulicy Botaniczeskiej, Żeńskiej Szkole Parafialnej Dwuklasowej z Profesjonalną Trzecią Klasą im. W. A. Żukowskiego w Białymstoku przy ulicy Aleksandrowskiej oraz Miejskiej Parafialnej Włodzimierskiej Szkoły Dwuklasowej w Białymstoku przy ulicy Aleksandrowskiej;

4) Piotr Fullon, s. Aleksandra³⁵ - członek Komitetu - to rotmistrz, policmajster z Zarządu Policji Miejskiej w Białymstoku przy ulicy Aleksandrowskiej; członek zarządu Komitetu Rosyjskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża w Białymstoku przy ulicy Nowoniemieckiej;

5) Dymitr Illin, syn Aleksandra³⁶ - członek Komitetu - to inżynier, członek Białostockiego Towarzystwa Ubezpieczenia Wzajemnego od Niebezpiecznych Wypadków, Dyrektor Wodociągu w Białymstoku;

6) Aleksander Jegorow, s. Eutymiusza³⁷ - członek Komitetu - to Dyrektor Szkoły Realnej w Białymstoku przy ulicy Aleksandrowskiej; Przewodniczący Komitetu Pomocy Niezamożnym tejże szkoły; Skarbnik/Księż-

³³ Tamże, s. 155, 157, 160, 175.

³⁴ Tamże, s. 166-167.

³⁵ Tamże, s. 133, 175.

³⁶ Tamże, s. XVI, 190.

³⁷ Tamże, s. 128, 160-161, 175.

gowy Komitetu do sprawy Budowy Auli Szkoły Realnej w Białymstoku; Sędzia Pokoju oraz zastępca przewodniczącego Komitetu Rosyjskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża w Białymstoku przy ulicy Nowoniemieckiej;

7) Włodzimierz Micełowski³⁸, s. Franciszka³⁸ - członek Komitetu - to generał lejtnant; właściciel majątku Ignatki a także członek Powiatowej Komisji Gospodarki Przestrzennej w Białymstoku przy ulicy Aleksandrowskiej;

8) Grzegorz Michajłow³⁹ - członek Komitetu - to starosta świątyni Św. Mikołaja w Białymstoku przy ulicy Lipowej,

9) Eugeniusz Nollen, s. Ottona⁴⁰ - członek Komitetu - to dyrektor Żeńskiej Szkoły Handlowej w Białymstoku przy ulicy Aleksandrowskiej a także dyrektor Męskiej Szkoły Handlowej w Białymstoku przy ulicy Aleksandrowskiej; przewodniczący Białostockiego Towarzystwa Pedagogicznego w Białymstoku przy ulicy Aleksandrowskiej;

10) Michał Pieszkowski⁴¹, s. Mikołaja⁴¹ - członek Komitetu - to prawosławny duchowny, członek kleru parafii Św. Mikołaja w Białymstoku przy ulicy Lipowej; dyrektor Miejskiej Parafialnej Włodzimierskiej Szkoły Dwuklasowej w Białymstoku przy ulicy Aleksandrowskiej w której był również nauczycielem religii, a także członek Komitetu do sprawy Budowy Auli Szkoły Realnej w Białymstoku przy ulicy Aleksandrowskiej;

11) Włodzimierz Siemienow, s. Aleksego⁴² - członek Komitetu - to członek zarządu Komitetu Rosyjskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża w Białymstoku przy ulicy Nowoniemieckiej; członek oddziału białostockiego Diecezjalnego Towarzystwa Szkolnego Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego;

12) Teodor Szkołdin, s. Łukasza⁴³ - członek Komitetu - to inżynier, honorowy patron Dwuklasowej Szkoły Parafialnej dla Dzieci Pracowników Fabryk w Białymstoku przy ulicy Gogola;

13) Teodor Tiażełow, s. Teodora⁴⁴ - członek Komitetu - to prawosław-

³⁸ Tamże, s. 130.

³⁹ Tamże, s. 125.

⁴⁰ Tamże, s. 153, 162.

⁴¹ Tamże, s. 125, 161, 167.

⁴² Tamże, s. 175.

⁴³ Tamże, s. 166.

⁴⁴ Tamże, s. 125, 167.

ny duchowny, członek kleru parafii Św. Mikołaja w Białymstoku przy ulicy Lipowej; nauczyciel religii w I Miejskiej Żeńskiej Szkole Dwuklasowej w Białymstoku przy ulicy Mikołajewskiej;

14) Włodzimierz Wierigin, s. Aleksego⁴⁵ - członek Komitetu - to Sędzia miejski w Białymstoku 4 Sektoru w 1908 roku, członek Zarządu Powiatowego Związku Szlachty w Białymstoku, członek Komitetu Patronackiego Białostockiej Szkoły Handlowej w Białymstoku, sekretarz Komitetu Patronackiego Białostockiej Żeńskiej Szkoły Handlowej w Białymstoku oraz sekretarz Towarzystwa Upowszechniania Wiedzy Handlowej w Białymstoku.

⁴⁵ GGPK 1908, s. 144; GGPK 1912, s. 195, 211, 240.

6. Finanse budowy

Newralgicznym punktem realizacji każdej inwestycji budowlanej, w tym i o charakterze sakralnym, są finanse i sposób ich pozyskania. W wypadku obiektów sakralnych możliwe było uzyskanie wsparcia finansowego instytucji rządowych centralnych, jeśli obiekt był wznoszony w stolicy danego kraju lub upamiętniał szczególne wydarzenia historyczne. Miasto nad rzeką Białą było stolicą powiatu wchodzącego w skład guberni grodzieńskiej, która była jedną z guberni Imperium Rosyjskiego. Inwestycja nie miała również charakteru memoryzacji historycznej. To sprawia, że przedsięwzięcie budowlane nie spełniało tych kryteriów. Kryterium budowy świątyni w stolicy spełniała natomiast budowa świątyni Świętego Aleksandra Newskiego w Warszawie. Kryterium memoryzacji historycznej spełniała z kolei świątynia Teodorowskiej Ikony Bogurodzicy w Sankt Petersburgu, która była wznoszona, jako upamiętnienie 300-lecia panowania dynastii Romanow w Rosji. W 1909 roku powołano Komitet Budowy tego obiektu sakralnego. Patronował mu brat Mikołaja II Holstein-Gottorp-Romanowa, wielki książę Michał, s. Aleksandra. Przewodniczącym Komitetu Budowlanego zaś był generał-major Dymitr Daszkow, członek świty JCW Mikołaja II. Komitet posiadał konto bankowe w Wołżsko-Kamskim Banku nr 10190. Jednym z pierwszych ofiarodawców był św. Jan Siergijew z Kronsztadtu. Podarował 100 rubli. Krzyże na kopułach świątyni umieszczono 14.03.1913 roku. Uroczystości tej przewodniczył Jego Eminencja, Grzegorz VI, patriarcha Antiochii⁴⁶. Przedwstępne ustalenia pozwoliły określić status inwestycji, tj. budowy soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku.

⁴⁶ Roman Andrzej Płoński, *Obchody 300-letniej rocznicy panowania dynastii Romanowów w Rosji*, praca magisterska napisana pod kierunkiem dra hab. Pawła Wieczorkiewicza, prof. UW, Warszawa 2000, [komputeropis], s. 10-11.

Zachowany materiał archiwalny, chociaż w formie szczątkowej, pozwala dokonać analizy pod kątem: metodologii gromadzenia środków, przekroju społecznego ofiarodawców oraz zgromadzonych kwot. Zaznaczyć jednak należy, że będzie to obraz cząstkowy⁴⁷.

6.1. Metodologia gromadzenia środków

Sposób gromadzenia środków finansowych na budowę soboru Zmartwychwstania Pańskiego warunkowany był przez charakter inwestycji. Z racji tego, że była to budowa realizowana jako parafialna główny ciężar jej finansowania spoczywał na parafii prawosławnej świętego Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku. To ona, jako osoba prawna wówczas Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, a proboszcz jako organ tejże osoby, odpowiadała za gromadzenie środka na realizację tego zadania. Dokumentacja archiwalna pozwala dokonać analizy stosowanej metodologii. Były to zbiórki bezpośrednie i pośrednie oraz dotacje. Jako zbiórki bezpośrednie należy traktować wszelkiego rodzaju kolekty prowadzone przez (1) duchownych, (2) parafian oraz (3) osoby trzecie, wyznaczone przez Komitet Budowlany. Zbiórkami pośrednimi były wpłaty u (1) duchownych, (2) parafian oraz (3) osób trzecich wyznaczonych przez Komitet Budowlany, a także (4) ofiary składane do skarbonki umieszczonej w świątyni prawosławnej świętego Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku. Charakter dotacji miała zaś kwota 4000 rubli przekazana przez Urząd Miasta Białystok.

Osoby zbierające datki na budowę otrzymywały specjalne książeczki zbiórki ofiar. Były one opieczętowane przez Komitet Budowy i podpisywane przez Przewodniczącego Komitetu. Każda z nich posiadała swój odrębny numer. Najwyższy numer wydanej przez ks. Guszkiewicza książeczki wpłat na budowę soboru, zachowanej w zasobie archiwalnym ADBG w Białymstoku to 749. Należała ona do starosty soboru w Michajłowie⁴⁸ i została rozliczona 11.11.1913 roku. Punkt 2 paragraf 55 UDK 1883 zezwalał na wydawanie takich książeczek zbiórki ofiar na budowę świątyni.

⁴⁷ Szczegółowy wykaz wpłat z odniesieniem numerycznym do poszczególnych kart jednostki archiwalnej: Ewidencja ofiar i wydatków związanych z budową soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku, sygnatura: ABDG.B.27b umieszczony został w formie aneksu.

⁴⁸ Ewidencja ofiar i wydatków związanych z budową soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku, sygnatura: ABDG.B.27b/400

Zaznacza jednak, iż jednemu parafianinowi można wydać tylko jedną na okres jednego roku. Po zakończeniu roku kalendarzowego parafianin taki musiał się rozliczyć z Komitetem Budowlanym. Ten zaś przedstawia książeczkę Konsystorzowi do podliczenia i potwierdzenia zapisanych w niej zebranych ofiar na budowę świątyni.

Wszystkie przedkładane kwoty były przeliczane i następnie weryfikowano je ze sporządzoną informacją pisemną na temat zebranych kwot.

Zachowana dokumentacja pozwala stwierdzić również nieścisłości. Pojawiały się pomyłki w liczeniu zgromadzonych kwot, o czym świadczą dokument 232: protokół z podliczenia ofiar złożonych do skrzynki na ofiary w Soborze z dnia 17.11.1902 na kwotę 41,57 rubli opatrzony jest notką: otrzymano 41,47 oraz dokument 234: protokół z podliczenia ofiar złożonych do skrzynki na ofiary w Soborze z dnia 02.03.1903 na kwotę 44,11 rubli opatrzony jest notką: korekta 43,45.

Odrębnym zagadnieniem jest też kwestia uczciwości samych ofiarodawców. Dokument 248 z dnia 10.02.1904 na kwotę 47,45 rubla opatrzony jest notką: (-)36,30. Dodatkowo zawiera wykaz osób, które obiecały wpłatę na budowę, lecz tego nie dokonały, o czym mówi notka ks. Zielińskiego na tymże dokumencie. Jest to dokument wiele mówiący.

Wszystkie gromadzone środki były księgowane przez Komitet Budowlany oraz kontrolowane przez Konsystorz Diecezjalny. Otrzymane kwoty w formie datków były protokołowane, podobnie jak otrzymane czeki czy też wykonane operacje bankowe.

6.2. Przekrój społeczny ofiarodawców

Ogół ofiarodawców można podzielić na osoby prawne i fizyczne. Będą to więc ofiarodawcy instytucjonalni i indywidualni. Grupę pierwszą - instytucjonalną - stanowi Urząd Miasta Białystok. Grupa ofiarodawców indywidualnych ma strukturę bardziej złożoną. Są to: (1) duchowni, (2) wierni parafii św. Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku, (3) starostowie cerkiewni, (4) arystokracja, (5) fabrykanci, (6) prywatne osoby wojskowe, (7) prywatne osoby cywilne, (8) pracownicy instytucji administracyjno-rządowych, (9) pozostali oraz (10) ofiarodawcy anonimowi.

Tab. 13. Przekrój społeczny ofiarodawców

I		INSTYTUCJONALNI		
01	01	Urząd Miasta	Urząd Miasta Białystok	
II		PRYWATNI		
(1)	01	duchowni	J.E. ks bp Włodzimierz	
	02		ks. Paweł Zieliński	prowadzili zbiórki
	03		ks. Józef Guskiewicz	
	04		Ks. Włodzimierz Angielski	
	05		Kler parafii św. Mikołaja Cudotwórcy	
(2)	06	wierni parafii św. Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku	Ignacy A. Kutrinowicz	
	07		Pugacewicz	
	08		A. I. Iwanow	
	09		Jan Kucharski, s. Jana	
	10		Sędzia Miejski Wierigin	
	11		Ignacy Trofimeczuk, s. Adama	
	12		Timoteusz Iwaniuk, s. Jana	
	13		Derkaczew [ślusarz]	
	14		Antoni Dawidiuk, s. Konstantego	
	15		A. Korgan-Greczin	prowadzili zbiórki
	16		Jan Cichonski /Ciechonski/, s. Sebastiana	
	17		Dyrektor Jegorow	
	18		Brzeski Powiatowy Kontroler Wwiedzienski	
	19	Ofiary imienne		
(3)	20	starostowie cerkiewni	starosta białostockiego soboru	prowadzili zbiórki
	21		starosta soboru miasta Michajłowo,	
	22		starosta domowej cerkiew św. Sergiusza z Radoneża Białostockiej Realnej Szkoły	
(4)	23	arystokracja	Hrabina Zofia Ridigier, c. Aleksandra	
(5)	24	fabrykanci	Fabrykant Awidetom , s. Augusta Mocheom	

(6)	25	prywatne osoby wojskowe	żołnierze
	26		Żołnierze 62 Pułku Piechoty Suzdalskiego
	27		Żołnierze 63 Pułku Piechoty Ugliczskiego
	28		Żołnierze Pułku Gwardyjskiego Preobrażenskigo
	29		Żołnierze Pułku Ułańskiego Charkowskiego
	30		Żołnierze Kadeckiego Korpusu Sumskiego
	31		Białostocki Naczelnik Wojskowy
(7)	32	prywatne osoby cywilne	Pracownicy Białostockich Tramwajów
(8)	33	pracownicy instytucji administracyjno- rządowych	M.W.D. Dojlidzkiego Wołosznego Prawlenia
	34		M.W.D. Dojlidzkiego Wołosznego Prawlenia
	35		M.W.D. Kancelaria Białostockiego Ujezdnego Sjezda
	36		M.F. Nadziratel Akciznych Sborow 2-go Okruga
(9)	37	pozostali	Rodzina Zejfert
	38		Mieszkaniec Białegostoku Abram Liubicz
	39		Frejdkes
(10)	40	ofiarodawcy anonimowi	
[opracowanie własne]			

Powyższy wykaz jest niestety niepełny, ponieważ materiał archiwalny jest wybrakowany. Zachowana część pozwala jednak stworzyć obraz przekroju społecznego ofiarodawców. Dwie kategorie ofiarodawców są na pewno interesujące. Pierwsza to prywatne osoby cywilne, które to określenie może być niejednoznaczne. Wynika to z faktu, że mogą to być osoby prawosławne, lecz należące do innej parafii prawosławnej - św. Aleksandra Newskiego w Białymstoku - lub też osoby należące do nieprawosławnych wspólnot religijnych. Druga to ofiarodawcy anonimowi. Stanowią oni istotną pulę w ramach grupy ofiarodawców prywatnych. Kim mogli być? Na pewno byli tymi, którzy składali swe ofiary dwiema drogami: (1) datki wrzucane do skarbonki ustawionych w świątyni św. Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku oraz (2) datki składane poszczególnym członkom kleru parafii św. Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku oraz osobom upoważnionym do zbiórek przez Komitet Budowlany.

6.3. Zgromadzone środki

Zachowana dokumentacja archiwalna w Archiwum Diecezji Białostocko-Gdańskiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Białymstoku pozwala stwierdzić zgromadzenie kwoty 27.625,39 (słownie: dwadzieścia siedem tysięcy sześćset dwadzieścia pięć rubli i trzydzieści dziewięć kopiejek) rubli Imperium Rosyjskiego. Struktura zgromadzonych środków była następująca. 4000 (cztery tysiące) rubli Imperium Rosyjskiego podarował ofiarodawca instytucjonalny - Urząd Miasta Białystok. Kwotę 19.870,64 (słownie: dziewiętnaście tysięcy osiemset siedemdziesiąt rubli, sześćdziesiąt cztery kopiejki) rubli Imperium Rosyjskiego pochodziło z ofiar osób prywatnych, składających swe ofiary u duchownych, osób upoważnionych do zbiorów i posiadających specjalne książeczki do zbiorów. Zagadkową jest kwota 3.754,74 (słownie: trzy tysiące siedemset pięćdziesiąt cztery ruble, siedemdziesiąt pięć kopiejek) rubli Imperium Rosyjskiego. Pochodzi ona z wykupu przez Państwowy Bank Rosji w Białymstoku papierów wartościowych, których dysponentem był Komitet Budowlany. Istotnym pytaniem jest kim był donator? Czy był to ofiarodawca instytucjonalny czy prywatny? Tym bardziej, że w tymże samym Banku zbył papiery wartościowe Antoni Dawidiuk, s. Konstantego, a dochód został zaksięgowany jako ofiara na budowę soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku.

Szczegółową strukturę finansów Komitetu Budowlanego soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku obrazuje poniższe zestawienie.

Tab. 14. <i>Struktura pochodzenia środków finansowych, którymi dysponował Komitet Budowlany soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku</i>	
Ofiarodawcy INSTYTUCJONALNI	4000,00
Ofiarodawcy (?)	3754,75
Ofiarodawcy PRYWATNI	19870,64
RAZEM	27625,39
[opracowanie własne na podstawie: Ewidencja ofiar i wydatków związanych z budową soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku, sygnatura: ADBG.B.27b]	

Proporcja wkładu finansowego ofiarodawców instytucjonalnych i prywatnych wynosi 1:5. Kwota 4000 rubli stanowi piątą część kwoty 19870,64 ruble. Wskazuje to na wielki wysiłek finansowy ofiarodawców prywatnych.

6.4. Dynamika wpłat

Zachowana dokumentacja finansowa budowy, jak wcześniej wspomniano, jest niestety wybrakowana. Niekompletność jej powoduje luki zarówno w dokładnym określeniu ram czasowych, jak też dokładnych wielkości kwot przekazanych na budowę soboru. Niemniej jednak w oparciu o zachowany materiał można w przybliżeniu dokonać zestawienia dotyczącego kwoty 27.625,39 rubli Imperium Rosyjskiego. Ogólny obraz daje nam poniższa tabela.

Tab. 15. *Roczne sumaryczne zestawienie wpłat na budowę soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku w latach 1899 - 1918*

np	Saldo na początku roku rozliczeniowego	Kwota roczna roku rozliczeniowego	Saldo na koniec roku rozliczeniowego
	(1)	(2)	(3)
			(1)+(2)
1899	0,00	0,00	0,00
1900	0,00	19,85	19,85
1901	19,85	43,41	63,26
1902	63,26	388,12	451,38
1903	451,38	201,81	653,19
1904	653,19	4372,93	5026,12
1905	5026,12	42,90	5069,02
1906	5069,02	326,65	5395,67
1907	5395,67	308,36	5704,03
1908	5704,03	1183,23	6887,26
1909	6887,26	4233,66	11120,92
1910	11120,92	151,28	11272,20
1911	11272,20	105,39	11377,59
1912	11377,59	995,81	12373,40
1913	12373,40	10553,84	22927,24
1914	22927,24	3625,05	26552,29
1915	26552,29	1071,65	27623,94
1916	27623,94	1,00	27624,94
1917	27624,94	0,45	27625,39
1918	27625,39	0,00	27625,39

[opracowanie własne na podstawie: Ewidencja ofiar i wydatków związanych z budową soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku, sygnatura: ADBG.B.27b]

Wypreparowany materiał badawczy pozwala zauważyć nierównomierność przyrostu środków finansowych, co jest oczywiście pochodną ich źródła, które było niejednorodne, zmienne, niestabilne. Największy przyrost odnotowano w 1913 roku - kwota rządu: 10553,84, kolejnymi latami o dużym przyroście były lata: 1904, 1909, 1914. Latami o średnim przyroście były: 1908, 1912, 1915. Pozostałe lata znamionuje tendencja niskiego lub bardzo niskiego przyrostu środków finansowych. Są to zwłaszcza lata: 1900, 1901, 1905. Należy jednak powtórzyć, iż obraz ten jest obrazem „relatywnym”, ponieważ skonstruowany jest tylko na zachowanym materiale archiwalnym a nosi on cechy wybrakowanego, niepełnego.

Tab. 16. *Dynamika przyrostu środków finansowych*

rok	1899 1918	1900 1901 1902 1903 1905 1906 1907 1910 1911 1916 1917	1904 1909	1908 1915	1912	1913	1914
kwoty							
0,00	X						
+ 0,00		X					
+ 500,00					X		
+ 1000,00				X			
+ 1500,00							
+ 2000,00							
+ 2500,00							
+ 3000,00							
+ 3500,00							X
+ 4000,00			X				
+ 4500,00							

+ 5000,00							
+ 5500,00							
+ 6000,00							
+ 6500,00							
+ 7000,00							
+ 7500,00							
+ 8000,00							
+ 8500,00							
+ 9000,00							
+ 9500,00							
+ 10000,00							
+ 10500,00						X	
[opracowanie własne na podstawie: Ewidencja ofiar i wydatków związanych z budową soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku, sygnatura: ADBG.B.27b]							

Powyższe zestawienie pozwala zauważyć amplitudę wzrostu wpłat. Kluczowymi są lata: 1913, 1904 i 1909, 1914 oraz 1908 i 1915. Są to lata wpłat, gdy zebrano łącznie 25040,36 rubli. Stanowi to: 90% ogólnej zebranej kwoty.

6.5. Wydatki inwestycyjne

14 maja 1912 roku, miało miejsce położenie kamienia węgielnego pod budowę soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku. Prace budowlane prowadziła białostocka firma Aleksandra Iwanowa, s. Jana. Mieściła się ona przy ulicy Mikołajewskiej 57 w Białymstoku. Firma, o czym mówi jej pieczęć urzędowa, miała uprawnienia techniczno-budowlane o specjalności budownictwo żelbetonowe w zakresie budownictwa państwowego i kościelnego. Wystawiła ona 01 lipca 1914 roku dwa rachunki Komitetowi Budowlanemu soboru. Pierwszy z nich opiewała na kwotę 7098,63 rubli, drugi zaś na 269,60 rubli. Kolejny zachowany rachunek wystawiony przez tę samą firmę pochodzi z 08 sierpnia 1914 roku i opiewa na kwotę 800,00 rubli.

Zachowana dokumentacja finansowa pozwala stwierdzić wydatki rzędu 8.168,23 rubli, co prezentuje poniższe zestawienie.

Tab. 17. Ewidencja wydatków na budowę soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku w latach 1899-1914

np	WYSTAWCA RACHUNKU	DATA	KWOTA
385	Technik-Budowniczy, o specjalności budownictwo żelbetowe w zakresie budownictwa państwowego i cerkiewnego Aleksander Iwanow, s. Jana Białystok, ul. Nikołajewska 57	01.07.1914	7098,63
384		01.07.1914	269,60
383		08.08.1914	800,00
[opracowanie własne na podstawie: Ewidencja ofiar i wydatków związanych z budową soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku, sygnatura: ADBG.B.27b]			

6.6. Saldo inwestycji na rok 1918

Zachowana dokumentacja finansowa budowy pozwala stwierdzić, iż w roku 1915 (moment ewakuacji społeczności prawosławnej), na koncie Komitetu Budowy soboru zgromadzonych było 19.457,16 rubli. Salda w poszczególnych latach przedstawione zostały w poniższym zestawieniu.

Tab. 18. Sumaryczne zestawienie salda finansów budowy soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku w latach 1899-1918

np	WPLYWY		WYDATKI	SALDO
	KWOTA ROCZNA	RAZEM	KWOTA ROCZNA	
	(1)	(2)	(3)	(4)
		(4)+(1)		(2)-(3)
1899	0,00	0,00	0,00	0,00
1900	19,85	19,85	0,00	19,85
1901	43,41	63,26	0,00	63,26
1902	388,12	451,38	0,00	451,38
1903	201,81	653,19	0,00	653,19
1904	4372,93	5026,12	0,00	5026,12
1905	42,90	5069,02	0,00	5069,02

1906	326,65	5395,67	0,00	5395,67
1907	308,36	5704,03	0,00	5704,03
1908	1183,23	6887,26	0,00	6887,26
1909	4233,66	11120,92	0,00	11120,92
1910	151,28	11272,20	0,00	11272,20
1911	105,39	11377,59	0,00	11377,59
1912	995,81	12373,40	0,00	12373,40
1913	10553,84	22927,24	0,00	22927,24
1914	3625,05	26552,29	8168,23	18384,06
1915	1071,65	19455,71	0,00	19455,71
1916	1,00	19456,71	0,00	19456,71
1917	0,45	19457,16	0,00	19457,16
1918	0,00	19457,16	0,00	19457,16

[opracowanie własne na podstawie: Ewidencja ofiar i wydatków związanych z budową soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku, sygnatura: ADBG.B.27b]

6.7. Aneksy

6.7.1. Dokumentacja finansowa szczegółowa wpłat na budowę soboru Zmartwychwstania w Białymstoku w latach 1899-1917

Tab. 19. Ewidencja zbiórek na sobór Zmartwychwstania w Białymstoku w latach 1899-1917					
np	OFIARODAWCA	DATA KSIĘGOWANIA	KWOTA	WALUTA	KOMENTARZ
1900					
228	M.F. Nadziratiel Akciznych Sborow 2-go Okruga	07.09.1902	19,85	RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO	SKŁADKI ZA 1900 ROK
1901					
209	M.W.D. Dojlidzkiego Wołostnago Prawlenija	26.11.1901	2,74	RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO	SKŁADKI ZA 1901 ROK
228	M.F. Nadziratiel Akciznych Sborow 2-go Okruga	07.09.1902	40,67		

1902					
210	starosta białostockiego soboru	28.01.1902	44,79	RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO	
211	brak dokumentu				
212	brak dokumentu				
213	M.W.D. Zabłudowskiego Włoŝtnago Prawlenija	12.02.1902	67,23		
214	Kler parafii Św. Mikołaja w Białymstoku	10.02.1902	20,50		Notka: (+) 20.00 Przyjęto 15.02.1902
215	Pugacewicz (parafianin)	18.02.1902	14,53		
216	M.F. Nadziratiel Akciznych Sborow 2-go Okruga	21.02.1902	3,75		
217	M.F. Nadziratiel Akciznych Sborow 2-go Okruga	25.02.1902	3,15		
218	Skrzynka na ofiary w Soborze	01.03.1902	16,30		
219	M.F. Nadziratiel Akciznych Sborow 2-go Okruga	21.03.1902	3,15		
220	brak dokumentu				
221	Skrzynka na ofiary w Soborze	31.03.1902	34,51		
222	M.W.D. Zawykowskago Włoŝtnago Prawlenija	08.04.1902	6,10		
223	M.F. Nadziratiel Akciznych Sborow 2-go Okruga	08.04.1902	3,15		
225	Skrzynka na ofiary w Soborze	23.04.1902	23,82		
224	M.F. Nadziratiel Akciznych Sborow 2-go Okruga	10.05.1902	19,25		
226	Skrzynka na ofiary w Soborze	01.09.1902	32,52		
228	M.F. Nadziratiel Akciznych Sborow 2-go Okruga	07.09.1902	3,47		SKŁADKA ZA 01.1902
229	brak dokumentu				
230	brak dokumentu				

231	brak dokumentu					
232	skrzynka na ofiary w soborze	17.11.1902	41,57		Notka: otrzymano 41,47	
233	skrzynka na ofiary w soborze	26.11.1902	30,43			
1903						
234	skrzynka na ofiary w soborze	02.03.1903	44,11	RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO	Notka: KOREKTA 43,45	
235	skrzynka na ofiary w soborze	25.03.1903	18,70			
236	brak dokumentu					
237	skrzynka na ofiary w soborze	28.04.1902	29,07		Notka: (+) 37,66	
238	skrzynka na ofiary w soborze	29.08.1903	17,14			
238a	skrzynka na ofiary w soborze	31.08.1903	20,55			
239	skrzynka na ofiary w soborze	28.09.1903	27,97			
240	skrzynka na ofiary w soborze	01.11.1903	13,28			
241	skrzynka na ofiary w soborze	30.11.1903	13,25			
242	skrzynka na ofiary w soborze	31.12.1903	18,40			
1904						
243	Ignacy A. Kutrinowicz (parafianin)	23.01.1904	58,30		RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO	Prowadził zbiórkę
244	Gosudarstwiennyj Bank o/Białystok	19.01.1904	1965,09			
245	Gosudarstwiennyj Bank o/Białystok	27.01.1904	953,36			
246	Białostocki Naczelnik Wojskowy	04.02.1904	9,25			
247	skrzynka na ofiary w soborze	04.02.1904	17,21			
248	Ofiary imienne	10.02.1904	47,45	Notka: (-)36,30 Wykaz obejmuje osoby, które obiecały wpłatę na budowę, lecz tego nie dokonały (notka ks. Zielińskiego, dok. Nr 248)		
249	Ofiary imienne	13.02.1904	50,00			
250	Ofiary imienne	16.02.1904	22,43			
251	62 Pułk Piechoty Suzdalski	20.02.1904	9,10			

252	skrzynka na ofiary w soborze	29.02.1904	9,95		
253	63 Pułk Piechoty Ugliczski	26.02.1904	10,75		
254	Gosudarstwiennyj Bank o/Białystok	06.03.1904	836,29		
255	skrzynka na ofiary w soborze	31.03.1904	20,50		
256	Ofiary imienne	31.03.1904	2,20		
257	skrzynka na ofiary w soborze	02.05.1904	7,60		
258	Ofiary imienne	02.05.1904	16,05		
259	Zbiórka	02.06.1904	5,84		
260	skrzynka na ofiary w soborze	04.07.1904	6,95		
261	Ofiary imienne	04.07.1904	28,25		
263	Fabrykant Awidetom, s. Augusta Mocheom	23.08.1904	250,00		
264	Ofiary imienne	30.08.1904	37,10		
265	skrzynka na ofiary w soborze	31.08.1904	21,75		
266	skrzynka na ofiary w soborze	01.10.1904	10,55		
267	brak dokumentu				
268	skrzynka na ofiary w soborze	02.11.1904	8,08		
269	skrzynka na ofiary w soborze	01.12.1904	5,18		
1905					
270	Zbiórka prowadzona przez ks. Pawła Zielińskiego	07.01.1905	7,67	RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO	
271		02.04.1905	8,40		
272		05.05.1905	9,46		
273		02.06.1905	6,25		
274		04.07.1905	11,12		
275	brak dokumentu				
276	brak dokumentu				
277	brak dokumentu				
279	brak dokumentu				
1906					
280	Zbiórka prowadzona przez ks. Pawła Zielińskiego	02.01.1906	22,37	RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO	
281	brak dokumentu				
282	brak dokumentu				
283	brak dokumentu				

284	brak dokumentu				
285	brak dokumentu				
286	brak dokumentu				
287	brak dokumentu				
288	Zbiórka prowadzona przez ks. Pawła Zielińskiego	16.05.1906	16,56		
288	skrzynka na ofiary w soborze	16.05.1906	43,67		
289	Zbiórka prowadzona przez ks. Pawła Zielińskiego	16.05.1906	60,23		
290		07.06.1906	183,82		
291	brak dokumentu				
292	brak dokumentu				
293	brak dokumentu				
294	brak dokumentu				
1907					
295	Zbiórka prowadzona przez ks. Pawła Zielińskiego	19.05.1907	108,57	RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO	
296	brak dokumentu				
297	brak dokumentu				
298	brak dokumentu				
299	Zbiórka prowadzona przez ks. Pawła Zielińskiego	11.09.1907	125,88		
300	brak dokumentu				
301	Zbiórka prowadzona przez ks. Pawła Zielińskiego	30.09.1907	39,18		
302		27.11.1907	34,73		
303	brak dokumentu				
1908					
304	Zbiórka prowadzona przez ks. Pawła Zielińskiego	11.02.1908	41,95	RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO	
305		02.03.1908	18,07		
306	brak dokumentu				
307	Zbiórka prowadzona przez ks. Pawła Zielińskiego	04.05.1908	37,78		
308		29.05.1908	10,93		
308	Pracownicy Białostockich Tramwajów	29.05.1908	7,45		
309	Brzeski Ujezdnyj Isprawczik Wwiedenskij	05.06.1908	5,00		
310	Mieszkaniec Białegostoku Abram Liubicz	04.09.1908	5,00		

311	Hrabina Zofia Ridigier, c. Aleksandra	04.09.1908	1000,00			
312	brak dokumentu					
313	brak dokumentu					
314	Zbiórka prowadzona przez ks. Pawła Zielińskiego	02.10.1908	49,05			
314	Sędzia Miejski Wierigin	02.10.1908	3,00			
314	Ignacy Trofimczuk, s. Adama	02.10.1908	5,00			
315	brak dokumentu					
316	brak dokumentu					
317	brak dokumentu					
1909						
318	Zbiórka prowadzona przez ks. Pawła Zielińskiego	13.01.1909	38,65	RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO		
319	Zbiórka prowadzona przez ks. Pawła Zielińskiego	04.02.1909	14,20			
320	Tymoteusz Iwaniuk, s. Jana	07.03.1909	4,00			
321	Zbiórka prowadzona przez ks. Pawła Zielińskiego	01.03.1909	10,48			
322	brak dokumentu					
323	Urząd Miasta Białystok	11.03.1909	2000,00			Czek nr 686689
324	Urząd Miasta Białystok	15.05.1909	2000,00			
325	Frejdkes	01.09.1909	10,00			
326	skrzynka na ofiary w soborze	02.04.1911	31,41			Marzec 1909
			11,85			Kwiecień 1909
			23,38			Maj 1909
			10,54			Czerwiec 1909
			23,51			Lipiec 1909
					Sierpień 1909	
			14,70		Wrzesień 1909	
			8,27		Październik 1909	
			11,09		Listopad 1909	
			16,58		Grudzień 1909	
	Derkaczew [ślusarz]	02.04.1911	5,00		Maj 1909	

1910						
326	skrzynka na ofiary w soborze	02.04.1911	20,92	RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO	Styczeń 1910	
			13,52		Luty 1910	
			13,10		Marzec 1910	
326/ 327	Rodzina Zejfert	03.03.1910	10,00			
326	skrzynka na ofiary w soborze	02.04.1911	23,79		Kwiecień 1910	
			11,91		Maj 1910	
			12,68		Czerwiec 1910	
			3,51		Lipiec 1910	
			14,60		Sierpień 1910	
					Wrzesień 1910	
			13,04	Październik 1910		
			14,21	Listopad 1910		
			14,21	Grudzień 1910		
1911						
326	skrzynka na ofiary w soborze	02.04.1911	8,02	RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO	Styczeń 1911	
	skrzynka na ofiary w soborze		10,36		Luty 1911	
327	brak dokumentu					
328	brak dokumentu					
329	brak dokumentu					
330	brak dokumentu					
331	brak dokumentu					
332	brak dokumentu					
333	brak dokumentu					
334	brak dokumentu					
335	skrzynka na ofiary w soborze	15.11.1911	82,01		Marzec-Listopad 1911	
336	Pułk Ułański Charkowski	13.12.1911	5,00		Nr 5347	
1912						
337	A. I. Iwanow	30.03.1912	500,00	RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO		
338	M.W.D. Kancelaria Bielostokskiego Ujezdznego Sjezda	02.10.1912	4,20			
			339		M.W.D. Kancelaria Bielostokskiego Ujezdznego Sjezda	30.10.1912
340	skrzynka na ofiary w soborze	05.11.1912	20,17			Listopad-Grudzień 1911
341		05.11.1912	218,79			Styczeń-Październik 1912

342	M.W.D. Kancelaria Bielostokskago Ujezdno Sjezda	04.12.1912	4,05		
343	Wpłaty na książeczkę u księdza Włodzimierza Angielskiego	05.12.1912	37,00		
343a	M.W.D. Kancelaria Bielostokskago Ujezdno Sjezda	31.12.1912	6,05		
344	Zbiórka prowadzona przez ks. Józefa Guszkiewicza	24.12.1912	195,00		
1913					
345	M.W.D. Kancelaria Bielostokskago Ujezdno Sjezda	05.02.1913	5,55	RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO	
346	Zbiórka prowadzona przez A. Korgan- Greczina	25.02.1913	8,20		
347	Zbiórka prowadzona przez ks. Józefa Guszkiewicza	25.02.1913	35,97		
348	M.W.D. Kancelaria Bielostokskago Ujezdno Sjezda	05.03.1913	4,05		
349	M.W.D. Kancelaria Bielostokskago Ujezdno Sjezda	28.03.1913	3,85		
350	Kadecki Korpus Sumski	09.04.1913	10,80		
351	M.W.D. Kancelaria Bielostokskago Ujezdno Sjezda	10.04.1913	3,75		
352	M.W.D. Kancelaria Bielostokskago Ujezdno Sjezda	21.05.1913	4,55		
353	Gosudarstwiennyj Bank o/Białystok	20.06.1913	1060,92		
354	Gosudarstwiennyj Bank o/Białystok	20.06.1913	9130,45		

355	M.W.D. Kancelaria Bielostokskiego Ujezdniego Sjezda	01.07.1913	10,55		
356	M.W.D. Kancelaria Bielostokskiego Ujezdniego Sjezda	27.07.1913	4,05		
357	Zbiórka prowadzona przez ks. Józefa Guszkiewicza	22.08.1913	146,93		
358	M.W.D.	06.09.1913	4,05		
359	Kancelaria	06.09.1913	2,80		
360	Bielostokskiego	12.11.1913	15,85		
361	Ujezdniego Sjezda	07.10.1913	3,55		
362/ 400		05.11.1913	4,50		
400	starosta soboru, miasta Michajłowo, wg Książeczki wpłat na budowę soboru nr 498	11.11.1913	79,47		Książeczka wpłat na budowę soboru nr 749 wydana przez ks. J. Guszkiewicza
363/ 400	M.W.D. Kancelaria	10.12.1913	3,80		
364/ 400	Bielostokskiego Ujezdniego Sjezda	23.12.1913	10,20		
1914					
365/ 366/ 400	Książeczka wpłat na budowę soboru nr 565 wydana przez ks. J. Guszkiewicza Janowi Cichonskiemu /Ciechonskiemu/, s. Sebastiana	11.01.1914	79,00	RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO	
367/ 400	Zbiórka na budowę soboru prowadzona przez Kler	03.02.1914	561,31		
368/ 400	M.W.D. Kancelaria	11.02.1914	4,00		
369/ 400	Bielostokskiego Ujezdniego Sjezda	21.02.1914	4,00		
370/ 400	Pułk Gwardyjski Preobrażenski	13.03.1913	100,00		
371/ 400	M.W.D. Kancelaria Bielostokskiego Ujezdniego Sjezda	31.03.1914	3,95		

372/ 400	Zbiórka prowadzona przez ks. Józefa Guskiewicza	12.04.1914	155,36		
373/ 400		10.04.1914	25,00		
374/ 400	Książeczka wpłat na budowę soboru nr 502 wydana przez ks. J. Guskiewicza Dyrektorowi Jegorowowi	20.04.1914	61,50		
374	Jan Kucharski, s. Jana		25,00		
374	starosta domowej cerkiew św. Sergiusza z Radoneża Białostockiej Realnej Szkoły		15,00		Zbiórka podczas pierwszego dnia Święta Paschy w 1913 roku
374	starosta domowej cerkiew św. Sergiusza z Radoneża Białostockiej Realnej Szkoły		21,50		Zbiórka podczas pierwszego dnia Święta Paschy w 1913 roku
375/ 400	M.W.D. Kancelaria Białostokskiego Ujezdniego Sjezda	30.04.1914	8,45		
376/ 400	Zbiórka prowadzona przez ks. Józefa Guskiewicza	19.03.1914	259,42		
377/ 400		04.06.1914	256,19		
378/ 400	M.W.D. Kancelaria Białostokskiego Ujezdniego Sjezda	07.06.1914	4,45		
379/ 400	Zbiórka prowadzona przez ks. Józefa Guskiewicza	20.06.1914	120,98		
380/ 400	M.W.D. Kancelaria Białostokskiego Ujezdniego Sjezda	03.07.1914	6,95		
381/ 400	Zbiórka prowadzona przez ks. Józefa Guskiewicza	04.07.1914	183,00		[400] 183,41
382/ 400		07.07.1914	236,59		
386/ 393/ 400		11.08.1914	301,80		[393] Książeczka wpłat na budowę soboru nr 5460 Gosudarstwiennej Sbieregatielnoj Kassy, s.1
387/ 393/ 400		25.08.1914	190,00		

388/ 393/ 400		30.10.1914	464,09		[393] Książeczka nr 5460 G.S.K., s.2
389/ 393		30.10.1914	414,49		
390/ 393		02.12.1914	123,02		[393] Książeczka nr 5460 G.S.K., s.2
1915					
391/ 393	Zbiórka prowadzona przez ks. Józefa Guskiewicz	05.01.1915	146,46	RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO	[393] Książeczka nr 5460 G.S.K., s.2
392/ 393	Zbiórka prowadzona przez ks. Józefa Guskiewicz	25.01.1915	67,46		[393] Książeczka nr 5460 G.S.K., s.3
393	Książeczka wpłat na budowę soboru nr 5460 Gosudarstwiennoj Sbieregatielnoj Kassy	14.01.1915	322,75		[393] Książeczka nr 5460 G.S.K., s.3
394/ 393	Skrzynka na ofiary w soborze (październik-grudzień 1914)	07.02.1915	123,13		[393] Książeczka nr 5460 G.S.K., s.3
395/ 393	J.E. ks bp Włodzimierz	04.03.1915	115,30		[393] Książeczka nr 5460 G.S.K., s.3
396/ 393	skrzynka na ofiary w soborze (styczeń 1915)	04.03.1915	28,77		
396/ 393	skrzynka na ofiary w soborze (luty 1915)	04.03.1915	42,98		
396/ 393	Wojskowi	04.03.1915	16,36		
397/ 393	Zbiórka prowadzona przez ks. Józefa Guskiewicz	04.03.1915	75,94		
398/ 393	Zbiórka prowadzona przez ks. Józefa Guskiewicz	26.03.1915	65,10		[393] Książeczka nr 5460 G.S.K., s.3
399		07.05.1915	38,20		
393	Książeczka wpłat na budowę soboru nr 5460 Gosudarstwiennoj Sbieregatielnoj Kassy	18.11.1915	29,20		

1916					
393	Książeczka wpłat na budowę soboru nr 5460 Gosudarstwiennoj Sbieregatielnoj Kassy	24.07.1916	1,00	RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO	
1917					
393	Książeczka wpłat na budowę soboru nr 5460 Gosudarstwiennoj Sbieregatielnoj Kassy	23.03.1917	0,45	RUBEL IMPERIUM ROSYJSKIEGO	
[opracowanie własne na podstawie: Ewidencja ofiar i wydatków związanych z budową soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku, sygnatura: B.27]					

7. Historiograficzny obraz i chronologia soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku

Historiograficzny obraz soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku jest jednoznaczny. Składają się na niego następujące elementy: (1) czas rozpoczęcia budowy, (2) czas zakończenia budowy, (3) historyczna memoryzacja oraz (4) ideologiczna interpretacja. Przyjmując za punkt analizy tegoż obrazu wyżej wymienione wskaźniki, można dokonać całościowej jego rekonstrukcji. Oto on: *W 1898 roku rozpoczęto budowę w Białymstoku soboru Zmartwychwstania Pańskiego*⁴⁹. *Ukończono ją w 1912*⁵⁰. *Upamiętniał 300 lecie panowania dynastii Romanow*⁵¹. *Był to widoczny znak dominującej obecności Rosjan w mieście*⁵², *spuścizna czasów niewoli*⁵³. Jego poszczególne wątki stoją niestety w opozycji do materiału archiwalnego, jak też publikacji o charakterze urzędowym. Stąd też

⁴⁹ A. Cz. Dobroński, *Białystok. Historia Miasta*, Białystok 1998, s. 95; A. Lechowski, *Białystok. Przewodnik historyczny. 12 historii o białostockich ulicach: Ulica Sienkiewicza*, Białystok 2006, s. 6; M. Ławreszuk ks., *Cerkiew Zmartwychwstania zmartwychwstała. XX-lecie Parafii Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku 1898-2009*, Białystok 2009, s. 3; A. Mironowicz, *Parafie prawosławne w Białymstoku [w:] sobór Świętego Mikołaja w Białymstoku. 1846-1996*, Białystok [b.r.w.], s. 10.

⁵⁰ A. Lechowski, *Białystok. Przewodnik historyczny. 12 historii o białostockich ulicach: Ulica Sienkiewicza*, Białystok 2006, s. 6; M. Ławreszuk ks., *Cerkiew Zmartwychwstania zmartwychwstała. XX-lecie Parafii zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku 1989-2009*, Białystok 2009, s. 3.

⁵¹ A. Lechowski, *Białystok. Przewodnik historyczny...*, dz. cyt., s. 6; A. Lechowski, *Białystok w latach 1864-1939 [w:] Historia Białegostoku*, red. Adam Czesław Dobroński, Białystok 2012, s. 286; M. Ławreszuk ks., dz. cyt., s. 3.

⁵² *Kościół a Państwo na pograniczu Polsko-Litewsko-Białoruskim. Źródła i Stan Badań*, Białystok 2005, s. 119.

⁵³ M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, Białystok 2009, s. 223.

wydaje się konieczne skonfrontowanie ze sobą każdego elementu obrazu historiograficznego z materiałem archiwalnym oraz publikacjami o charakterze urzędowym.

Pierwszy element obrazu historiograficznego soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku stanowi datacja rozpoczęcia prac budowlanych. Mówi on, iż w 1898 roku rozpoczęto budowę w Białymstoku soboru Zmartwychwstania Pańskiego. Zaprzeczają temu dwa dokumenty: (1) odpis aktu notarialnego dotyczącego placu przy ulicy Mikołajewskiej z 1899 roku, który stwierdza, iż w maju 1899 roku plac ten jest oddany pod budowę świątyni oraz (2) Kalendarz miejski na 1913 rok, wydany przez Białostockie Towarzystwo Sióstr Miłosierdzia Czerwonego Krzyża w Białymstoku, który informuje, iż 14 maja 1912 roku został położony kamień węgielny⁵⁴. 14 maja 1912 rok to: święto Świętego Ducha (drugi dzień święta Świętej Trójcy)⁵⁵ oraz dzień koronacji Mikołaja II na władcę Rosji⁵⁶. Był to dzień wolny od pracy. Termin ten pozwalał na zgromadzenie możliwie, jak największej liczby osób uczestniczących w uroczystości rozpoczęcia budowy i nie kolidował z obowiązkami pracowniczymi ogółu białostockiej społeczności. W materiale archiwalnym pojawia się również data 15 maja 1912 roku w formie odręcznej notatki wykonanej na dokumencie nr 209 z 26 listopada 1901 roku [sygnatura: ADBG.B27b/209]. W kalendarzu liturgicznym prawosławia na rok 1912 jest to dzień pamięci świętego Pachomiusza Wielkiego⁵⁷. Notatka ta jest późniejsza i wydaje się być obciążona błędem. Kalendarz białostocki na 1913 rok (Э.О. фон-Хартен, Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 годъ, Белостокъ 1913) w kwestii daty położenia kamienia węgielnego wydaje się być w tej mierze wiarygodniejszym, ze względu na sam charakter wydawnictwa.

Drugi element obrazu to określenie momentu zakończenia prac budowlanych: *ukończono ją w 1912*. Wcześniejsze ustalenie, iż prace budowlane rozpoczęto w 1912 roku, w drugiej połowie maja, czyni tę datację błędną.

⁵⁴ Э.О. фон-Хартен, Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 годъ, Белостокъ 1913, s. 77.

⁵⁵ GGPK na rok 1912, s. 10.

⁵⁶ Roman A. Płoński, *Liturgiczny ryt koronacyjny prawosławnych władców wschodnich. Studium liturgiczno-historyczne*, Praca magisterska napisana pod kierunkiem ks. dra hab. Rościława Kozłowskiego, prof. ChAT, Warszawa 1999, [komputeropis], s.39; GGPK na rok 1912, s. 34.

⁵⁷ GGPK na rok 1912, s. 10.

Zachowany materiał ikonograficzny obiektu ukazuje go dokładnie w stanie surowym otwartym, tj. istnieją mury, w bębnie kopuły głównej osadzone są okna, pozostałe otwory okienne i drzwiowe posiadają tymczasowe zabezpieczenie.

Kolejny - trzeci - element obrazu to historyczna memoryzacja. Obiektowi przypisano konkretne zadanie: *upamiętniał 300 lecie panowania dynastii Romanow*. Zadanie to jednak wypełniał inny obiekt sakralny. Był to sobór Teodorowskiej Ikony Bogurodzicy w Sankt Petersburgu⁵⁸. Można tu mówić jedynie o przekonaniach części mieszkańców ówczesnego Białegostoku⁵⁹. Jubileusz domu panującego uczczono w mieście oprócz licznych gali i nabożeństw a także stypendiów ufundowanych przez władze miasta dla uczniów białostockich szkół poprzez: (1) zmianę nazwy ulicy Szosowej (Шосейной) na Romanowów⁶⁰ oraz (2) budowę sali imienia Romanowów przy Szkole Realnej w Białymstoku⁶¹.

Ostatnim elementem obrazu historiograficznego soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku jest jego ideologiczna interpretacja. Wyraża ją myśl: *Był to widoczny znak dominującej obecności Rosjan w mieście, spuścizna czasów niewoli*⁶². Istotnym jest tu pytanie: Czy Imperium potrzebowało udowodniać sobie i innym, że jest Imperium na swoim terenie? Wszakże Białystok był częścią Imperium. Obecność Rosjan była w mieście oczywista. Można zaryzykować stwierdzenie, że było to po części miasto garnizonowe. Otoczone było przez koszary wojskowe, które znajdowały się przy obecnych ulicach: Bema, Kawaleryjskiej, Traugutta oraz Wołodyjowskiego. Istniał również dodatkowy plac ćwiczebny przy wyjeździe na Wasilków (Uroczysko Wygoda). Wizyty Imperatorów Rosyjskich w mieście

⁵⁸ Roman Andrzej Płoński, *Obchody 300-letniej rocznicy panowania dynastii Romanowów w Rosji*, praca magisterska napisana pod kierunkiem dra hab. Pawła Wieczorkiewicza, prof. UW, Warszawa 2000, [komputeropis], s. 10-11.

⁵⁹ „w świadomości polskiej ludności Białegostoku miał być symbolem 300-lecia panowania rodu Romanowych” [w:] Roman Andrzej Płoński, *Obchody 300-letniej rocznicy panowania dynastii Romanowów w Rosji*, dz. cyt., s. 52.

⁶⁰ *Gazeta Białostocka*, 1913, nr 39 (46), s. 602.

⁶¹ 25 września / 07 października 1913 roku, we środę, miało miejsce poświęcenie fundamentów pod budowę Sali im. Romanowów prze Szkole Realnej w Białymstoku [za:] *Gazeta Białostocka*, 1913, nr 39 (46), s. 602.

⁶² Równolatkami w sensie czasu budowy względem soboru były obiekty sakralne innych wyznań obecnych w Białymstoku: kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, kościół świętego Jana Teologa oraz Wielka Synagoga.

odbywały się raczej w ramach podróży do Pałacu Cesarskiego w Białowieży oraz przy okazji manewrów wojskowych⁶³.

Zakwestionowanie dotychczasowego obrazu historiograficznego obiektu wymusza konieczność uzupełnienia całościowej chronologii soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku⁶⁴. Przedstawia się ona następująco:

06.09.1895	Abp Hieronim Egzemplarskij podczas swojej wizyty w Białymstoku wskazuje, iż świątynia świętego Mikołaja w Białymstoku jest zbyt mała dla czterotysięcznej społeczności prawosławnej Białegostoku i nie jest w stanie pomieścić nawet 1/4 wiernych
maj 1899	Podpisanie aktu notarialnego w sprawie przekazania placu przy ulicy Mikołajewskiej w Białymstoku pod budowę soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku (obecnie ulica Sienkiewicza 65)
lipiec 1899	Wizytacja placu przez Juwenaliusza (Jan Połowcew), abpa litewskiego i wileńskiego
wrzesień
1899	Powstanie odpisu aktu notarialnego w sprawie przekazania placu przy ulicy Mikołajewskiej w Białymstoku pod budowę soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku (obecnie ulica Sienkiewicza 65)

⁶³ *Пребывание Ихъ Императорскихъ Величествъ въ г.[ороде] Белостоке* [w:] LEV 1897, r. 35, nr 35 z dnia 31.08.1897, s. 320-321; Историческое обозрение района большого маневра въ 1897 году подъ Белостокомъ, Санктъ Петербургъ 1897.

⁶⁴ Baza źródłowa dla uzupełnionej chronologii soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku: *Посещение Его Высокопреосвященствомъ, Высокопреосвященнейшимъ Иеронимомъ, Архиепископомъ Литовскимъ и Виленскимъ города Белостока и Супрасльскаго мужскаго монастыря, съ 6-го по 12-ое сентября 1895 года* [w:] LEV 1895, r. 33, nr 40, s. 369; *Одпис акту notarialnego w języku rosyjskim z dnia 15.09.1899 roku* [sygnatura: ADBG.B.27a/1]; *Tłumaczenie na język polski aktu notarialnego w języku polskim z dnia 15.09.1899 roku* [sygnatura: ADBG.B.27a/2]; *Посещение Его Высокопреосвященствомъ, Высокопреосвященнейшимъ Ювеналиемъ, Архиепископомъ Литовскимъ и Виленскимъ города Белостока* [w:] LEV 1899, r. 37, nr 29, s. 288; Dolistowska M., *Dwa projekty prawosławnego soboru katedralnego w Białymstoku ze zbiorów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu* [w:] *Kościół a Państwo na pograniczu Polsko-Litewsko-Białoruskim. Źródła i Stan Badań*, Białystok 2005, s. 114-126; Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu (dalej RGIA), sygn. f. 835, op. 1, d. 85; Bielostokskij sobor grodnenskoj guberni. Projekt fasady, razriez' i plany. Kal'ka; RGIA, sygn. f. 835, op. 1, d. 86; Bielostokskij sobor grodnenskoj gubernii. Projekt (plan, fasad, razriez). Kopii, kal'ka, 1911; Белостокская Община Сестеръ Милосердия Краснаго Креста имени Государыни Императрицы Марии Феодоровны, *Справочный Календарь по городу Белостоку на 1913 годъ*, Белостокъ, Типография М. Пружанскаго, Липовая, прот. Собора, 1913, s. 77.

Wszystkie daty są podane w starym stylu.

- 1905 I projekt soboru (autor: Jan Płotnikow (Иванъ Капитоновичъ Плотниковъ), architekt diecezjalny)
- 23.05.1905 zatwierdzenie I projektu soboru przez Wydział Budowlany Rządu Gubernialnego w Grodnie
- 26.05.1905 potwierdzenie zatwierdzenia I projektu soboru przez Wydział Budowlany Rządu Gubernialnego w Grodnie
- 07.01.1908 zatwierdzenie I projektu soboru przez Komitet Techniczno-Budowlany Zarządu Gospodarczego przy Świętobliwym Synodzie
- 11.02.1908 potwierdzenie zatwierdzenia I projektu soboru przez Komitet Techniczno-Budowlany Zarządu Gospodarczego przy Świętobliwym Synodzie i skierowanie do realizacji
- 1911 II projekt soboru (autor: Konstanty Doncow (Константинъ Петровичъ Донцовъ), architekt diecezjalny)
- 06.09.1911 zatwierdzenie II projekt soboru przez Wydział Budowlany Rządu Gubernialnego w Grodnie
- 11.12.1911 zatwierdzenie II projekt soboru przez Komitet Techniczno-Budowlany Zarządu Gospodarczego przy Świętobliwym Synodzie
- 21.03.1912 Sporządzenie wrysu lokalizacji świątyni na terenie placu budowy przez Komitet Budowlany ze wskazanym miejscem lokalizacji
- 18.04.1912 Zatwierdzenie lokalizacji świątyni na terenie placu budowy przez Komitet Budowlany
- 27.04.1912 Zatwierdzenie lokalizacji świątyni na terenie placu budowy przez biskupa diecezjalnego: Michała
- 14.05.1912 Wmurowanie kamienia węgielnego
- 1914 Stan surowy budynku

Powyższe zestawienie uwypukla rozbieżności pomiędzy obrazem historiograficznym a rzeczywistym w sposób bezdyskusyjny. Można więc mówić o powstaniu legendy soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku.

Epilegomena

Historia obiektu sakralnego jest dyskursem o wycinku szerszej przestrzeni - miejsca. Traktowana jako mikrohistoria, dostarcza wielu cennych informacji na temat zwłaszcza lokalnych społeczności. Pozwala dojrzeć jej codzienność, niekiedy poznać przekonania i poglądy, zaobserwować przemiany społecznościami o charakterze między innymi świadomościowym. sobór Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku i jego dzieje to właśnie taka mikrohistoria w przestrzeni Białegostoku. Stanowił/stanowi istotny element kultury duchowej tego miasta, element świadomości społecznej. W swej przestrzeni był wyrazem kultury techniczno-użytkowej, sztuki religijnej oraz religii białostockiego prawosławia. Jako jego wytwór był świadectwem o nim samym. Wskazywał formy świadomości społecznej prawosławnych w Białymstoku regulujące religijną praktykę artystyczną, praktykę religijną oraz praktykę podstawową, tj. budowy, użytkowania i witalizacji obiektu sakralnego. Oczywistym jest fakt, że sam budynek, już ze względu na elementy elewacji, był silnym komunikatorem w obrębie społeczności białostockiej. Pełnił ważną funkcję integrująco-różnicującą społecznie w sferze przesłanek światopoglądowych i społeczno-subiektywnych odbioru tegoż obiektu.

Topografia obiektów sakralnych poszczególnych religii, obecnych na terenie miasta, pozwala mówić wręcz o swoistych osiach konfesyjnych, które w wielu miejscach wzajemnie się na siebie nakładały. Pod względem konfesyjnym architektura miasta pozwala widzieć dwie konfesyjne przestrzenie: judaistyczną oraz chrześcijańską. Pod względem obszaru wyraźnie dominującą jest ta pierwsza. Obszar chrześcijański dopiero "jakby się rozwija", z tym że widać swoistą rywalizację w jego ramach.

Interesującym jest w tym względzie program inwestycji sakralnych poszczególnych konfesji obecnych w mieście. Wyglądał on następująco: w 1900 roku rzymskokatolicka wspólnota parafialna rozpoczęła, a w 1905 roku zakończyła, budowę kościoła Wniebowzięcia Najświętszej Marii Pan-

ny. W 1909 roku wspólnota parafialna protestancka w 1909 roku rozpoczęła, a w 1912 roku zakończyła, budowę swojego kościoła św. Jana. W tymże samym roku wspólnota judaistyczna miasta rozpoczęła budowę Wielkiej Synagogi, którą ukończyła w 1913 roku. Z kolei trzy lata później, w 1912 roku, wspólnota parafialna prawosławna rozpoczęła budowę soboru Zmartwychwstania Pańskiego. Chronologia tychże inwestycji wygląda następująco, co obrazuje poniższa tabela.

Tab. 20. Program inwestycji sakralnych poszczególnych konfesji obecnych w Białymstoku w latach 1900-1915

WSPÓLNOTA WYZNANIOWA	I dekada XX wieku				II dekada XX wieku	
	1900	1903	1906	1909	1912	1915
JUDAISTYCZNA				X		
RZYMSKOKATOLICKA	X					
PROTESTANCKA				X		
PRAWOSŁAWNA					X	

[opracowanie własne]

Pozwala to stwierdzić, że sobór Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku był najmłodszym obiektem sakralnym spośród wszystkich wzniesionych do 1915 roku. Paradoksem jest fakt, iż z czterech wybudowanych świątyń, przetrwały tylko dwie, a tylko jedna od czasu wybudowania aż po dziś dzień zachowała swą pierwotną przynależność konfesyjną. Warto w tym momencie zestawić daty likwidacji poszczególnych obiektów (*) lub zmiany ich tożsamości konfesyjnej (**).

Tab. 21. Losy obiektów sakralnych wzniesionych w latach 1900-1915 w Białymstoku

WEZWANIE OBIEKTU SAKRALNEGO	WSPÓLNOTA WYZNANIOWA	CZAS ZNISZCZENIA
Wielka Synagoga	JUDAISTYCZNA	1941 (*)
Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny	RZYMSKOKATOLICKA	istnieje
Kościół świętego Jana	PROTESTANCKA	1946 (**)
sobór Zmartwychwstania Pańskiego	PRAWOSŁAWNA	1938 (*)

[opracowanie własne]

Interesującą jest też kategoria wzniesionych obiektów przez poszczególne wspólnoty wyznaniowe Białegostoku.

Tab. 22. <i>Kategoria religijna obiektów sakralnych wzniesionych w latach 1900-1915 w Białymstoku</i>	
WSPÓLNOTA WYZNANIOWA	KATEGORIA OBIEKTU
JUDAISTYCZNA	WIELKA SYNAGOGA
RZYMSKOKATOLICKA	KOŚCIÓŁ
PROTESTANCKA	
PRAWOSŁAWNA	SOBÓR
[opracowanie własne]	

Konstatacja stąd wypływająca jest następująca, iż zniszczeniu uległy obiekty o najwyższej kategorii religijnej poszczególnych wyznań.

We wstępie zaznaczono, że przedmiotem badań jest kultura duchowa prawosławia w Białymstoku w latach 1795-1918. Podjęty problem badawczy sklasyfikowano jako odnoszący się do sfery przejawów życia religijnego prawosławia w tymże mieście końca XIX i początku XX wieku - świątyni. Przyjęto też założenie, że obiekt sakralny stanowi materialny wytwór życia religijnego, co również dotyczy prawosławnego budownictwa sakralnego, w tym również budowy soboru Zmartwychwstania Pańskiego przy ulicy Mikołajewskiej. Uznano również, że tego typu fundacje posiadają zawsze podłoże świadomościowe. Dotyczą bowiem sakralizacji życia jednostki i wspólnoty - społeczności rodziny, parafii. Jest to też sakralizacja miejsca i przestrzeni życia tychże zorganizowanych grup społecznych w miejscu w którym dany obiekt jest umiejscowiony. Tytuł obiektu z kolei ma za zadanie wskazywanie podmiotu doksologii, zawierzenia, kultu i adoracji. Nadanie zaś stosownej kategorii obiektu ma na celu podkreślenie prestiżu wspólnoty. Stąd też świątynia wzniesiona w stanie surowym przy ulicy Mikołajewskiej, dzisiaj Sienkiewicza 65, miała być w zamierzeniu prawosławnych Białegostoku wychwaleniem najdonioślejszej, największej i najchwalebniejszych z tajemnic życia Jezusa Chrystusa - Syna Bożego, jaką było zmartwychwstanie. Prestiż wspólnoty prawosławnej Białegostoku miał wyrazić się w kategorii budynku, jaką był sobór. W rozumieniu prawosławnych miała to być świątynia-wizytówka tej części społeczności Białegostoku. Nie bez znaczenia pozostaje fakt powołania prawosławne-

go białostockiego biskupstwa w 1907 roku i udzielenie święceń biskupich w tymże samym roku archimandrycie Włodzimierzowi Tichonickiemu, przeorowi prawosławnego Klasztoru pierwszej klasy Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy w Supraślu. Tak więc istotnym pytaniem pozostaje pytanie: czy budowany sobór nie miał być prawosławną katedrą biskupią w Białymstoku?

Sformułowany główny problem badawczy, jakim jest historia soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku wymusił postawienie w ramach pracy badawczej szeregu pytań badawczych, w trzech obszarach: (1) genezy budowy soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku, (2) projektu i lokalizacji tegoż obiektu sakralnego oraz (3) finansowania tejże inwestycji. W ramach pierwszego obszaru ustalono, iż inwestycja wynikała z potrzeb kultu religijnego, tj. bardzo dynamiczny przyrost liczby wiernych oraz niemożność zaspokojenia potrzeb religijnych posług w ramach dotychczasowej świątyni. Pomysłodawcą budowy była parafia św. Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku. Inwestycja miała charakter inwestycji lokalnej, ze wsparciem diecezji. Plan budowy nowej świątyni w Białymstoku dojrzywał w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku, kiedy to w Białymstoku funkcjonowały świątynie przypisane do parafii prawosławnej św. Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku. Były to: świątynia św. Mikołaja Cudotwórcy przy ulicy Lipowej w latach 1895-1902, Kazańskiej Ikony Przenajświętszej Bogurodzicy w latach 1902-1908 oraz św. Serafima z Sarowa w latach 1908 - 1915 przy ulicy Kładbiszczenskiej. W obszarze drugim dokonano analizy historyczno-symbolicznej architektury wybudowanego w stanie surowym soboru. W obszarze trzecim dokonano inwentaryzacji finansów budowy, dokonano analizy metodologii gromadzenia środków, opisano przekrój społeczny ofiarodawców, określono dynamikę wpłat. Na koniec wskazano wydatki możliwe do zidentyfikowania na podstawie zachowanego materiału archiwalnego, oraz podjęto się próby określenia salda inwestycji na rok 1918. Zaznaczyć należy, iż podjęte działania oparte zostały o materiał archiwalny zachowany w Archiwum Diecezji Białostocko-Gdańskiej Polskiego Autokefalicznego kościoła Prawosławnego w Białymstoku.

Stan badań nad architekturą prawosławną, kulturą budowlaną prawosławia jest zaawansowany. Można wręcz mówić o istnieniu poszczególnych szkół: białostockiej, krakowskiej, lubelskiej oraz warszawskiej. Wszystkie je cechuje próba panoramicznego spojrzenia na wspomnianą dziedzinę funkcjonowania prawosławia w Białymstoku. Brak jest natomiast monografii badanego obiektu.

Metodami badawczymi, które dają szansę realizacji postawionego problemu badawczego, są: dogmatyczno-prawna, empiryczna, oraz historyczna. Na nie składają się określone techniki badawcze, tj. analiza zastanych dokumentów (research desk); analiza ikonografii architektonicznych wytworów życia religijnego; analiza opublikowanej dokumentacji obiektu; analiza i egzegeza: źródeł naukowych, źródeł empirycznych (dokumentów prawnych Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego), obowiązujących wówczas tekstów prawnych, tekstów będących wytworami religii; opis źródeł poddanych analizie: naukowych i empirycznych. Stąd też w toku badań dokonano szeregu kwerend: archiwalnej, bibliotecznej. Podczas kwerendy archiwalnej analiza wewnątrzno-zewnętrznej poddano rękopisy, maszynopisy oraz druki. W przypadku kwerendy bibliotecznej analizie poddano monografie, wydawnictwa seryjne oraz ukazującą się prasę. Efektem tychże prac był zgromadzony materiał badawczy, który poddano analizie ilościowo (quantitative) - jakościowej (qualitative). W toku pracy badawczej posługiwano się tabelami jako narzędziami służącymi systematyzacji zgromadzonego materiału ilościowego i jakościowego.

Temat badawczy wymagał opracowania w ramach przedwstępnych procedur badawczych: (1) katalogu biskupów prawosławnej diecezji wileńskiej w latach 1839-1900, (2) biskupów prawosławnej diecezji grodzieńskiej w latach 1900-1915, oraz (3) biskupów białostockiej sufraganii prawosławnej diecezji grodzieńskiej w latach 1907-1915.

W toku prac badawczych zauważono wysoki stopień "szumu informacyjnego", związanego z badanym obiektem sakralnym.

Hipotezy szczegółowe, postawione na wstępie pracy, a dotyczące trzech obszarów: (1) symbolizacji obiektu w świadomości lokalnej społeczności, (2) falsyfikacja historii obiektu, (3) obrazu historiograficznego obiektu znalazły swe potwierdzenie w materiale źródłowym i literaturze przedmiotu.

Przedmiot badań i jego charakter determinował główny cel badawczy, jakim było ustalenie właściwej chronologii obiektu sakralnego - soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku. Stąd też w oparciu o materiał badawczy wskazano (1) lokalizację obiektu sakralnego w obrębie: przyjmowane warianty i lokalizację ostateczną, (2) wskazano autora projektu wzniesionej świątyni, (3) określono procedurę administracyjno-prawną dotyczącą prac przygotowawczych do wzniesienia świątyni, (4) wskazano metodologię finansowania budowy oraz (5) uzupełniono całościową chronologię obiektu.

Rozdział II

Cerkiew Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku w okresie międzywojennym

Zamysł budowy nowego soboru prawosławnego w Białymstoku, istniał już około 1880 roku, wskazywał na to plan miasta z tego właśnie roku. W zamieszczonym w legendzie planu wykazie kilku projektowanych nowych budowli na pierwszym miejscu wymieniono cerkiew prawosławną. Jej usytuowanie zaplanowano w przedłużeniu ulicy Instytutowej, na rogu Słonimskiej i Ogrodowej. Jak zauważyła Małgorzata Dolistowska, była to znakomita lokalizacja, na eksponowanym, naturalnym wzniesieniu zamykającym główną oś pałacową. Nieznane są jednak powody rezygnacji z umieszczenia soboru w tym miejscu⁶⁶.

W piśmie arcybiskupa litewskiego i wileńskiego Juwenalija z grudnia 1898 roku czytamy o „krańcowo pilnej konieczności budowy nowej prawosławnej świątyni w Białymstoku” i jednocześnie o braku stosownego miejsca, które byłoby w dyspozycji władz miejskich lub parafii. Jako najbardziej optymalną lokalizację soboru arcybiskup Juwenalij wskazał „przestronny i położony w dobrym miejscu plac pomiędzy ulicą Nikołajewską a Fabryczną” o powierzchni około 3910 sążni, będący własnością państwową, a użytkowany przez wojsko. Arcybiskup, informując o uzyskanej zgodzie komendantury warszawskiego okręgu wojskowego na przeniesienie magazynu, prosił o nieodpłatne przekazanie placu na rzecz wybudowania na nim soboru dla dwóch tysięcy wiernych. Wcześniej, w listopadzie 1898 r., białostocka Rada Miejska podjęła uchwałę o przeniesieniu magazynu na koszt miasta na wskazane jej miejsce. Prośba została poparta przez Świątobliwy Synod Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej⁶⁷.

W 1899 r., aktem z 20 maja władze rosyjskie przekazały duchowieństwu prawosławnemu działkę pod budowę cerkwi. W dokumencie tym,

⁶⁵ Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytet w Białymstoku.

⁶⁶ M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, Białystok 2018, s. 228.

⁶⁷ Tamże, s. 228.

sporządzonym w języku rosyjskim, granice działki opisano w sposób następujący:

„plac ograniczony ze strony północno-zachodniej ul. Fabryczną (zgodnie z planem od ziem mieszczan miasta Białegostoku), z południowo-wschodniej ul. Nikolajewską, z północno-wschodniej byłymi ziemiami wsi Białostoczek, a obecnie ziemiami mieszczan guberni Mińskiej, miasta Smołowicze Gizela i Małki Kantorowicz i chłopki Guberni Grodzieńskiej, powiatu wołkowyskiego Kazimierzy Charkiewicz, z południowo-zachodniej strony ziemiami należącymi niegdyś do skarbu państwa, a obecnie pozostającymi we władaniu mieszczan miasta Białegostoku Gersza, Abrama i Cejtli Weller”⁶⁸.

W innym fragmencie tego dokumentu mowa jest o tym, że „Leśniczy Nadleśnictwa Białostockiego na zasadzie polecenia Generalnego Zarządu Dóbr Państwowych z dnia 16 marca roku bieżącego (...) i delegat duchowieństwa duchowny cerkwi choroszczańskiej Teodor Jaszin, na mocy Dekretu Litewskiego Duchownego Konsystorza z dnia 10 kwietnia r. b. (...) sporządzili niniejszy akt o tym, iż pierwszy z nich dnia dzisiejszego oddał w posiadanie Duchowieństwu, a drugi przyjął stosownie do przyjętego w 1899 roku (...) planu przeznaczony pod budowę prawosławnej cerkwi rządowy plac”⁶⁹. Jak słusznie zauważył Piotr Sawicki użyte w dokumencie sformułowanie w języku rosyjskim „oddał w posiadanie” stało się później – ze względu na interpretację – podstawą do podważania prawa białostockiej parafii prawosławnej św. Mikołaja do posiadania placu na którym stał sobór Zmartwychwstania Chrystusa⁷⁰.

Bardzo ważnym problemem jest data rozpoczęcia budowy nowego soboru. W literaturze historycznej Białegostoku przyjmuje się, że czas budowy soboru Zmartwychwstania Pańskiego przypada na rok 1898, co jest

⁶⁸ Государственный архив Гродненской области, (dalej: ГАГО), f. 104, nr 135, k 2. Dokument o którym mowa nie precyzował czy przekazanie odbyło się na własność czy w użytkowanie lub zarząd. Dokument ten w 1921 roku znajdował się w rękach mieszkańca Białegostoku Michała Kutrynowicza i 1 lipca 1921 roku został wpisany przez notariusza Bolesława Urbanowicza do Repetytorium pod numerem 3166. Notariusz B. Urbanowicz posiadał kancelarię notarialną przy Wydziale Hipotecznym Sądu Okręgowego mieszczącym się przy ulicy Warszawskiej. Kopia dokumentu z 1899 r. znajduje się również w Archiwum Diecezji Białostocko-Gdańskiej.

⁶⁹ ГАГО, f. 104, nr 135, k 2.

⁷⁰ P. Sawicki, *Sobór Zmartwychwstania Chrystusa w Białymstoku*, „Białostockie Teki Historyczne”, 2011, 9, s. 169.

błędnym datowaniem, lub na rok 1899, bowiem w tym roku przekazano plac pod budowę cerkwi⁷¹. Jednakże odnalezione przez M. Dolistowską w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Petersburgu, dwa warianty koncepcji architektonicznej wskazują, że budowa musiała rozpocząć się później. Cerkiew zbudowano według koncepcję architekta Doncowa. Projekt po zatwierdzeniu przez Komisję Techniczno-Budowlaną Synodu został skierowany do realizacji w grudniu 1911. Pozwolenie na budowę ze strony władz cerkiewnych, ówczesnego biskupa grodzieńskiego Michała, zostało wydane 27 kwietnia 1912 r. Oznacza, to, że budowa rozpoczęła się wiosną 1912 r., najprawdopodobniej w maju i cerkiew w stanie surowym stała w 1915 r.⁷². Później ze względu na działania wojenne, które dotarły do Białegostoku w kwietniu 1915 r. wszelkie prace budowlane przerwano. Jak napisała M. Dolistowska: „okazały nowy sobór pw. Zmartwychwstania Chrystusa zdominował okazałą bryłą otaczającą go zabudowę miejską”⁷³. Po zakończeniu wojny budynek stał nieużytkowany i wkrótce z różnych środowisk popłynęły propozycje jego wykorzystania.

⁷¹ Zob.: A. Dobroński, *Białystok. Historia miasta*, Białystok 1998, s. 95.

⁷² M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta*, dz. cyt., s. 229, 232. Pierwszym chronologicznie projektem soboru był projekt architekta Płotnikowa z 1905 r. Pomimo, że został on zaakceptowany budowy według tego projektu nie rozpoczęto. Projekt Doncowa różnił się w sposób zdecydowany od poprzedniego pod względem stylistycznym, wykorzystywał jednak ten sam klasyczny rzut łączący układ centralny i podłużny. Bryła świątyni jest rozczłonkowana, rzeźbiarska, a zarazem majestatyczna i monumentalna. Świątynia otrzymała stylistykę greko-bizantyjską. Wszystkie elewacje zakomponowane są z wykorzystaniem elementów formalnych: na wysokim cokole, podkreślonym profilowanym gzymsem, z mocno zaznaczoną osią środkową, której apogeum stanowi kopuła centralna. Oś tę wyznacza w dolnej kondygnacji przedsionek z portalem, nakryty kolebkowo z krążynowym dachem; jego kształt podkreśla wydatny, profilowany gzymś, rytm ten powtórzony jest też wyżej przez kostkowy gzymś wieńczący elewację. Nad nim wznosi się rytm konstrukcyjnych tromp, stanowiących podstawę wysokiego bębna kopuły centralnej, otoczonej przez cztery mniejsze w narożach korpusu. Wszystkie okna soboru mają kształt wydłużonego prostokąta zamkniętego półkoleściami, w korpusie głównym podkreślone są przez wydatne profilowane gzymсы, w przedsionkach, powyżej portali, okna mają formę triforialną. Helmy mają formę powtarzającej się we wszystkich kopułach linię dzwonu. Szerzej zob.: M. Dolistowska, *Dwa projekty prawosławnego soboru katedralnego w Białymstoku ze zbiorów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu*, w: *Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, red. M. Kietliński, K. Sychowicz, W. Śleszyński, Białystok 2005, s. 116 i nast.

⁷³ M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta*, dz. cyt., s. 232.

Ważnym problemem dla dziejów soboru Zmartwychwstania Chrystusa w Białymstoku jest też problem finansowania jego budowy. Jak zobaczymy poniżej był to problem podnoszony przez parafię św. Mikołaja w Białymstoku, której przedstawiciele podkreślali, że został on zbudowany głównie ze składek wiernych. Wojewódzkie władze administracyjne oraz opowiadający się za nieoodawaniem soboru prawosławnym twierdzili natomiast, że głównym inwestorem był zaborczy rząd rosyjski przeznaczający na wybudowanie soboru ogromne sumy.

Tymczasem przed pierwszą wojną światową w Białymstoku budowano nie tylko świątynie prawosławne. Z zeznań przed Sądem Okręgowym w Białymstoku Konstantego Mejera, który przed wojną był kontrolerem Oddziału Banku Państwa w Białymstoku wiemy, że „przed 1914 rokiem Zarząd miejski wyasygnował po 10 tysięcy rubli każdemu wyznaniu na budowę w Białymstoku ich świątyni”. Również położenie Soboru na terenie miasta nie wskazywało na jego polityczny, propagandowy charakter. Wydzielony grunt pod budowę nie był również zagospodarowany przez inne osoby. Kiedy w 1899 roku sporny plac przeszedł w posiadanie parafii św. Mikołaja w Białymstoku wiemy, że „leżał na krańcach miasta i przedstawiał się następująco: były na tym placu rowy, porośnięty chwastami i przed rozpoczęciem budowy trzeba było ten plac doprowadzić do porządku, dlatego też wówczas ten plac był małej wartości”. Z zeznań ks. Józefa Guskiewicza podczas procesu o plac cerkiewny wiadomo, że: „parafianie cerkwi św. Mikołaja zbierali fundusze na pobudowanie cerkwi na spornym palcu i kiedy w roku 1910 objął on, jako proboszcz parafię białostocką w kasie oszczędności na cele budowy cerkwi była znaczna suma, sięgająca przeszło dwadzieścia tysięcy rubli. Natomiast zgodnie z zeznaniem świadka Konstantego Mejera „na rachunku cerkwi św. Mikołaja znajdowała się suma przeszło 30 tysięcy rubli, z których 10 tysięcy rubli podjęto z banku na budowę spornej cerkwi”. Z wypowiedzi Mikołaja Bazyluka – stróża soboru dodatkowo dowiadujemy się, że „podczas budowy spornej cerkwi robotnicy fabryk białostockich dawali co tydzień przy wypłacie na budowę spornej cerkwi po 10 groszy każdy”. Również świadek strony pozwanej w omawianej sprawie przed Sądem Okręgowym w Białymstoku – Aleksander Piekarski przyznał, że „miejscowe duchowieństwo pobudowało cerkiew, do wojny niewykończoną, ze składek parafialnych”. Do dnia dzisiejszego zachowały się również dowody wpłat na rachunek bankowy w białostockim oddziale Banku Narodowego z początku XX wieku. Z powyższego wynika, iż gmach Soboru Zmartwychwstania Pańskiego został

wybudowany z funduszy parafialnych przy wsparciu Zarządu miejskiego udzielonego w równej wysokości każdemu wyznaniu. Tego faktu nie mogła podważyć żadna ze stron roszcujących pretensje do placu. Oznaczało to, iż sporna cerkiew stanowiła niepodważalną własność parafii św. Mikołaja. Dlatego sądowa batalia o sobór nie toczyła się o prawo własności do budynku, a o prawo własności placu, na którym gmach soboru wybudowano⁷⁴.

Dokumenty zachowane w Archiwum Akt Nowych w Warszawie przedstawiają dyskusję wobec problemu zachowania i wykorzystania budynku soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku pomiędzy władzami a reprezentantami środowisk prawosławnych, oraz walkę prawosławnych mieszkańców miasta o możliwość opieki i korzystania z gmachu cerkwi.

26 maja 1921 roku Rada Parafialna parafii prawosławnej św. Mikołaja w Białymstoku wystosowała list do ówczesnego Prezesa Rady Ministrów Wincentego Witosa, spowodowany informacjami zamieszczonymi w prasie białostockiej o przekazaniu gmachu cerkwi na potrzeby wojskowe. W liście tym czytamy:

„Rada cerkwi imienia St. Mikołaja w Białymstoku z powodu odnotatki zamieszczonej w nr 84 Dziennika Białostockiego o projekcie przebudowy niedokończonego Soboru przy ul. Sienkiewicza na kościół garnizonowy ma zaszczyt uprzejmie zakomunikować że:

15) Budowa tego Soboru przy ul. Sienkiewicza rozpoczęta w 1912 r. a skończona w 1915 r.

16) Budowa odbyła się bez pomocy Rządu Rosyjskiego i bez udziału Skarbu Państwa Rosyjskiego, lecz tylko jedynie na koszty ofiar zebranych przez parafian w przeciągu 20 lat. Koszty budowy wynoszą 98000 rubli, oprócz tego jesteśmy winni liwerantowi 12000 rubli.

17) Prawosławni obywatele Białegostoku mają tylko 1 cerkiew im. St. Mikołaja przy ul. Lipowej, w której może się zmieścić najwięcej 500 ludzi, wtenczas jak w Białymstoku i jego okolicach zamieszkuje około 6000 prawosławnych, z powodu czego niedobudowany sobór jest dla nas bezwzględnie niezbędny.

Wobec wyżej wymienionego rada cerkwi na podstawie (zasadzie) 113 paragrafu Konstytucji Polskiej ma zaszczyt uprzejmie prosić Wielmożnego Pana zabronić duchowieństwu wojskowemu i władzom wojskowym prze-

⁷⁴ P. Sawicki, *Sobór Zmartwychwstania Chrystusa*, dz. cyt., s. 167-168.

budować nasz sobór na Kościół garnizonowy m. Białystok Grodzieńskiej ziemi”⁷⁵.

Stosunek ówczesnych władz do problemu własności nowego soboru prawosławnego i w ogóle do majątku do którego Kościół prawosławny mógł rościć sobie prawa, ilustruje interesujące pismo wojewody białostockiego Stefana Popielawskiego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 23 listopada 1921 roku. Cytuję obszerny fragment tego pisma:

„W wykonaniu zlecenia M.W.R. I O. P. z dnia 21 czerwca 1921 r. nr 4757 przedkładam akta dochodzenia w sprawie soboru prawosławnego w Białymstoku przy ul. Sienkiewicza.

Dochodzenie wykazało, że:

1. Sobór wybudowany został częściowo z sum rządowych asygnowanych przez synod prawosławny, częściowo z sum instytucji komunalnych (miejskich i wiejskich) uchwalanych i asygnowanych pod presją władz rządowych rosyjskich, jak to miało miejsce w Białymstoku w 1903 r. (...) w końcu ze składek ludności prawosławnej całej Rosji pod wpływem agitacji kleru prawosławnego.

2. Plac na którym stoi niedobudowany sobór jest przedmiotem sporu między magistratem n. Białegostoku, który faktycznie ma plac w swoim posiadaniu, nim się opiekuje i rozporządza, a Skarbem Państwa, który na mocy załączonego odpisu ukazu litewskiego duchownego konsystorza z dnia 10 kwietnia 1899 r. może przystąpić do rewindykacji skarbowej własności. W danym wypadku należy traktować sobór jako przynależność do spornego na razie placu.

3. Cerkiew św. Mikołaj przy ul. Lipowej może pomieścić 900 dusz o ile chodzi o święta zwyczajne – wystarcza w zupełności na zaspokojenie potrzeb religijnych prawosławnych parafian par. białostockiej w święta do-
roczne nie zdoła pomieścić wszystkich uczestników, co jest zresztą stałym objawem wszystkich kościołów tak katolickich jak i innych (...) Nie przesądając wyniku sporu o plac na którym stoi sobór nie widzę zasadniczo przeszkód w przekazaniu samego soboru prawosławnym parafianom, z tem atoli zastrzeżeniem, za ewentualnie nowoprzyznany sobór, nie da prawosławnym powodu do starań o stworzenie nowej, drugiej parafii prawosław-

⁷⁵ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, (dalej: AAN MWRiOP) sygn. 1209, k. 128-129.

nej choćby nawet filii prawosławnej parafii w Białymstoku. Ponadto od rozstrzygnięcia sprawy soboru białostockiego uzależniam przeznaczenie monasteru w Supraślu. Monaster ten, fundacja Chodkiewiczów z 1500 r. od wieków należał do unitów. Dopiero w połowie XIX rząd rosyjski odebrał go unitom, osadził tam męski zakon prawosławny, który podjął silną propagandę rusefikatorską w obwodzie białostockim i na Polesiu.

Obecnie, opuszczony, pod słabą opieką magistratu m. Supraśla czeka na swoje przeznaczenie, gdy tymczasem, najmniejsze ozdoby architektoniczne odległych wieków i cały majątek ulegają zniszczeniu.

Budynki przyklasztorne można wykorzystać na otwarcie szkół zawodowych, których w obwodzie białostockim, jako ośrodka przemysłowym jest brak.

Z decyzją w sprawie soboru białostockiego, oczekuje z M.W.R. i O.P. równoczesnych zarządzeń co do rewindykacji monasteru w Supraślu⁷⁶.

Zwraca uwagę uzależnienie przez wojewodę sprawy soboru Zmartwychwstania w Białymstoku od problemu własności monasteru supraskiego oraz pomysł umieszczenia w zabudowaniach monasterskich szkoły zawodowej, co później – po II wojnie światowej - zostało zrealizowane przez władze PRL.

W odpowiedzi na pismo wojewody ministerstwo zajęło stanowisko w piśmie z 6 grudnia 1921 roku. W piśmie tym czytamy:

„Powołując się na sprawozdanie Pana Wojewody z dnia 23 listopada (...), Ministerstwo powiadamia Pana Wojewodę, że z uwagi na istniejący spór co do własności placu, na którym sobór stoi Ministerstwo uważa za właściwe wstrzymać się z decyzją co do przyszłego przeznaczenia tego soboru do czasu uregulowania sprawy osatecznego przeznaczenia cerkwi i kaplic prawosławnych w Rzeczypospolitej w drodze odwoławczej, przy czym Ministerstwo nadmienia że projekt ustawy o cerkwiach i kaplicach prawosławnych został już wypracowany i przedłożony zostanie niebawem Sejmowi Ustawodawczemu⁷⁷.”

W 1922 roku sytuacja, z administracyjnego punktu widzenia nie ulegała zmianie. Prawosławni tymczasem ponownie wystąpili o możliwość sprawowania opieki nad budynkiem niedokończonego soboru. 8 czerwca 1922 r., przebywając w Warszawie starostowie cerkwi św. Mikołaja w Bia-

⁷⁶ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 136-137.

⁷⁷ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 134-135.

łymstoku Konstanty Oleszkiewicz i Dymitr Maciejewski, skierowali do Ministerstwa WRiOP pismo w którym powołując się na fakt niszczenia budynku cerkwi Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku od 1914 roku prosili „o łaskawe zezwolenie na wykończenie i poprawienie dachu i wież i na pomalowanie takowych, jak również i na pomieszczenie stróża w suterynie tej cerkwi dla ochrony budynku”⁷⁸.

Tymczasem realne kształty zaczęła przybierać koncepcja oddania soboru prawosławnego na potrzeby wojskowe. 29 kwietnia 1922 r., w Białymstoku obradowała komisja w skład której wchodził przedstawiciel wojewody białostockiego, miasta Białystok oraz księża rzymskokatolicy. Komisja ta została powołana najprawdopodobniej z inicjatywy duszpasterstwa wojskowego Garnizonu Białystok. Komisja sformułowała postulaty dotyczące niewykończonego soboru. W protokole posiedzenia komisji zapisano:

„Obecni: Ks. Dziekan Aleksander Chodyko, Kapelan Garnizonu – ks. Marian Lewicki, zastępca dowódcy garnizonu, rotmistrz Uszyński, Naczelnik Wydziału Rolnictwa i Weterynarii w Województwie – p. J. Żurkowski, Kierownik Wydziału Techniczno-Budowlanego Magistratu – ławnik p. inż. J. Rybołowicz oraz Kierownik Wydziału Gospodarczego Magistratu – ławnik p. S. Parfjanowicz.

Obecni po wyczerpującej dyskusji doszli do następujących wniosków:

1) Kościół garnizonowy jest bezwzględnie potrzebny: nabożeństwa dla żołnierzy w kościele parafialnym nie mogą się odbywać, kościół ten bowiem jako jedyny w mieście i najbliższej okolicy i tak nie może pomieścić wszystkich wiernych, których liczba wynosi około 30.000 – tem bardziej jeśli weźmiemy pod uwagę dziatwę, uczęszczającą do szkół powszechnych;

2) Cerkiew na placu „Wyzwolenia” nie dla potrzeb parafii prawosławnej, która w obecnej chwili liczy około 4.000 osób i ma swą cerkiew przy ul. Lipowej, lecz dla wojska i szerzenia akcji politycznej.

3) Wymownym tego dowodem, iż: a) suma dobrowolnych ofiar na budowę cerkwi wyniosła około 15.000 rb. przy ogólnych wydatkach na ten cel 100.000 rb. - z czego, jak swego czasu zapewniał Ks. Dziekana Chodyko duchowny prawosławny – Angielski, - rząd rosyjski asygnował 80.000 rb.; b) miejsce, obrane na cerkiew, z szerokim placem, nadającym się dosko-

⁷⁸ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 143.

nale na rewie wojskowe, miało być tak samo jak Plac Saski w Warszawie, terenem rusyfikacyjnym. Należałoby przeto, aby obecnie Rząd Polski wykorzystał miejsce na wszelkie uroczyste obchody zarówno wojskowe, jak i cywilne⁷⁹.

Na protokole znalazł się również zapis „nieoficjalny”: „jak również b. zastępca prezydenta miasta p. Józef Puchalski oraz ówczesny sekretarz Magistratu p. Bronisław Zawadzki, stwierdzają, że w czasie budowy cerkwi uporczywie chodziły wersje od samych duchownych prawosławnych, że takowa buduje się dla wojsk garnizonu, ponieważ przy ul. Lipowej nie ma odpowiedniego miejsca na defiladę wojsk w dniu galowe”. Treść postulatów poparli również posłowie ziemi białostockiej Józef Zmitrowicz, Hieronim Łoś i Karol H. Harko⁸⁰.

Cytowany protokół trafił do Ministerstwa WRiOP za pośrednictwem posła Józefa Zmitrowicza, który 31 maja 1922 r., przesłał kopię listu do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych wraz z pismem wyrażającym poparcie postulatów opracowanych przez komisję. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych przesłało pismo dalej, do Ministerstwa WRiOP, wraz z prośbą o „pozytywne załatwienie sprawy”⁸¹.

2 czerwca 1922 r., duszpasterstwo wojskowe Garnizonu Białystok poinformowało, Szefostwo Duszpasterstwa Wojskowego w Warszawie, że „ludność miejscowa przyrzekła swoim kosztem mury cerkiewne przebudować i wykończyć na rzecz wojska”⁸². Może to świadczyć o tym, że sprawa przekazania cerkwi Zmartwychwstania na rzecz wojska była zaawansowana i duszpasterstwo garnizonowe liczyło na szybkie przejęcie budynku na jego potrzeby. O podjęcie kroków w celu takiego przekazania duszpasterstwo prosiło zresztą swoje warszawskie szefostwo.

9 sierpnia 1922 r., wojewoda białostocki zwrócił się do MWRiOP o zezwolenie na wykończenie „cerkwi soborowej” w Białymstoku. Czyn ten był konsekwencją wniosku komisji naradczą powołaną w celu zbadania stanu dachu cerkwi. Komisja ta 21 czerwca 1922 r., ustaliła „niezbędność natychmiastowego przeprowadzenia remontu dachu gdyż w przeciwnym razie ucierpi na tym stan budynku”. Dokument został podpisany przez

⁷⁹ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 147.

⁸⁰ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 148.

⁸¹ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 144, 146.

⁸² AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 149.

architekta powiatowego inż. M. Dubowika i konserwatora okręgu białostockiego ks. Piotra Śledziewskiego⁸³.

Odpowiadając na pismo wojewody minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Józef Mikułowski-Pomorski napisał:

„Ministerstwo oświadcza, iż wobec tego, że udział miejscowej ludności prawosławnej w ofiarach na budowę niewykończonego soboru prawosławnego w Białymstoku był znaczący gdyż b. rząd rosyjski asygnował na budowę 80.000 rubli przy ogólnej sumie wydatków 100.000 rb, że cerkiew ta wzniesiona została na placu, stanowiącym własność miasta, bez uzyskania zgody Samorządu Miejskiego, że o cerkiew tę zabiega duszpaństwo wojskowe, pragnąc wykorzystać obszerny plac, okalający cerkiew, na wszelkie uroczyste obchody wojskowe, że jedyny w mieście kościół katolicki nie może pomieścić wszystkich wiernychliczba których wynosi około 30.000 – nie zmieni na razie swego stanowiska, zajętego w piśmie z dnia 6 grudnia 1921 nr 8734 t.j. wstrzyma się z decyzją co do przyszłego przeznaczenia cerkwi soborowej w Białymstoku do czasu uregulowania ostatecznego przeznaczenia cerkwi prawosławnych w drodze ustawodawczej.

Wszelako mając na uwadze wniosek Pana Wojewody co do rozwiązania sprawy tej cerkwi łącznie ze sprawą b. klasztoru bazylińskiego w Supraślu, Ministerstwo uprasza Pana Wojewodę o porozumienie się z miejscowymi czynnikami czyby nie uważałyby za pożyteczne zrezygnować z pretensji do cerkwi soborowej w Białymstoku, godząc się na oddanie jej do użytku ludności prawosławnej, bez prawa jednak tworzenia przy cerkwi tej samoistnej parafii lub filii, a natomiast otrzymać w zamian za tę cerkiew za zgodą wyższych władz kościelnych prawosławnych oraz miejscowej ludności prawosławnej b. klasztor bazyliński w Supraślu z przeznaczeniem go wyłącznie na użytek kultu katolickiego”⁸⁴.

Wątek dotyczący monasteru w Supraślu znalazł się w tym dokumencie, bowiem 22 października 1922 r., wojewoda Popielawski napisał list do MWRiOP, w którym twierdził, że w Supraślu nigdy nie było parafii prawosławnej i „dalej tak powinno być”, a nabożeństwa powinny być odprawiane w cerkwi cmentarnej przez parocha wasilkowskiego. Wojewoda twierdził też, że sprawa parafii w Supraślu była inspirowana przez biskupa Włodzimierza z Grodna, który jako były mnich supraślski nie mógł się pogodzić

⁸³ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 159-161.

⁸⁴ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 157-158.

z myślą, że „cerkiew zagarnięta przez prawosławnych” - świątynia supraślska wróci do Kościoła rzymskokatolickiego⁸⁵.

Władze starały się w tym okresie udowodnić, że plac na którym zbudowano cerkiew był własnością miasta, a Cerkiew prawosławna weszła w jego posiadanie nielegalnie. 16 stycznia 1923 wojewoda Stefan Popielawski przesłał do Ministerstwa WRiOP odpis protokołu zeznań świadków w sprawie przynależności placu soborowego. W protokole tym datowanym na 10 stycznia tegoż roku, zapisano:

„My, niżej podpisani obywatele m. Białegostoku oddawna w tym mieście zamieszkali: Paweł Kononowicz i Bronisław Zawadzki niniejszym, stwierdzamy, że plac pod nazwą „Wyzwolenia” przestrzeni 17.363.6 metr, kw. Położony przy ul. Sienkiewicza w granicach: z jednej strony ul. Sienkiewicza, była Nikołajewska, z drugiej strony ul. Fabryczna, z trzeciej posiadłość Wellera i z czwartej Oleszkiewicza, na którym rozpoczęto budowę soboru prawosławnego, oddawna uważany był za własność m. Białegostoku i były Zarząd Miejski zawsze przeprowadzał swoim kosztem oczyszczanie ulic przylegających do tego placu. Powyższy plac został zajęty pod budowę Soboru bez zgody Zarządu Miejskiego, który z obawy prześladowania nie mógł protestować przeciwko zajęciu placu tego przez b. władze rosyjskie”⁸⁶.

W maju 1923 roku władze wojewódzkie przedstawiły dokument, które same władzy nazywały „projektem”. W dokumencie tym problem soboru Zmartwychwstania Pańskiego określono jako „niepilny” i wręcz można uznać, że rzecz całą bagatelizowano, podkreślając jednocześnie, że szanse na przekazanie soboru prawosławnym są znikome: „Sprawa otwarcia cerkwi sobornej w Białymstoku nie przedstawia się jako pilna, a to tem więcej, że na otwarcie drugiej parafii prawosławnej w Białymstoku nie zanoszą się, cerkiew ta nie jest wykończoną i wykończenie jej dziś musiałoby kosztować wielkie sumy – zresztą – rozmiarami cerkiew ta nie wiele się różni od czynnej obecnie cerkwi parafialnej przy ul. Lipowej”⁸⁷.

W tym samym dokumencie wojewoda powrócił do problemu rewindykacji monasteru w Supraślu, rozszerzając znane już argumenty:

„Świątynię poklasztorną w Supraślu uważam za bezspornie katolicką, a to na podstawie swego pochodzenia – o czym szczegółowo przesłałem

⁸⁵ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 154-155.

⁸⁶ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 164-165.

⁸⁷ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 168.

przed rokiem sprawozdanie. Zresztą w Supraślu nie było nigdy parafii prawosławnej i w obecnym projekcie parafii takiej nie przewiduje się. Zachodzi jednak jedna niedogodność w zupełnym rewindykowaniu tej świątyni, a to w tymże dziedzińcu poklasztornym w przedłużeniu zabudowań klasztornych znajduje się cerkiewka „ciepła” nowszej daty, pochodzenia prawosławnego. Ponieważ Supraśl posiada niewielki kościół rzym-kat. - uważam, że po przekazaniu świątyni klasztornej wyznawcom katolickim, kościół ten będzie dla ludności katolickiej zbędnym. Sądziłbym więc, że dla rekompensaty prawosławnych za tę cerkiewkę ciepłą można by im oddać obecny kościółek. Sprawę zaś cerkwi prawosławnej w Białymstoku pozostawić na razie niezalążoną. O ile Ministerstwo przychyli się do mego wniosku wdrożę odnośne kroki celem przeprowadzenia tej wymiany.

Nareszcie muszę jeszcze raz zaznaczyć, że przekazanie świątyni poklasztornej w Supraślu do czasowego obecnie użytku ludności katolickiej uważam za rzecz pilną i konieczną, gdyż świątynia ta zabytkowa niszczeje i nie jest wykorzystywaną, chociaż potrzeba tego zachodzi”⁸⁸.

W lipcu 1923 roku, dość niespodziewanie wojewoda Stefan Popielawski zezwolił opiekującym się soborem Zmartwychwstania Pańskiego,

⁸⁸ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 168-169. Koncepcja przekazania prawosławnym w zamian za monaster supraski „zbędnej” świątyni rzymskokatolickiej doczekała się swojej kontynuacji najpierw w 1944 roku, a następnie w 1957 r. Gdy w 1944 r. Salezjanie zwrócili się do władz państwowych o zwrot budynków po klasztorze w Supraślu, powołując się na to, że zarządzali tymi zabudowaniami w okresie międzywojennym, władze państwowe stanęły na stanowisku, że należy oddać salezjanom zabudowania klasztorne, a prawosławnym przekazać kościół poewangelicki. Do realizacji tego stanowiska nie doszło. Problem powrócił w roku 1955 kiedy to cerkiew św. Jana Teologa w Supraślu została zabrana Kościołowi prawosławnemu przez władze państwowe. Władze zamierzały rozebrać cerkiew, jednak rozpoczętą już rozbiórkę wstrzymano gdy miejscowa Szkoła Rolnicza, której zabudowania przylegały do cerkwi zwróciła się do władz o oddanie świątyni na jej potrzeby. Szkoła chciała urządzić w budynku cerkiewnym modelarnię i salę wykładową. Spotkanie mediacyjne w sprawie budynku cerkwi jakie odbyło się 30 września 1957 r. w Urzędzie Wojewódzkim w Białymstoku, a w którym wzięli udział przedstawiciele Urzędu Wojewódzkiego, Wojewódzkiego Zarządu Rolnictwa oraz reprezentanci Cerkwi prawosławnej, nie przyniosło rezultatu. Na spotkaniu tym władze zaproponowały Kościołowi prawosławnemu przeniesienie świątyni prawosławnej w inne miejsce lub oddanie prawosławnym kościoła poewangelickiego, co było powtórzeniem koncepcji władz z 1944 roku. Przedstawiciele Kościoła prawosławnego nie przystali na te propozycje, a w 1958 roku cerkiew św. Jana Teologa, decyzją Urzędu do Spraw Wyznań została zwrócona Kościołowi prawosławnemu. Archiwum Państwowe w Białymstoku, Urząd Wojewódzki w Białymstoku, IV/104, k. 30, 108.

przedstawicielom parafii św. Mikołaja na przeprowadzenie remontu dachu, powołując się na omówione już orzeczenie komisji z 21 czerwca 1922 r. Tłumacząc powód podjęcia takiej decyzji wojewoda napisał; „zauważam, iż decyzję swoją w tym względzie powziąłem wobec konieczności szybkiego zapobieżenia dalszemu uleganiu zniszczeniu już i tak zostającego w opłakanym stanie nieukończonego tegoż soboru”⁸⁹.

W ślad za tą decyzją wojewoda przesłał pismo do starosty białostockiego w którym napisał:

„zawiadamiam Pana Starostę, że niniejszym zezwalam dozorowi cerkiewnemu wraz z ks. dziekanem Guszkiwiczem i pod technicznym Architekta Powiatowego na wykończenie i pomalowanie własnym kosztem dachu na soborze prawosławnym w Białymstoku, które to roboty winny być przez petentów skończone w przeciągu dwóch miesięcy.

Roboty winny być wykonane w myśl postanowień protokołu Komisji poradczej złożonej z Architekta Powiatowego inż. Dubowika i Konserwatora ks. Sledziewskiego z dnia 21/6 1922 a mianowicie:

1/ części nieprzykryte dachu soboru winny być przykryte blachą lub papą i 2/ blachę obecną i nową, jeśli takowa będzie zużyta na pokrycie dachu, pomalować olejną farbą koloru ciemnoczerwonego (kolor rdzy lub starej dachówki).

Polecam jednocześnie zażądać od wspomnianego dozoru cerkiewnego oraz ks. dziekana Guszkiwicza zobowiązania na piśmie że nie będą ani oni ani ktokolwiek inny rościć sobie jakichkolwiek pretensji do Rządu czy to natury materialnej czy to jakiejkolwiek innej z tytułu tego remontu na wypadek ewentualnego nieprzyznania im Soboru względnie placu na którym Sobór wzniesiony i nie będą na tym fakcie podnosić roszczeń co do prawa własności do gmachu soboru oraz do zwrotu poniesionych przez nich kosztów naprawy”⁹⁰.

Decyzję o remoncie dachu soboru, zarówno duchowieństwo jak i wierni parafii św. Mikołaja zrozumieli jako zwrot soboru prawosławnym i dnia 31 lipca 1923 roku wysłali do ministra WRiOP Stanisława Głębińskiego pismo, w którym dziękowali mu za zwrot soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku. Pod pismem podpisali się przedstawiciele kleru parafii św. Mikołaja na czele z proboszczem o. Józefem Guszkiwiczem oraz

⁸⁹ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 172-173.

⁹⁰ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 220.

wierni w liczbie kilkudziesięciu osób⁹¹. Jak zobaczymy, podobnie decyzja wojewody była odebrana również przez środowiska rzymskokatolickie.

Jeszcze 14 lipca tego samego roku pismo do Ministerstwa WRiOP w sprawie soboru w Białymstoku wystosował metropolita warszawski i całej Polski Dionizy. W dokumencie tym napisał:

„W m. Białymstoku na ulicy Sienkiewicza znajduje się plac, odstąpiony dn. 20 maja 1899 r. władzom duchownym przez b. zarząd dóbr państwowych w Grodnie na podstawie specjalnego aktu w celu budowy na tym placu nowego soboru Zmartwychwstania. Nowy sobór został wybudowany, lecz nie wykończony z powodu wypadków wojennych. Budowa trwała od r. 1912 do 1915 z funduszków zebranych z ofiar parafian i z sum kościelnych. Obecnie nie wykończona świątynia ulega stopniowej ruinie. Tymczasem ludność prawosławna Białegostoku odczuwa wielką potrzebę nowej świątyni. Stary sobór św. Mikołaja może pomieścić zaledwie 600 osób, podczas gdy parafia Białostocka liczy do 6.000 parafian. Ci ostatni przedsięwzięli staranie w celu ukończenia swej nowej świątyni, ulegającej już ruinie, i już obecnie przygotowują materiały budowlane w celu dokonania remontu i wykończenia świątyni, lecz dotąd nie mogą otrzymać formalnego pozwolenia na zwrot niedobudowanego soboru i placu, na którym ten ostatni został zbudowany.

Biorąc pod uwagę potrzeby religijne parafii prawosławnej w Białymstoku, św. Synod na posiedzeniu swym dn. 3 lipca b.r. postanowił zwrócić się do Waszej Ekscelencji z prośbą o zwrot niewykończonego soboru Zmartwychwstania w Białymstoku i placu, na którym ten ostatni został zbudowany władzom diecezjalnym, aby dać możliwość parafianom bez przeszkód ukończyć budowę świątyni i odprawiać w niej nabożeństwa. Wykonując powyższą uchwałę ś. Synodu, zwracam się do Waszej Ekscelencji z uprzejmą prośbą o przychylnie rozpatrzenie rzeczzonej i o udzielenie mi odpowiedzi co do powziętej decyzji⁹².

Metropolita zwraca w tym piśmie uwagę, że sobór Zmartwychwstania został zbudowany – między innymi - z datków wiernych. Jest to także pierwszy tak ważny głos zwierzchnika Kościoła prawosławnego w Polsce w sprawie nowego soboru w Białymstoku. Po raz pierwsza także została w tym dokumencie wprost wyrażona prośba synodu Kościoła prawo-

⁹¹ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 177-179.

⁹² AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 176.

sławnego w Polsce o zwrot soboru prawosławnym – metropolita wyraźnie podkreśla, że prosząc o zwrot soboru wykonuje uchwałę synodu z 3 lipca 1923 r.

27 lipca 1923 roku do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Stanisława Głębińskiego zwrócił się pisemnie poseł Chrześcijańsko-Narodowego Stronnictwa Pracy Tadeusz Dymowski z prośbą by nie oddawać soboru w Białymstoku prawosławnym. W piśmie tym napisał:

„Delegacja Białostockich obywateli – Polaków zwróciła się do mnie i do Posła Nawrockiego ze skargą, że jakoby zbudowana bezprawnie za czasów rosyjskich na miejskim gruncie cerkiew, która miała być rozebrana w celu pozyskania placu, obecnie na skutek interwencji ludności prawosławnej ma im być oddana na własność.

Ponieważ ludność prawosławna w Białymstoku posiada jedną dużą i w zupełności wystarczającą na jej ilość cerkiew, miejscowe polskie społeczeństwo zupełnie słusznie występuje z protestem przeciwko oddaniu powyższej cerkwi uważając, iż byłoby to krzywdą dla miasta i ludności polskiej, gdyż na wyżej wspomnianym placu po cerkwi winien stanąć gmach ku ogólnym potrzebom miasta i jego obywateli.

Komunikując o powyższem Szanownemu Panu Ministrowi, uprzejmie proszę o łaskawe rozpatrzenie tej sprawy i niedopuszczenie do krzywdy jaka mogłaby się stać białostockiej ludności polskiej przez oddanie tej Cerkwi prawosławnym⁹³.

Bardzo podobne w charakterze pismo zostało sporządzone w Białymstoku 9 sierpnia 1923 r. Adresatem był minister WRiOP, a nagłówek brzmiał: „Polaków Katolików zamieszkałych w Białymstoku i jego okolicach prośba”. Pod listem na dziewięciu załącznikach zebrano bardzo dużą liczbę podpisów przedstawicieli zarządów i członków wielu grup zawodowych skupionych w stowarzyszeniach: Zarząd Stowarzyszenia Robotników Katolickich w Białymstoku, Zarząd Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej w Białymstoku, Zarząd Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Stolarzy w Białegostoku, Związek Hallerczyków, katolicy ze związku zawodowego robotników przemysłu wełniarskiego, Związek Zawodowy Oficjalistów Biurowych i Handlowych Chrześcijan, Związek Zawodowy Chrześcijańskiej Służby Domowej⁹⁴. Dzień wcześniej własne pismo protestujące prze-

⁹³ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 176.

⁹⁴ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 190-191, 193, 194-217.

ciwko oddaniu soboru prawosławnym przygotował też Związek Rzeźniczo-Masarski w Białymstoku⁹⁵.

Przytaczam fragment pisma z 9 sierpnia 1923 roku odwołujący się do tego, że – według autorów pisma – sobór w Białymstoku został zbudowany z pobudek politycznych i jest symbolem podeptania uczuć narodowych Polaków zamieszkałych w mieście. We fragmencie tym zwraca też uwagę *passus* o zgodnym współżyciu katolickich i prawosławnych mieszkańców miasta.

„Następujące fakta stwierdzają, że cerkiew budowano nie dla potrzeb religijnych prawosławnej ludności, lecz z pobudek politycznych:

- 1) Rząd rosyjski asygnował z sum państwowych na budowę cerkwi 80000 rb.
- 2) Rosyjskie Minist. Spraw Wewn. (31.III 1898 nr 1290) odmówiło katolikom zezwolenia na budowę drugiego Kościoła, dopokąd w Białymstoku nie stanie druga cerkiew, chociaż katolików było 30000, a prawosławnych 2000 osób i kościół katolicki mógł zmieścić 300-400 osób.
- 3) Budująca się cerkiew miała być w Białymstoku tem, czem sobór w Warszawie, czyli miała nadawać miastu charakter rosyjski, biorąc pod uwagę miejsce na budowę dominujące nad miastem, oraz obszerny plac dokoła cerkwi, który miał służyć na defilady wojsk rosyjskich.
- 4) W obecnych warunkach na potrzeby religijne ludności prawosławnej wystarcza najzupełniej cerkiew, którą posiada w centrum miasta przy ul. Lipowej, wzniesienie zaś przez nich drugiej cerkwi w miejscu dominującym nad miastem będzie dopełnieniem obrazy uczuć narodowych społeczeństwa polskiego m. Białegostoku, które posiada zaledwie 1 kościół, obsługujący przeszło 30000 ludności katolickiej i liczny garnizon wojskowy.
- 5) Fakt zwrócenia niedokończonego soboru prawosławnym w Białymstoku w celu wykończenia na nową cerkiew może przyczynić się do zakłócenia zgodnego pożycia między ludnością katolicką i prawosławną m. Białegostoku, gdyż ludność polsko-katolicka nie może pogodzić się z myślą, żeby podeptanie jego uczuć narodowych ongiś zainicjowane przez zaborczy rząd rosyjski miało być kontynuowane w Rzeczypospolitej”⁹⁶.

⁹⁵ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 192.

⁹⁶ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 188-189.

Powyższa korespondencja (choć można wątpić, czy do ministerstwa dotarło pismo z Białegostoku datowane na 9 sierpnia 1923 r.) spowodowała reakcję ze strony Ministra WR i OP Stanisława Głąbińskiego. 10 sierpnia 1923 r. wysłał on obszerny list do wojewody białostockiego Stefana Popielawskiego w którym prosi o wyjaśnienie sytuacji zaistniałej po decyzji wojewody o zezwoleniu na remont soboru. Przytaczam ten list prawie w całości, bowiem bardzo dobrze ilustruje on stan rzeczy dotyczący soboru Zmartwychwstania Pańskiego na początku drugiej połowy 1923 r. oraz zawiera passus dotyczący monasteru w Supraślu i mieszkającego w nim mnicha Sawy Gawryluka:

„W roku 1921 ludność prawosławna z Białegostoku zwróciła się do Pana Prezydenta Rady Ministrów o pozwolenie wykończenia miejscowej cerkwi t. zw. „soborowej”.

Otrzymawszy według kompetencji to podanie, Ministerstwo przesłało go Panu Wojewodzie przy piśmie z dnia 21.VI. 1921 (...) żądając zajęcia stanowiska w tej sprawie.

Na skutek sprawozdania Pana Wojewody z dnia 23.XI.1921 (...) że niewykończony sobór stoi na placu, co do którego istnieje spór między Magistratem Białegostoku, a Ministerstwem Skarbu, Ministerstwo w piśmie z dnia 6.XII.1921 (...) uznało za właściwe wstrzymać się z decyzją co do przeznaczenia tego soboru do czasu uregulowania sprawy ostatecznego przeznaczenia cerkwi i kaplic prawosławnych w Rzeczypospolitej w drodze ustawodawczej.

W piśmie z dn. 6.II. r. b. (...) Ministerstwo mając na uwadze wniosek Pana Wojewody co do rozwiązania sprawy cerkwi soborowej w Białymstoku łącznie ze sprawą b. klasztoru bazylikańskiego w Supraślu, dało polecenie zbadania opinii miejscowych czynników, czyby nie uważały za pożyteczne zrezygnować z pretensji do cerkwi soborowej w Białymstoku, godząc się na oddanie jej do użytku ludności prawosławnej, a natomiast budynki klasztorne wraz ze świątyniami w Supraślu oddane zostałyby wyłącznie na użytek kultu katolickiego.

W odpowiedzi na to P. Wojewoda w piśmie z dnia 19.V. r.b. (...) doniósł, że sprawa otwarcia cerkwi soborowej w Białymstoku nie przedstawia się jako pilna, gdyż cerkiew ta jest niewykończona i wykończenie jej dziś musiałoby kosztować wielkie sumy, wobec czego stawia wniosek ażeby sprawę cerkwi w Białymstoku pozostawić na razie niezakończoną.

Tymczasem w piśmie z dnia 6.VII. r.b. (...) zawiadomił P. Wojewoda Ministerstwo, że wobec konieczności szybkiego zapobieżenia dalsze-

mu zniszczeniu niewykończonego soboru zezwolił dozorowi cerkiewnemu bez wcześniejszego wyjednania zgody Ministerstwa i bez porozumienia się z władzami komunalnymi w przedmiocie załatwienia sporu co do własności placu zajętego pod cerkiew, na przeprowadzenie remontu cerkwi.

W wyniku tego zarządzenia kler i parafianie prawosławni w Białymstoku przesłali na me ręce adres dziękczynny za „zwrócenie parafii Białostockiej niedokończonego soboru”, natomiast polacy katolicy, zamieszkali w Białymstoku i jego okolicach złożyli na moje ręce zbiorowy protest całego szeregu związków i stowarzyszeń miejscowych przeciwko oddaniu soboru prawosławnym, twierdząc, że sobór ten fundowany był przez rząd rosyjski z sum państwowych i, że wzniesienie drugiej cerkwi w Białymstoku - w miejscu dominującym nad miastem (dla ludności prawosławnej, liczącej około 4-ch tysięcy dusz i posiadających już jedną cerkiew parafialną), będzie dopełnieniem obrazy uczuć narodowych społeczeństwa polskiego i katolickiego miasta Białegostoku, które posiada zaledwie 1 kościół, obsługujący przeszło 30.000 ludności katolickiej i liczny garnizon wojskowy.

W tym też czasie zwrócił się do mnie Metropolita Kościoła Prawosławnego Dionizy na podstawie uchwały Synodu z dnia 3.VII. r. b. w piśmie z dnia 11. VII. r. b. (...) o zezwolenie parafianom prawosławnym Białegostoku ukończenia budowy Soboru miejscowego, a na zasadzie uchwały Synodu z dn. 4.VII. r. b. w piśmie z dnia 14. VII. r. b. (...) – o otwarciu parafii prawosławnej w Supraślu z oddaniem jej zabudowań klasztornych.

W tym stanie rzeczy upraszam pana Wojewodę o wyjaśnienie w jakiej formie udzielił pozwolenia na remont soboru w Białymstoku, tak, iż parafianie i duchowieństwo parafialne miejscowe zrozumiało to zarządzenie jako akt zwrotu cerkwi, pomimo że Ministerstwo do czasu rozstrzygnięcia na drodze sądowej sporu co do własności placu pod cerkwią nie może powziąć decyzji o oddanie cerkwi choćby do czasowego użytku ludności prawosławnej.

O powyższem zechce Pan Wojewoda uprzedzić parafian i kler prawosławny w Białymstoku.

Jednocześnie proszę Pana Wojewodę aby wobec zgłoszonego do mnie zbiorowego podania ludności katolickiej, która licząc około 30.000 posiada tylko jeden kościół, udzielił jak najrychlej odpowiedzi na pismo tut. Z dnia 14.VII. r.b. (...) jak również nadesłał wyczerpującą relację na pismo z dnia 13.VI. r.b. (...) w sprawie cerkwi oraz gmachu klasztornego w Supraślu.

W załatwieniu pisma tamt. Z dn. 26.VII. r.b. (...) polecam poczynić definitywne kroki celem usunięcia mnicha Sawy Gawryluka z klasztoru w Su-

praślu w związku z całkowitem oddaniem tego obiektu do użytku ludności katolickiej, względnie na państwowe cele szkolne⁹⁷.

13 września 1923 roku Urząd Wojewódzki w Białymstoku wysłał pismo będące odpowiedzią na cytowany reskrypt ministra Stanisława Głębińskiego. Przytaczam obszerny fragment:

„(...) donoszę Ministerstwu: 1/ sprawa remontu soboru w Białymstoku wszczęta została się z mojej inicjatywy, lecz na skutek reskryptu Ministerstwa z dnia 10/VI. 1922 r. (...), który powołuje się na rozporządzenie Ministerstwa z dnia 6/VIII 1921 r. (...)

Z wykonania powyższego reskryptu przedłożyłem przy sprawozdaniu tut. Z dnia 9/VIII 1922 r. (...) odpis protokołu oględzin przez rzeczoznawców w celu zbadania stanu dachu soboru prawosławnego z wnioskiem o zezwolenie na wykończenie i pomalowanie dachu, z tem jednak zastrzeżeniem, że fakta te nie przesądzą w niczem kwestii niewyjaśnionego dotąd prawa własności soboru, względnie że nakładcy nie będą rościli sobie żadnych pretensji z tytułu tego remontu na wypadek ewentualnego nieprzyznania im soboru, względnie placu na którym sobór wzniesiony.

Nie otrzymując odpowiedzi na powyższe sprawozdanie w ciągu 11 miesięcy i będąc ciągle napastowany pismami dozoru cerkiewnego i dziekana prawosławnego w Białymstoku, pismem na imię Starosty Białostockiego, z dnia 6/VII rb. (...), odpis którego załączam, zezwoliłem petentom na poprawienie i wymalowanie dachu Soboru na warunkach jak w dołączonym odpisie załączono i doniosłem o tem Ministerstwu sprawozdaniem tut. z dnia 6/VII. rb (...)

⁹⁷ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 184-187. We wspomnianym przez ministra S. Głębińskiego piśmie metropolity Dionizego w sprawie klasztoru w Supraślu hierarcha zwrócił się do ministerstwa z prośbą o pozytywną dla Kościoła prawosławnego dotyczącą losów zabudowań klasztornych i utworzenia w nich parafii prawosławnej dla mieszkańców Supraśla, Dojlid i Królowego Mostu oraz wydzielenia z gruntów klasztornych określonej ilości ziemi dla duchowieństwa parafialnego. AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 175. List metropolity Dionizego do ministra może być świadectwem tego, że hierarchowie Kościoła prawosławnego zdawali sobie sprawę z opisanych już w tym tekście planów władz co do zabudowań klasztoru suprańskiego i w utworzeniu parafii widzieli możliwość zachowania budynków klasztornych przy Kościele prawosławnym. Cytowany list ministra Głębińskiego do wojewody Popielawskiego tymczasem jednoznacznie potwierdza, że ministerstwo skłonne było oddać monaster w Supraślu Kościołowi rzymskokatolickiemu lub jak to określono „na cele szkolne”.

Petenci, jak doniósł mi Starosta Białostocki, na postawione im warunki nie zgodzili się i poprawa dachu na soborze wykonaną nie została.

Powyższe zarządzenie moje, nie pozostaje w kolizji z wnioskiem mojego sprawozdania z dnia 19/V (...)

2/ Uprzedziłem przez miejscowego Starostę parafian i kler prawosławny w Białymstoku, że Ministerstwo do czasu rozstrzygnięcia na drodze sądowej sporu co do własności Placu „Wyzwolenie” nie może powziąć decyzji o oddanie soboru choćby do czasowego użytku ludności prawosławnej.

(...) i 4/ o usunięcie mnicha Sawy Gawryluka z klasztoru w Supraślu zwróciłem się do biskupa Aleksego w Grodnie⁹⁸.

W związku z treścią tego pisma wyjaśnienia wymaga jeden wątek. Wojewoda wyraźnie stwierdzał, że remont dachu się nie rozpoczął bo petenci czyli dozór cerkiewny „nie zgodzili się na postawione im warunki”. Tymczasem z ustaleń Piotra Sawickiego wynika, że remont rozpoczął się, ale robotnicy zostali usunięci przez policję i roboty zostały wstrzymane. Badacz ten ustalił to na podstawie dokumentu pochodzącego z 1930 roku⁹⁹.

Jesienią 1923 roku powrócił pomysł oddania soboru Zmartwychwstania na potrzeby wojskowe. 29 września tego samego roku Ministerstwo Robót Publicznych wysłało do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego pismo informujące, że zamierza ono przekazać cerkiew wojsku i przed dokonaniem tego aktu pyta MWRiOP o zamiary względem soboru w Białymstoku i czy ewntualnie zgodzi się ono na przekazanie cerkwi duszpasterstwu wojskowemu. Jednocześnie Ministerstwo Robót Publicznych potwierdza, że dozór cerkiewny wystąpił o zgodę na przeprowadzenie remontu dachu¹⁰⁰.

4 października 1923 roku wojewoda białostocki napisał pismo do Ministerstwa WRiOP, w którym został przedstawiony stan soboru: „w obecnym stanie nie nadaje się w ogóle do użytkowania, gdyż wykończenie pochłonęłoby ogromne miliony, których żadna z parafii nie byłaby w stanie wyłożyć a to tem więcej że własność soboru na razie jest niewyjaśniona”¹⁰¹. Nie jest do końca jasne czy wojewodzie chodzi o parafie prawosławne czy rzymskokatolickie, ale w moim przekonaniu, w latach 20-tych w Białymstoku, ani parafie Kościoła rzymskokatolickiego ani – tym bardziej – parafia Ko-

⁹⁸ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 218-219.

⁹⁹ P. Sawicki, *Sobór Zmartwychwstania Chrystusa*, dz. cyt., s. 171.

¹⁰⁰ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 221.

¹⁰¹ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 224.

ścioła prawosławnego nie byłyby w stanie samodzielnie udźwignąć kosztów remontu i wykończenia soboru w Białymstoku. Instytucją która mogłaby to ewentualnie uczynić było wojsko i tak, najprawdopodobniej należy odczytywać intencje wojewody. Władze wojskowe jednak również nie chciały wyłożyć ogromnych sum na remont soboru w Białymstoku. Ministerstwo Robót Publicznych dnia 1 grudnia 1923 r., napisało do MWRiOP pismo w którym prosiło o wydanie opinii w sprawie przekazania soboru w Białymstoku prawosłanemu duchowieństwu, bowiem jak się okazało: „projekt przekazania b. cerkwi przy ul. Sienkiewicza w Białymstoku na potrzeby duszpasterstwa wojskowego odpada, gdyż zgodnie z raportem województwa – Dyrekcji Okręgowej Robót Publicznych w Białymstoku Szefostwo Duszpasterstwa D.O.K.I. Warszawa pismem z dn. 31/X 1923 r. (...) zrzekło się pretensji do obiektu powyższego”¹⁰².

W tym okresie ujawnił się konflikt pomiędzy władzami wojewódzkimi a parafią św. Mikołaja i jej przedstawicielami. Ci drudzy zaczęli w sposób jawny deklorować chęć dokończenia budowy cerkwi i swoje zabiegi zaczęli kierować do Ministerstwa WRiOP. Jak ustalił Piotr Sawicki delegacja parafii prawosławnej jeszcze w 1923 roku udała się do ministra WRiOP Stanisława Głabińskiego i została przez ministra przyjęta, który zapewniał, że władze oddadzą cerkiew prawosławnym, gdyż jego zdaniem wszelkie prawa pozostają przy parafii prawosławnej w Białymstoku. Zeznania na ten temat złożyli przed Sądem Okręgowym w Białymstoku 18 września 1933 roku, w czasie procesu o plac cerkiewny członkowie delegacji Borys Micielkowski i Konstanty Mejer¹⁰³. Minister WRiOP Stanisław Głabiński w przemówieniu sejmowym z 28 lipca 1923 r., wypowiadając się z powodu nagłego wniosku Klubu Ukraińskiego w sprawie zabrania prawosławnym monasteru w Nowym Zahorowie odniósł się też krótko do sprawy soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku i powiedział: „(...) mogę oświadczyć, że ten Sobór w Białymstoku rzeczywiście jest budowany dla prawosławnych i wobec tego należy do prawosławnych”¹⁰⁴.

Uaktywnienie się parafian parafii św. Mikołaja w Białymstoku odnotował też wojewoda białostocki w piśmie do Ministerstwa WRiOP z 13 stycznia 1924 roku: „przedstawiciele ludności prawosławnej w Białymstoku nie

¹⁰² AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 233.

¹⁰³ P. Sawicki, *Sobór Zmartwychwstania Chrystusa*, dz. cyt., s. 172.

¹⁰⁴ *Monitor Polski. Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej*, 30 lipca 1923, 170, s. 4; Zob.: P. Sawicki, *Sobór Zmartwychwstania Chrystusa*, dz. cyt., s. 172.

tylko nie zrezygnowali z pretensji do niewykończonej cerkwi przy ul. Sienkiewicza, lecz oświadczają, że posiadają środki i potrzebne materiały dla wykończenia wspomnianej cerkwi.

(...)Magistrat m. Białegostoku, aczkolwiek dokumentami stwierdzić prawo własności miasta do placu pod nazwą „Wyzwolenie” nie może, lecz włada faktycznie tym placem, prócz części, na której stoi niewykończona cerkiew, wydierżawiając działki placu na potrzeby tut. „młodego” Czerwonego Krzyża oraz szkół powszechnych i przed Sądem żadnej sprawy o zwrot placu nie wytoczył.

(...)władze wojskowe, jak doniosłem już sprawozdaniem tut. Z dnia 4/X 1923 (...)(otrzymały wraz z koszarami cztery b. cerkwie wojskowe. Z tych cerkwi jedna obecnie zniszczona, druga (b. Włodzimierskiego pułku p.) władze wojskowe przekazały w czerwcu 1923 r. dla towarzystwa gimnastycznego „Sokół”, a dwie b. cerkwie, z których obecnie korzysta katolickie duszpasterstwo wojskowe, uważam za wystarczające dla pomieszczenia żołnierzy garnizonu.

Uważałbym za wskazane wstrzymać się z przekazaniem niewykończonej cerkwi przy ul. Sienkiewicza dla czasowego użytku jakiegokolwiek wyznania aż do czasu ustalenia w drodze ustawodawczej przeznaczenia cerkwi i kaplic prawosławnych w Polsce” (...) ¹⁰⁵.

W piśmie tym zwraca uwagę również fragment mówiący, że magistrat białostocki nie może potwierdzić prawa własności do placu. Jest to bardzo znamienne w kontekście prowadzonej kilka lat później sprawy przed Sądem Okręgowym w Białymstoku dotyczącej właśnie ustalenia prawa własności do placu na którym stała cerkiew Zmartwychwstania Pańskiego.

11 lutego 1924 roku metropolita warszawski i całej Polski Dionizy wysłał list do ministra Stanisława Głębińskiego, w którym nawiązywał do cytowanej już wypowiedzi sejmowej i zwracał uwagę na działania władz, które w jego przekonaniu stały w sprzeczności z wypowiedzią ministra:

„Jak komunikują mi grodzieńskie władze diecezjalne, Starostwo Białostockie z polecenia Ministerstwa zbiera następujące informacje: 1/ Czy miejscowa ludność prawosławna nie zrzekłaby się swych praw do niewykończonej cerkwi przy ul. Sienkiewicza w Białymstoku? 2/ Czy magistrat m. Białegostoku wszczął sprawę sądową z powodu gruntu na którym została wybudowana rzeczona cerkiew? 3/ Czy dla garnizonu białostoc-

¹⁰⁵ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 237-238.

kiego są wystarczające dwie świątynie wojskowe, pozostałe po wojskach rosyjskich?

Parafianie miejscowi są zaniepokojeni temi krokami władz, gdyż po kilkuletnich staraniach w celu usunięcia wszelkich przeszkód w tym kierunku uzyskali dn. 28 lipca ub. r. publiczne oświadczenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Pana Głębińskiego o tem, że nieukończona cerkiew przy ul. Sienkiewicza w Białymstoku jest uważaną za własność tamtejszej parafii prawosławnej i zostanie takowej zwrócona.

Obecnie duchowieństwo i parafianie białostoccy ponawiają swe usilne prośby pozostawienia im prawnie należącej się im świątyni, oświadczając, że posiadają zupełną możność i chęć w krótkim czasie doprowadzić taką świątynię do stanu używalności i nie mają żadnego zamiaru zrzekania się jej.

Ze swej strony usilnie popieram powyższą prośbę parafian białostockich, upraszając o wykonanie decyzji, zapowiedzianej przez Pana Ministra Głębińskiego¹⁰⁶.

12 kwietnia 1924 r. metropolita Dionizy skierował kolejne pismo do Ministra WR i OP w sprawie oddania prawosławnym cerkwi w Białymstoku, w którym argumentował, że sobór Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku powinien być oddany prawosławnym „gdyż jedna cerkiew miejscowa jest zupełnie niewystarczająca”¹⁰⁷.

Niespełna dwa tygodnie później, 26 kwietnia metropolita Dionizy przesłał do ministra WRiOP kolejne pismo:

(...)w myśl uchwały Św. Synodu Biskupów Metropolii Prawosławnej w Polsce powziętej na posiedzeniu dn. 10 kwietnia b.r. w sprawie przekazania parafii prawosławnej w m. Białymstoku nieukończonego soboru Woskresieńskiego, mam zaszczyt zakomunikować, że:

1/ Magistrat m. Białegostoku dotąd nie zakwestionował sędownie prawa własności na plac, na którym jest wzniesiony sobór, i w ogóle nie posiada dokumentów stwierdzających tytuł jego pretensji do tego gruntu; w ten sposób faktycznie nie istnieje żaden spór co do prawa własności.

2/ parafia białostocka posiadała wprawdzie rzeczywiście 3217 prawosławnych parafian, lecz w r. 1921; obecnie liczy ona 5.680 dusz, o czym świadczą oficjalne spisy parafialne i spowiedne; zgodnie z temi ostatnimi

¹⁰⁶ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 241.

¹⁰⁷ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 245.

do spowiedzi w r. 1923 przystąpiło w parafii 4.971 osób obojga płci. Tymczasem obecna cerkiew w Białymstoku mieści nie więcej, niż 600 osób.

3/ Sobór Woskresieński w m. Białymstoku nigdy nie był świątynią rzymsko-kat. Ani nawet unicką, a przeto nie podlega rewindykacji.

4/ Niedobudowanemu soborowi, w razie jeśli nie będzie przystąpione do jego wykończenia, grozi niebezpieczeństwo zniszczenia.

Wobec powyższego mam zaszczyt uprzejmie upraszać o przyśpieszenie rozpatrzenia sprawy przekazania niedobudowanego soboru w m. Białymstoku miejscowej parafii prawosławnej i o wydanie w tej sprawie przychylniej decyzji¹⁰⁸.

Pismo to może świadczyć o tym, że pojawił się pomysł rewindykacji soboru w Białymstoku na rzecz Kościoła rzymskokatolickiego, stąd argument metropolity Dionizego mający zaświadczać prawosławne pochodzenie świątyni, co chroniło ją teoretycznie przed wspomnianą rewindykacją. Wiadomo jednak, że również wobec wielu cerkwi, wybudowanych jako prawosławne, były zgłaszane roszczenia, przez przedstawicieli władz lub Kościoła rzymskokatolickiego. Należy zauważyć, że opisywane wydarzenia wpisują się w końcowy etap pierwszego okresu rewindykacji prawosławnych obiektów sakralnych państwa na Podlasiu i Chełmszczyźnie, który przypadał na lata 1919–1924. W tej fazie cerkwie przejmowane były nie tylko na podstawie decyzji centralnych czy lokalnych władz ale często, a nawet częściej, samodzielnie bądź na podstawie zezwoleń władz Kościoła katolickiego¹⁰⁹.

Jednakże na początku 1925 r., pojawiła się szansa na oddanie soboru prawosławnym. Wynika to z listu ministra WRiOP Stanisława Grabskiego do wojewody białostockiego Mariana Rembowskiego:

„Wskutek licznych próśb ks. Metropolity Dionizego oraz prawosławnej ludności w Białymstoku skłonny jestem przekazać niedokończony Sobór Woskresieński w Białymstoku prawosławnej władzy duchownej, wszakże w związku z oddaniem przez te władze katolikom kilku świątyń pochodzenia katolickiego, a bardziej potrzebnych ludności katolickiej niż prawosławnej.

Reskryptem tutejszym z dnia 25 lutego 1925 (...) wezwano Pana Wojewodę do sporządzenia wykazu takich właśnie świątyń. Należy niezwłocznie

¹⁰⁸ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 246-247.

¹⁰⁹ M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością: państwo wobec prawosławia 1918-1939*, Warszawa 1989, s. 373.

wszcząć pertraktacje z Ks. Biskupem Aleksym co do zwrotu tych świątyń, a przekazanie mu w zamian innych obecnie zamkniętych świątyń, potrzebnych ludności prawosławnej, w tem także Soboru Woskresienskiego.

Według informacji otrzymanej od Ks. Metropolity Dionizego Ks. Biskup Aleksy otrzymał już od niego odpowiednie wskazówki¹¹⁰.

Z dalszego fragmentu tego listu wynika również, że 11 marca 1925 roku przebywali w ministerstwie przedstawiciele parafii św. Mikołaja w Białymstoku Aleksander Sawicki i Mikołaj Kutrymowicz oczekując od ministra działań w sprawie białostockiego soboru Zmartwychwstania Pańskiego. O ich wizycie minister Grabski napisał: „na posłuchaniu w ministerstwie okazywali zniecierpliwienie i nastroje wielce niepożądane”¹¹¹.

Być może, szansa na odzyskanie soboru przez prawosławnych była konsekwencją postanowień Prezydium Rady Ministrów ze stycznia 1925 r. Ustalono wówczas, że należy utrzymać stan posiadania zarówno Kościoła rzymskokatolickiego jak i prawosławnego. Pretensje zgłaszane wobec stanu posiadania Kościołów miały być rozpatrywane tylko w wyjątkowych wypadkach. Budynki kościelne i cerkiewne zamknięte i nieczynne po uwzględnieniu potrzeb religijnych obu wyznań miały przejść pod zarząd rządu. Ustalono też zasadę, że przy regulowaniu spraw majątkowych będzie brana pod uwagę użyteczność cerkwi do wykonywania kultu religijnego, którą to będzie się ustalało według liczby ludności danego wyznania, odległości od świątyni itp. Ustalenia te były respektowane przez MWRiOP¹¹².

W następnych latach korespondencja pomiędzy wszystkimi stronami dotycząca soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku ulega gwałtownemu zahamowaniu. Tak przynajmniej wynika z dokumentów zawartych w Archiwum Akt Nowych. Trudno jednoznacznie określić, czy jest to wynikiem braku zachowania dokumentów w zbiorach, czy na zahamowanie korespondencji wpłynęła coraz bardziej napięta sytuacja wynikająca z nierozstrzygnięcia sporu wokół soboru prowadząca w konsekwencji do wszczęcia rozpraw sądowych, które ciągnęły się od końca lat dwudziestych praktycznie do czasu zburzenia soboru w kwietniu 1938 r., czy kolejna fala rewindykacji cerkwi prawosławnych rozpoczęta w 1929 r.

13 marca 1925 r. z Prezydium Rady Ministrów wysłano pismo do Ministra WRiOP z informacją że delegacja przedstawicieli białostockiej parafii

¹¹⁰ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 282.

¹¹¹ Tamże.

¹¹² M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością*, dz. cyt., s. 340-342.

prawosławnej zwróciła się do wicepremiera Stanisława Augusta Thugutta w sprawie „zwrotu parafii niedokończonego soboru Woskresienskiego w Białymstoku, oraz zezwolenia na dokończenie budowy”. Wicepremier prosił o poinformowanie go jaka jest decyzja ministra WRiOP w tej sprawie¹¹³. W dokumentach brak odpowiedzi z Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Pismo wicepremiera Thugutta jest jednak ważnym świadectwem, że społeczność prawosławna Białegostoku, również po roku 1923 nie zaprzestała zabiegów o odzyskanie soboru.

Starania parafii św. Mikołaja w Białymstoku były kontynuowane w latach późniejszych. 17 czerwca 1927 r., świeccy przedstawiciele parafii zwrócili się do wojewody białostockiego Mariana Rembowskiego o zezwolenie na wyremontowanie i wykończenie soboru prawosławnego w Białymstoku¹¹⁴. Już 18 czerwca tego samego roku parafianie św. Mikołaja w Białymstoku wysłali kolejny list, pod którym podpisało się kilkaset osób. List ten miał treść prawie identyczną z treścią listu do wojewody. Adresatem listu był minister WRiOP Gustaw Dobrucki. W liście tym czytamy:

„Wobec tego, że sprawa poruszona przed kilkoma laty przed Władzą Centralną i Miejscową o zezwolenie na wykończenie gmachu Kościoła Prawosłanego w Białymstoku na placu przy ul. Sienkiewicza uległa zwłoce a gmach wybudowany przed wojną i podczas wojny światowej całkowicie za wyjątkiem urządzeń wewnętrznych, z powodu przeszkód stawianych przez władze miejscowe, niszczy się od wpływów atmosferycznych – niżej podpisani z upoważnienia parafian, mają zaszczyt przedstawić na uwzględnienie J.W. Pana Ministra co następuje:

Jeszcze daleko przed wojną, z powodu tego, że kościół prawosławny w Białymstoku przy ul. Lipowej nie umieszczał w sobie nawet połowy parafian, parafianie poczynili starania o wybudowanie jeszcze jednego kościoła prawosławnego i z zezwolenia ówczesnych władz zorganizowali zbiór ofiar dobrowolnych od parafian, osób prywatnych i instytucyj samorządowych, społecznych i innych.

Wieloletnie starania komitetu budowy dało możliwość urzeczywistnienia zamiarów i kościół ten wybudowano całkowicie, za wyjątkiem, jak wspomnieliśmy wyżej, wykończenia urządzeń wewnętrznych, czemu przeszkodziła wojna.

¹¹³ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 248.

¹¹⁴ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 252-253.

Obecnie ta wielka praca i te wielkie ofiary parafian i społeczeństwa poniesione przez miejscową ludność w celu założenia „Domu Modlitwy”, „Domu potrzeb duchowo-oświatowych” niszczy się z powodów nieznanых i niezrozumiałych dla tej ludności i z powodów nieuzasadnionych, gdyż ta ludność nie jest elementem napływowym, a zamieszkałą od pradziadów i jest zupełnie i szczerze lojalną tak w stosunku do Państwa jak i Władzy Przełożonej i li tylko odczuwa rozgoryczenie z powodu niemożności zaspokojania duchowych potrzeb jedynie z braku miejsca w obecnym kościele prawosławnym w którym zrobiło się obecnie jeszcze ciaśniej niż przed wojną, gdyż w okolicy Białegostoku kilka parafii prawosławnych skasowano i ludność parafii skasowanych dąży do parafii białostockiej.

Niemożliwość umieszczenia się w cerkwi nie tylko w święta uroczyste, lecz nawet w zwyczajne niedziele, niemożliwość zaspokojenia potrzeb duchowych ludność drażni i wywołuje narzekania na władze duchowne, a zarazem i na Władze Państwowe.

Uważając, że żaden Kościół Chrześcijański, przy którym się skupia naród wierzący, nie przynosi szkody Państwu, a odwrotnie tam ludność nabiera sumienia i wznosi modły o dobrobyt Państwa, a tem samem i swój i przyjmując pod uwagę faktyczną niemożliwość umieszczenia się nawet połowy parafian w obecnym kościele prawosławnym, nie mówiąc już o uczniach szkoły powszechnej, znajdującej się przy cerkwi w ilości 350 i żołnierzy garnizonu białostockiego, wyznania prawosławnego, powyższą sprawę w całokształcie przedstawiamy na łaskawe rozważenie Jaśnie W. Pana Ministra jako Wyższego Opiekuna ludności Polskiej wszelkich wyznań, zamieszkałej na terenie Rzeczypospolitej Polskiej i mamy zaszczyt uprzejmie prosić o łaskawe przychylenie się do prośby parafian i wydanie zezwolenia na wyremontowanie i wykończenie wspomnianego kościoła prawosławnego.

Jesteśmy przekonani, że przychylna decyzja przyniesie tylko wdzięczność ludności w stosunku do Państwa i Rządu Rzeczypospolitej Polskiej¹¹⁵.

30 sierpnia 1927 roku wojewoda Marian Rembowski wysłał do Ministra WRiOP pismo, które było reakcją na pismo przedstawicieli parafii św. Mikołaja i zarazem na reskrypt ministerstwa z 11 sierpnia 1927 r.:

Ze sprawozdania tutejszego z dnia 13 września 1923 roku (...) wynika, że poprzednik mój udzielił w swoim czasie dozorowi cerkiewnemu

¹¹⁵ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 259-260. Podpisy parafian na kartach 261-270.

zezwoleń na wykończenie i pomalowanie dachu na Soborze Woskresieńskim w Białymstoku, z zastrzeżeniem, że fakta te nie przesądzą w nimczem kwestii niewyjaśnionego prawa własności Soboru, względnie, że nakładcy nie będą rościli sobie żadnych pretensji z tytułu tego remontu na wypadek ewentualnego nieprzyznania im Soboru, względnie placu, na którym jest sobór wzniesiony.

Dozór cerkiewny na postawione mu warunki nie zgodził się i poprawa dachu na soborze wykonana nie została.

Obecnie petenci proszą o udzielenie zezwolenia na dokonanie remontu i wykończenie soboru, celem użytkowania takowego nie zaś dla konsekracji.

Wobec powyższych okoliczności proszę wskazówki, jak ma być wykonany reskrypt Ministerstwa z 11 sierpnia r.b. (...), gdyż roboty konserwacyjne zewnątrz i wewnątrz soboru mogą być przez parafian dokonane jedynie pod warunkiem oddania im soboru, a to w obecnej chwili jest niewykonalne, ponieważ w drodze ustawodawczej tytuł słuszności cerkwi i kaplic prawosławnych uregulowany dotychczas nie został¹¹⁶.

27 grudnia 1928 roku wojewoda białostocki Karol Kirst napisał list do Departamentu Wyznań Religijnych MWRiOP na temat soboru Zmartwychwstania Pańskiego, w którym opisał punkt widzenia ówczesnych władz administracyjnych na temat soboru. W liście pojawia się propozycja rozebrania soboru i użycia cegieł z rozbiórki na budowę Domu Ludowego im. J. Piłsudskiego:

„Parafia prawosławna w mieście Białymstoku liczy obecnie do 5000 parafian zamieszkałych w m. Białymstoku i najbliższych podmiejskich wsiach, posiada cerkiew, mogącą pomieścić 500-600 osób i ma etat wikariusza. Ze względu więc na nieznaczną rozległość obecnej etatowej parafii nie zachodzi potrzeba utworzenia drugiej parafii w m. Białymstoku, natomiast wskazaniem byłoby rozszerzenie obecnej etatowej parafialnej cerkwi.

Biorąc pod uwagę, 1) że plac Wyzwolenia, na którym wzniesiony został sobór, jest własnością Państwa, 2) że sobór wzniesiony został nie tylko z funduszków państwowych i ludności prawosławnej, lecz pod presją rządu rosyjskiego, również i z funduszków komunalnych m. Białegostoku oraz składek ściąganych z ludności innych wyznań, 3) że wykończenie gmachu soboru wymagałoby znacznych wydatków, tem więcej że budowla jest

¹¹⁶ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 274.

w stanie dość zniszczonym, 4) że miejscowe społeczeństwo polskie silnie protestuje przeciw oddaniu soboru prawosławnym i 5) że sobór ten, wzniesiony na dominującym nad miastem miejscu i w centrum miasta byłby dla m. Białegostoku reminiscencją rządów zaborczych i echem dawnego ucisku religijnego żywiołu katolickiego i polskiego, stawiam wniosek o dokonanie rozbiórki wymienionej budowli.

Uważałbym za wskazane zaproponować władzom duchownym prawosławnym, aby w najbliższym okresie budowlanym przystąpiły do rozbiórki soboru z tem, że uzyskany materiał budowlany mogą użyć na rozszerzenie gmachu obecnej etatowej cerkwi w Białymstoku.

W razie nieprzyjęcia wspomnianej propozycji, rozbiórki należałoby dokonać w porozumieniu z Magistratem m. Białegostoku, z zastrzeżeniem, iż materiał z rozbiórki zużyty zostanie na budowę na Placu Wyzwolenia Domu Ludowego imienia Marszałka Piłsudskiego, którego budowę z okazji 10-lecia odzyskania niepodległości w ogóle miejscowe społeczeństwo już zdecydowało.

Dla celów orientacyjnych stwierdzam, że 29 tysięcy ludności katolickiej m. Białegostoku posiada jedną świątynię mogącą pomieścić do 2000 osób, przyczem budowa drugiej jest w stadium przygotowania¹¹⁷.

31 lipca 1929 r., pismo do Sławomira Czerwińskiego, ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wystosował metropolita Dionizy. W piśmie tym wyraża przekonanie, że sporu sądowego o plac być nie może bo własność placu jest jednoznaczna, wykląda prawosławny punkt widzenia na problem soboru, a także twierdzi, że ośmioletnie oczekiwanie prawosławnych na oddanie soboru to już wystarczająco długo by sprawa została rozstrzygnięta:

(...) „niewykończony sobór prawosławny w Białymstoku już przeszło 8 lat znajduje się w takim stanie, co oddziałuje nadzwyczaj deprymująco na miejscową ludność prawosławną, na oczach której ulega zniszczeniu świątynia, tak potrzebna miejscowej ludności.

Żadnego sporu sądowego z powodu placu, na którym wzniesiony został sobór nie wynikło dotychczas i wyniknąć nie może, gdyż plac ten, jakkolwiek był własnością skarbu rosyjskiego, lecz dn. 20 maja 1899 r. został przekazany parafii prawosławnej m. Białegostoku i komitet budowy soboru Zmartwychwstania Pańskiego przystąpił do budowy, uzyskawszy zezwolenie

¹¹⁷ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 283-284.

nie biskupa diecezjalnego dn. 27 kwietnia 1912 r. Od chwili przekazania tego placu parafii prawosławnej dla budowy soboru prawosławnego, przestał on być własnością państwową i stał się własnością parafii, której może być odebrany tylko w drodze ustawodawczej lub na mocy wyroku sądowego. Ani jedno ani drugie nie nastąpiło, a w instytucji ustawodawczej P. Minister W.R. i O.P. potwierdził prawo Kościoła Prawosławnego do rzeczonyj świątyni, dla sporu sądowego nie może być podstawą życzenie magistratu m. Białegostoku wybudowania na tem miejscu innej budowli.

W ciągu ubiegłych 8-miu lat ludność prawosławna m. Białegostoku wielokrotnie zgłaszała prośby do władz o udzielenie jej zezwolenia na dokończenie wspomnianej budowli. Prośby te pozostały dotychczas bez odpowiedzi i w ten sposób wytworzyła się sytuacja niezwykła z prawnego punktu widzenia. Nikt nie zgłosił sporu sądowego przeciwko prawom parafii prawosławnej na ten majątek, nikomu prawo to nie zostało przyznane i pozostaje ono własnością parafii prawosławnej, jednakże prawo to jest martwe, gdyż wobec rozporządzenia administracyjnego parafia prawosławna pozbawiona jest możności ukończenia soboru i oddania go do użytku zgodnie z jego przeznaczeniem.

Z punktu widzenia interesów państwowych, które polegają na słusznem zadośćuczynieniu potrzebom obywateli wszystkich wyznań, z punktu widzenia potrzeb religijnych ludności prawosławnej m. Białegostoku, którym nie wystarcza istniejąca świątynia, nie mogąca pomieścić wszystkich wiernych, wreszcie z czysto gospodarczego punktu widzenia, nie pozwalającego abybezuźtecznie niszczał cenny obiekt, - sprawa ta wymaga niezwłocznego i realnego rozstrzygnięcia. Mniemam, że przy dobrej woli wszystkich osób i instytucji, których interesy krzyżują się w tym wypadku, można znaleźć rozwiązanie, które czyniło by zadość słusznym potrzebom ludności prawosławnej. Sądze, że 8-letnie oczekiwanie i starania ludności prawosławnej same przez się zasługują na uwzględnienie przez władze państwowe.

Pozwalam sobie wyrazić nadzieję, że niniejsze moje pismo spowoduje ze strony Ministerstwa konkretne zarządzenia celem rozstrzygnięcia w najbliższym czasie sprawy ukończenia soboru prawosławnego pod wezwaniem Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku¹¹⁸.

Zarówno pismo wojewody Karola Kirsta jak i pismo metropolity Dionizego są kwintensencją sporu o sobór Zmartwychwstania Pańskiego. Po-

¹¹⁸ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 285-287.

zycje władz administracyjnych i władz cerkiewnych nie zmieniły się już aż do czasu rozzebrania soboru.

W kwietniu 1938 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego poprosiło wojewodę białostockiego o „nadesłanie szczegółowego sprawozdania o stanie sprawy sporu sądowego toczącego się pomiędzy Konsystorzem Grodzieńskim a gminą m. Białegostoku o gmach soboru prawosławnego oraz w sprawie rozbiórki tego obiektu”¹¹⁹. Co interesujące, w tym samym piśmie ministerstwo sprzeciwia się ewentualnym planom używania niedokończonyj budowlj soboru do celów rozrywkowych.

Spór sądowy o plac na którym został wzniesiony sobór Zmartwychwstania Pańskiego ciągnął się od początku lat 30-tych XX wieku. Postępowanie zostało wszczęte przez Prawosławny Konsystorz Duchowny w Grodnie, natomiast stronami pozwanymi byli: Skarb Państwa, Gmina Miejska Białystok i Kościół rzymskokatolicki w osobie prawnej kurii metropolitalnej w Wilnie. Konsystorz Prawosławny w Grodnie mając legitymację procesową i na podstawie wyroku Sądu Najwyższego w Warszawie z 28 marca 1928 roku przyznającego Cerkwi prawosławnej prawo do wstępowania na drogę sądową w obronie swych praw, rozpoczął próby przywrócenia praw własności do spornego placu. W powództwie, wniesionym do Sądu Okręgowego w Białymstoku w dniu 8 czerwca 1931 roku przeciwko Skarbowi Państwa, Gminie Miejskiej miasta Białystok i Rzymskokatolickiej Kurii Metropolitalnej w Wilnie, żądano przyznania Soborowi Prawosławnemu w Białymstoku pod wezwaniem św. Mikołaja prawa własności placu ze wzniesionym na nim gmachem cerkiewnym i przekazania go w posiadanie Soboru¹²⁰.

Strona prawosławna uważała, iż to parafia św. Mikołaja rozporządza spornym majątkiem, a dowodem na to jest próba podjęcia remontu Soboru. Swoje roszczenia opierała na nabyciu prawa własności do spornego placu, na mocy przedawnienia dziesięcioletniego. W celu prawidłowego rozpatrzenia powództwa, Sąd Okręgowy w Białymstoku zarządził przesłuchanie świadków powoda i stron pozwanych. Na podstawie zebranych dowodów, Sąd Okręgowy w Białymstoku wyrokiem z dnia 18 stycznia 1934 r. oddalił powództwo, wychodząc z założenia, że już od roku 1915 sporny plac nie był w posiadaniu ani Cerkwi św. Mikołaja, ani innej instytucji prawosławnej Sąd w dalszej części wyroku stwierdził, iż posiadanie placu w czasie

¹¹⁹ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 295.

¹²⁰ P. Sawicki, *Sobór Zmartwychwstania Chrystusa*, dz. cyt., s. 163, 177.

od 1899 roku do 1915 roku, czy to przez Cerkiew św. Mikołaja, czy diecezjalną władzę duchową, czy też przez Komitet budowy Soboru nie mogło doprowadzić do zasiedzenia spornego placu, ponieważ w 1899 roku plac został przekazany tylko pod budowę, a nie na własność, zatem posiadanie Cerkwi było prekaryjne, a nie tytułem własności, oraz że gdyby nawet Cerkiew nabyła prawo własności spornego placu przez zasiedzenie, musiałaby to prawo utracić, ponieważ od 1915 roku nie była w posiadaniu placu, bowiem od roku 1919 władała nim w charakterze właściciela gmina miasta Białystok. W treści wyroku brakuje sprecyzowania na rzecz, kogo parafia utraciła prawo do posiadania placu i na jakiej podstawie gmina Białystok stała się jego właścicielem. Należy zauważyć, że w czasie okupacji niemieckiej prawo parafii do każdej jej własności, a co za tym do Soboru i placu, nie zostało odebrane. Proboszcz Józef Guskiewicz powrócił do Białegostoku w październiku 1918 roku. Wiadomo także, że duchowna władza diecezji grodzieńskiej była obecna jeszcze od czasów okupacji niemieckiej. Dlatego w momencie, kiedy ks. Guskiewicz powrócił do swojej parafii, diecezja posiadała już swą najwyższą władzę. Oznacza to, że niemożna było stwierdzić, iż od 1915 roku majątek parafii św. Mikołaja został raz na zawsze opuszczony. Powrót władzy diecezjalnej i parafialnej w drugiej połowie 1918 roku, jak również fakt istnienia przez cały okres okupacji opiekuna majątku parafii z ramienia proboszcza, przemawia za uznaniem pewnej ciągłości w posiadaniu placu przez Cerkiew prawosławną, jeszcze przed utworzeniem państwa polskiego¹²¹.

Następnym posunięciem Cerkwi prawosławnej było zaskarżenie powyższego wyroku Sądu Okręgowego w Białymstoku do Sądu Apelacyjnego w Warszawie, przez wytoczenie powództwa przeciwko skarbowi państwa i innym o prawo własności placu. „W apelacji powód żądał jego uchylenia i uwzględnienia powództwa, powołując się na fakt, że prawosławne władze cerkiewne od chwili oddania im placu w 1899 roku posiadały go jako swoją własność [...] i nie mogły w okresie od 1915 roku tych praw utracić bowiem w roku 1923 ponownie objęły go w swoje posiadanie, przystępując do remontu gmachu cerkiewnego. Gmina miasta Białystok zaś nie mogła nabyć prawa własności placu na mocy zasiedzenia, gdyż nie była w jego posiadaniu w charakterze właściciela”¹²².

¹²¹ Tamże, s. 177-178.

¹²² Cytat za: P. Sawicki, *Sobór Zmartwychwstania Chrystusa*, dz. cyt., s. 178-179.

Sąd Apelacyjny po rozpoznaniu sprawy na posiedzeniu publicznym (trwającym w dniach od 30 października do 13 listopada 1934 roku) zauważył, „iż jedyna podstawa roszczeń powoda – zasiedzenie – upada, a tym samym powództwo winno być oddalone bez względu na to, do kogo obecnie należy prawo własności spornego placu, co wychodzi poza ramy niniejszego sporu. Zatem skarga apelacyjna Prawosławnego Konsystorza w Grodnie ulega oddaleniu”¹²³.

Niekorzystne dla Cerkwi orzeczenie Sądu Apelacyjnego w Warszawie do Sądu Najwyższego. Sąd Najwyższy wyznaczył stronom termin dla przedstawienia zarządzenia rosyjskich władz administracyjnych z którego według twierdzenia Konsystorza Grodzieńskiego ma wynikać, że grunt na którym stoi sobór w Białymstoku, został przez władze подарowany Kościołowi prawosławnemu, i przez to stanowi jego własność. Termin przedstawienia odpisu tego aktu minął w grudniu 1937 r. Konsystorz takiego aktu w terminie nie złożył. Ponieważ nie był to termin prekluzyjny sprawa nie została zakończona. Jak wynika z dokumentów, jeszcze 28 kwietnia 1938 r. oczekiwanego przez Sąd Najwyższy aktu nadal nie złożono¹²⁴. W tym czasie po kasacji sprawa ponownie wróciła przed Sąd Apelacyjny.

Na podstawie korespondencji Metropolii prawosławnej do proboszcza parafii w Białymstoku z 1936 roku, dowiadujemy się, iż przez cały okres trwania postępowania sądowego pojawiały się momenty zagrażające istnieniu spornej cerkwi. W 1936 roku w Magistracie Białegostoku ponownie pojawił się postulat rozbiórki Soboru Zmartwychwstania Pańskiego. Jednak po interwencji na szczeblu rządowym, strona prawosławna uzyskała słowne poręczenie o oddaleniu przez władze Białegostoku decyzji rozbiórki oraz, że do momentu ogłoszenia przez sąd wyroku, nie będą podejmowane żadne dalsze kroki w kierunku rozbiórki¹²⁵.

Tymczasem 22 marca 1938 r., Zarząd Miejski miasta Białegostoku podjął decyzję o wydaniu orzeczenia nakazującego gminie miasta Białegostoku dokonanie remontu i wykończenia budynku soboru prawosławnego na placu Wyzwolenia w Białymstoku względem całkowitego rozebrania tego budynku. Decyzja ta umożliwiła 29 marca tegoż roku podjęcie przez Radę Miejską miasta Białegostoku uchwały o dokonaniu rozbiórki gmachu soboru Zmartwychwstania Pańskiego. Tego samego dnia w „Dzienniku Białostockim”

¹²³ Cytat za: P. Sawicki, *Sobór Zmartwychwstania Chrystusa*, dz. cyt., s. 179.

¹²⁴ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 297.

¹²⁵ P. Sawicki, *Sobór Zmartwychwstania Chrystusa*, dz. cyt., s. 179-180.

ukazało się ogłoszenie o nieograniczonym przetargu na rozbiórkę niedokończonego budynku soboru prawosławnego na Placu Wyzwolenia w Białymstoku ogłoszonym przez Zarząd Miejski Białegostoku. Zgodnie z warunkami przetargu rozbiórka miała zakończyć się w przeciągu dwóch miesięcy. Pod ogłoszeniem podpisał się Kazimierz Piotrowski, wiceprezydent miasta¹²⁶.

Decyzja władz miasta spowodowała reakcję ze strony duchowieństwa i parafian parafii św. Mikołaja w Białymstoku. Jeszcze 29 marca 1938 r. parafia w podaniu do Prezydenta Miasta Białegostoku, zwróciła się z prośbą zarządzenie wycofania sprawy rozbiórki soboru z porządku dziennego posiedzenia Rady Miejskiej¹²⁷. 7 kwietnia 1938 r. parafia wysłała dramatyczny w swej wymowie list do Wojciecha Świątosławskiego, ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Podpisy pod listem zajmują aż 36 kart archiwalnych. W liście tym czytamy:

„Parafia Prawosławna zwraca się do Pana Ministra z błagalną prośbą o łaskawe zarządzenie aby zamierzona rozbiórka została wstrzymana aż do zakończenia toczącej się obecnie sprawy sądowej, która znajduje się w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie.

Przy tym oświadczamy, że wszystkie braki w stanie gmachu Soboru wynikłe przez usunięcie Parafii od opieki nad nimi i zabronienie jej dokonywania remontu są bardzo nieznaczne i łatwo nadają się do usunięcia, zaś Parafia, jak to już niejednokrotnie oświadczała, gotowa jest w każdej chwili na swój koszt usunąć te braki w najkrótszym czasie zaraz po otrzymaniu na to zezwolenia”¹²⁸.

Konsystorz Grodzieński po otrzymaniu informacji o podjętej przez Radę Miasta uchwały o rozbiórce Soboru, natychmiast uznał ją za niesłuszną i odwołał się od tej decyzji do Wojewody Białostockiego. W odwołaniu Konsystorz uprzejmie prosił o uchylenie zaskarżonej uchwały ewentualnie o zarządzenie przed wydaniem orzeczenia w tej sprawie dokonania ponownych oględzin budynku Soboru przy udziale trzech biegłych, nie znajdujących się w zależności służebnej od Zarządu Miejskiego w Białymstoku,

¹²⁶ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 300; „Dziennik Białostocki” 29 marca 1938 roku, s. 6. Por.: Urząd Wojewódzki Białostocki Wydział Społeczno-Polityczny Nr PN.43/3/38.t., Białystok dn. 4 kwietnia 1938 r. Sytuacyjne sprawozdanie miesięczne Nr 3 za miesiąc marzec 1938 r., [w:] G. Sosna, Kościół prawosławny na Białostocczyźnie w ocenie władz II Rzeczypospolitej, Ryboły 1991, s. 81.

¹²⁷ P. Sawicki, *Sobór Zmartwychwstania Chrystusa*, dz. cyt., s. 181.

¹²⁸ AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 300.

a przede wszystkim wstrzymania wykonania decyzji władz miejskich co do rozbiórki gmachu Soboru do czasu zakończenia sprawy sądowej o plac. W uzasadnieniu skargi powołano się na postępowanie władz miejskich w Białymstoku, jako jawnie niewłaściwe i nie posiadające mocy prawnej w postępowaniu administracyjnym. Konsystorz miał na uwadze przeprowadzone oględziny Soboru, które w jego mniemaniu były jednostronne. Swoje stanowisko uzasadniał następująco: „w danym przypadku miało miejsce połączenie w jednej osobie prawnej tak władzy zarządzającej jak i zobowiązanej Gminy Miejskiej w Białymstoku, przy czym w charakterze rzeczoznawcy brał udział inżynier miejski, zależny od Zarządu Miejskiego w Białymstoku,[...], przedstawicieli Konsystorza nawet nie było proponowane podpisać protokół oględzin”¹²⁹.

12 kwietnia 1938 roku wojewoda białostocki Henryk Ostaszewski, wydał decyzję o pozostawieniu bez uwzględnienia odwołania Konsystorza Grodzieńskiego od orzeczenia Zarządu Miejskiego w Białymstoku z 22 marca 1938 roku w sprawie budynku Soboru prawosławnego w Białymstoku. Decyzję wojewody Cerkiew prawosławna uznała za niesłuszną i niezgodną z obowiązującym prawem i na tej podstawie zaskarżono ją 24 kwietnia 1938 r. do Najwyższego Trybunału Administracyjnego¹³⁰. Już następnego dnia Konsystorz, mając na względzie wystosowaną skargę do Najwyższego Trybunału Administracyjnego, zwrócił się z prośbą do wojewody białostockiego „o wstrzymanie wykonania zaskarżonej decyzji głównej z dnia 12 kwietnia 1928 roku [...] do czasu rozpoznania skargi” przez wspomniany Trybunał. W obronie swego stanowiska powołano się na trwający proces sądowy o plac, na którym stoi pobudowany sobór¹³¹. Wojewoda prośby nie uwzględnił.

Wkrótce przystąpiono do rozbiórki Soboru Zmartwychwstania. Rozbiórka ta trwała kilka miesięcy. 24 sierpnia 1938 r. naczelnik Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego Adam Keller w piśmie do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego stwierdzał: „w chwili obecnej ściany soboru zostały w całości rozebrane, rozbiórka zaś filarów betonowych podtrzymujących kopułę jest na ukończeniu”¹³².

¹²⁹ P. Sawicki, *Sobór Zmartwychwstania Chrystusa*, dz. cyt., s. 181.

¹³⁰ Tamże, s. 182-183.

¹³¹ Tamże, s. 184-185.

¹³² AAN MWRiOP, sygn. 1209, k. 348.

Zakończenie

**Sobór Zmartwychwstania
po roku 1938**

W 1938 roku plac przy ul. Sienkiewicza 65 opustoszał. W mieście, w którym wspólnota prawosławna stanowiła znaczną część mieszkańców, budowana wysiłkiem wiernych cerkiew została zburzona. Skierowana przez Konsystorz skarga do Naczelnego Trybunału Administracyjnego¹³⁴ stała się nieaktualna, chociaż daremnie stają się poszukiwania wyroku i odpowiedzi. Historia białostockiej cerkwi Zmartwychwstania Pańskiego wpisuje się, tym samym, w smutne losy wielu prawosławnych świątyń w niepodległej Rzeczypospolitej. Polityka wyznaniowo-narodowościowa tendencyjnie określiła prawosławie jako relikw zaborów, ignorując długą historię i trwałe korzenie, które nie zniszczyła ani unia, ani działania polityczne.

Do wybuchu II wojny światowej zarówno parafia św. Mikołaja jak i Konsystorz Prawosławny nie doczekali się odpowiedzi i prawnej decyzji Naczelnego Trybunału Administracyjnego. Plac cerkiewny zarósł i stan ten trwał aż do początku lat 50-tych XX wieku. Wtedy miasto przeżyło dynamiczny rozwój. W Białymstoku osiedlali się mieszkańcy pobliskich wsi. Ponownie rozwijano przemysł włókienniczy. Pojawiali się młodzi ludzie poszukujący pracy i oczywiście miejsca do życia¹³⁵. Białystok zaczął rosnąć. Stare tereny żydowskie, zniszczone w czasie powstania w getcie zostały przebudowane. Na placu cerkiewnym rozpoczęto budowę gmachu milicji. Teren był zaniedbany, a dokumenty hipoteczne nie wskazywały już na cerkiewną własność działki¹³⁶. Jesienią 1957 roku na byłym placu cer-

¹³³ Katedra Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku.

¹³⁴ P. Sawicki, *Sobór Zmartwychwstania Chrystusa*, dz. cyt., s. 181.

¹³⁵ J. Januszkiewicz, *Odkrywamy Białystok. Brakowało jedzenia, butów i ubrań*, „Kurier poranny plus”, Internet: <https://plus.poranny.pl/odkrywamy-bialystok/a/odkrywamy-bialystok-brakowało-jedzenia-butow-i-ubran-zdjecia,12127636>, dostęp 12.07.2018.

¹³⁶ J. Maciejczuk, *Materiały archiwalne z lat 1919 – 1939 dotyczące nieruchomości położonych w obecnych granicach miasta Białegostoku w zasobie Archiwum Państwowego w Białymstoku*, w: 50 lat Archiwum Państwowego w Białymstoku, Białystok 2003, s. 73-102.

kiewnym pojawił się rozległy budynek, w którym umiejscowiono Komendę Wojewódzką Milicji Obywatelskiej¹³⁷.

Pamięć o cerkwi i jej architekturze wydawała się utracona. Do dzisiaj materiałów dotyczących jej losów nie odnajdziemy ani w białostockim oddziale IPN-u, ani w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Białymstoku, ani w terenowym oddziale Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Białymstoku. Pamięć o cerkwi zachowała się wyłącznie w historycznych publikacjach fascynatów lokalnej historii oraz na kilku starych fotografiach. Na początku XXI wieku na placu przed Komendą Wojewódzką Policji, staraniem władz miasta, pojawiła się także tablica informacyjna, na której opisano znajdującą się tutaj wcześniej świątynię.

O zburzonej cerkwi przypomniał w roku 1989 metropolita Sawa, który wówczas, jeszcze jako arcybiskup białostocki i gdański, erygował nową białostocką parafię. W lutym 1998 roku, przygotowując powołanie nowej białostockiej parafii, arcybiskup Sawa zdecydował, że będzie ona upamiętniać najważniejsze święto Zmartwychwstania Pana Naszego Jezusa Chrystusa. Przekazał jednocześnie nowej wspólnotce przykazanie – zadanie zachowania pamięci o zburzonym soborze Zmartwychwstania Pańskiego. W ten sposób młoda białostocka parafia stała się dziedziczką pamięci o zburzonym soborze. Obecnie istniejąca cerkiew na Słonecznym Stoku swym wezwaniem przypomina wszystkim o domu Bożym z ul. Sienkiewicza. Już dziś jest świadectwem tego, że tak jak Chrystus zmartwychwstał, tak też „z martwych”, z niczego, poza ludzką wiarą i pracą, powstała białostocka cerkiew Zmartwychwstania Pańskiego.

Białostoccy wierni prawosławni zachowali pamięć o zburzonej cerkwi i o jej budowniczych. Pielęgnują dziedzictwo swoich pradziadów, którzy żyjąc i pracując, wznosili świątynię na chwałę Bożą. Niniejsza monografia poświęcona zburzonemu soborowi również dokłada małą cegiełkę do budowy zachowania lokalnej historii miasta i jego prawosławnej społeczności.

¹³⁷ *Milicja Obywatelska*, w: *Policja Podlaska. Historia Policji*, Internet: <http://www.podlaska.policja.gov.pl/pod/policja-podlas/historia-policji/milicja-obywatelska/26630,Milicja-Obywatelska.html>, dostęp 23.07.2018.

Dokumenty archiwalne

1. Akt notarialny dot. placu przy ulicy Nikołajewskiej (ob. ul. Sienkiewicza) przeznaczony pod sobór Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku - 1899 rok (Archiwum Diecezji Białostocko-Gdańskiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Białymstoku, Nr B.27A)

Акт

1899 года Мая 20го дня, Архиепископ Бѣлостокскаго Мелхиседеха Земля, владѣнія предприсавія Гродненскаго Управленія Государственнымъ Имуществомъ отъ 16 Марта сего года за №2238, и депутатъ Дуловнаго вѣдомства Священникъ Хоружанской церкви о. Свѣдуръ Алхимъ владѣніе участка Литовской Дуловной Консисторіи отъ 10го Марта сего года за №5463, составили в присутствіи нижеслѣдующихъ настоящихъ актъ о томъ, что первый сего числа сдалъ во владѣніе Дуловнаго вѣдомства, а второй принялъ, согласно съдѣланнымъ в 1899 году У.о. землемера Сословина и надписанному, какъ сдѣлающей и принимающей сторонами, такъ и сопоставленныи помянутыми и означенными владѣльщиками плану, предназначенный подъ матеріалы Христовскаго храма казеннаго плочу площадью всего 4724 и сдѣлалъ при этомъ (1,733 дка) десятины, находящійся въ городѣ Бѣлостокъ и ограниченный съ сѣверо-западной стороны Фабричной улицей (по плану отъ земли мещанъ г-оръ Бѣлостокъ); съ юго-восточной — Николаевской улицей; съ сѣверо-восточной — двѣми земельными поклейкой деревни Бѣлостокъ, а именно владѣніями мещанъ Минской губ. мѣстечка Сталовики Тоселя и Матви Канторовича и крестьянами Гродненской губ. Дамбовскаго уѣзда Казиміра Карлевича; съ юго-западной стороны — двѣми поклейками плочевыми земельными, а именно владѣніями мещанъ города Бѣлостокъ Герша, Аврама и Урейтима Виллеръ.

Архиепископъ Бѣлостокскаго Мелхиседеха Земля,
 Депутатъ Дуловнаго вѣдомства Священникъ Хоружанской церкви о. Свѣдуръ Алхимъ.

При передачѣ в матеріалы означеннаго плоча присутствовали :

Kopia aktu notarialnego w języku rosyjskim. ADBG Nr B.27A.

Ассентие-домовладельцы г. Смоленска: присутствующим:
Гродненский уезд Соловьевского уезда Чадорова Григорьевич
Шостовичский.

Мещанам г. Смоленска Семан Андреевич Вилковский.
Семеники владельцы: Терри Морисович Виллер.

Абрам Морисович Виллер.

Машка Аронович Канторович.

Казимир Харкевич.

Совместно-ручная подписи кончат Чадорова
Григорьевича Шостовичского, Семана Андреевича Вилко-
вского, Терри Морисовича Виллера, Абрама Морисовича
Виллера, Машки Аронович Канторович и Казимир
Харкевич, надписано и приложением козеным печатом
удостоверено. Сентября 15 дня 1899г.

Присутств. г. Смоленска Мещановский.

Przełtad z rosyjskiego.

Akt.

1899 roku, dnia 20 maja. Lesnierzy Nadleśnicztwa Białostockiego Śmia, na zasadzie polecenia Gubernijskiego Urzędu dóbr Państwowych z dnia 16 marca r. b. nr A 2238 i delegat od Duchowieństwa ^{Duchowny} ~~Asystent~~ Chonowceńskiej cerkwi Feodor Yaszyn, na mocy Dekretu Siedleckiego Duchownego Konsystorza z dnia 10 kwietnia r. b. nr A 5463, sporządzili w obecności niżej podpisanych, niniejszy akt o tem, iż pierwszy z nich dnia druziejszego oddał w posiadanie Duchowieństwu a drugi przyjął, stosownie do sporządzonego w roku 1899 przez p. o. Głomelny Sokolowa i podpisanego jak słona, zdajeją i przyjmują, dar i przez eksperów i przez najbliższych sąsiadów planu, przez ~~zaimponowany~~ pod wybudowanie Prawosławnej cerkwi - rządowy plac przesłuzeni ogółem jedna i siedemdziesiąt trzy, 1, 73/1 setnych dziesięciny, znajdującej się w m. Białymstoku i graniczącej: od północno-zachodniej strony - z ulicą Fabryczną (według planu z gruntami mieszkan m. Białegołoku), od południowo-wschodniej - z ulicą Mikołajewską, od północno-wschodniej - z byłymi gruntami rządowej wsi Białostoczek, a obecnie posesjami mieszkan Gubern. Mińskiej, miasteczka Słotowicz Gessela i Matki Kantonowiczów i włościanki Gubernijskiej Gubernijskiej, powiatu Wólkowskiego Chaximieny Chaarkiewicz, od południowo-zachodniej strony - z byłymi rządowymi placowemi, gruntami, a obecnie posesjami mieszkan m. Białegołoku: Herrra, Abrama i Cejlli Weller. Lesnierzy Nadleśnicztwa Białostockiego Śmia. Delegat od Duchowieństwa ^{Duchowny} ~~Asystent~~ Chonowceńskiej cerkwi Feodor Yaszyn. Przy oddawaniu w na -

~~W tym wyżejwymienionego placu obecnymi byliśmy~~ ^{świad-}
~~o:~~ ^{o:} obywatele m. Białegostoku: włościanin guberniji
 Grodzieńskiej, powiatu Sorokolskiego Yldofen, syn Gre-
 goria, Szosłowiecki, mierzchanin m. Białegostoku Siemion
 syn Andruszja, Waszkiewicz. Najbliżsi sąsiedzi: Hlens, syn
 Mowwy Weller, Abram, syn Mowwy, Weller, Matras,
 córka Anona, Kanlonowicz. Kaximiena Channiewicz.
 Własnoręcznie podpisy ^{świadków} ~~ekspertów~~: Yldofena, syna Gre-
 goria, Szosłowieckiego, Siemiona, syna Andruszja Waszkie-
 wicza; Hlensa, syna Mowwy Weller, Abrama, syna Mow-
 wy, Weller; Matry, córki Anona, Kanlonowicz i Kaxi-
 mienu Channiewicz, podpisem i przytoczeniem rządowej
 pieczęci słuwiendzam. Dnia 15 września 1899 r. Głomi-
 nant m. Białegostoku Zelarowski (l. s.).

(w języku polskim): Stosownie do przepisów rozpisanej
 ustawy Stemplowej opłacie stemplowej nie podlegała.
 Wacelnik Urzędu podatków i opłat skarbowych
 /podpis/

Repertorium № 4085-

dnia dwudziestego Czerwca 1899 tysiąc
dziewięćset dwudziestego drugiego roku, ja, STEFAN BEDNARSKI,
 Notariusz, przy Wydziale Hipotecznym Sądu Okręgowego w Białymstoku,
 mający kancelarję w Gnachu tegoż Sądu przy ulicy Warszawskiej pod № 63,
 w Białymstoku, poświadczam, zgodność Homoczenia niniejszego,
 z oryginałem, okazanym mi przez Konstantego Oleszkiewicza

zamieszkałego w Białymstoku przy ulicy Lipowej pod 115
 W oryginale przy sprawdaniu z nim Homoczenia niniejszego,
 wyrazów podskrobanych, dopisanych, zakreślonych, ani innych oznak szczegól-
 nych nie znalazłem. — w niniejszem Homoczeniu na stro-
 nicy pierwszej w wierszu szóstym zakreślono
 „ksiądz” nadpisano „duchowny”; w wierszu siód-
 mym poprzednim „Teodor”; w wierszu piąt-
 nym zakreślono „mas” w „przedmowa”;
 w wierszu trzydziątym pierwszym zakreślono
 „ksiądz” nadpisano „duchowny”; na tej stro-
 nicy w pierwszym i drugim wierszach zakreślo-
 no „eksperti” nadpisano „świadkowie” w
 wierszu ósmym zakreślono „ekspertów” nad-
 pisano „świadków”. Stefan Bednarz

NOTARIJUSZ Stefan Bednarz

✓
ст. 210.

Актъ

1902 года января 20 дня, мы нижепод-
писавшіеся пригласили церковный ста-
рооста Енисейского собора проуче-
нии охоты собраныи по кружкам
на построение новаго собора денег.
Во кружкахъ оказалось соборъ четыре
(44) рубль семидесяти девяти копеек,
кои постановили передать капи-
сало казначейства по постройке
собора в г. Енисейск. - С. Епи-
скопом.

Наименованіи собора, Протоіерей
Иванъ Демидовъ
Служащии: Михаилъ Пилиповъ

Діаконъ Иванъ Петровъ
Псаломщикъ Ксентій Труновъ.

Церковный староста Николай Мухомовъ

Довѣрениые отъ народа:
Николай Владиміръ П. Рудневъ

М. Ф.

**НАДЗИРАТЕЛЬ
АКЦИЗНЫХЪ СБОРОВЪ
2-го Округа
Гродненской губерніи.**

Мартъ 27 дня 1902 г.

№ *2149*

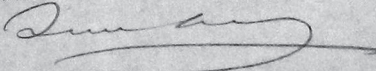
г. Бѣлостокъ.

✓
ст. 219.

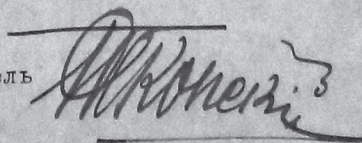
Господину Управляющему Бѣлосток-
скимъ Отдѣленіемъ Государствен-
наго Банка.

Имѣю честь препроводить Вашему
Высокородію удержанна въ мартѣ мѣ-
сяцѣ сего года добровольныя пожерт-
вованія на сооруженіе въ гор. Бѣло-
стокѣ Православнаго Собора, всего
три руб. пятнадцать коп. /3 р. 15 к./
согласно списка на оборотѣ сего.

Окружной Надзиратель

Дѣлопроизводитель

Актъ.

1903 года августа 29 дня, в. Смоленскѣ.
 Мы нижеподписавшіеся притомъ Смоленскаго
 Свято-Николаевскаго Собора, совмѣстно съ церков-
 ными старостами, вкрявши кружку на постройку
 Воскресенскаго Собора въ городѣ Смоленскѣ, и
 въ ней каменнотворный записи иго съмѣ всего 1903 года,
 оказалося: сими сданы рублей пятнадцатъ ко-
 пеекъ, (17р 14к), каковыя деньги выданы въ сими
 актомъ, по сему нами препроводитъ Г. Казна-
 келю Комитета, по постройкѣ вышепомянутаго
 Собора. —

№ 238

Починорокскаго Собора Протоіерей Александръ Деминкинъ.
 Священникъ Деоданъ Ствильевъ,
 Священникъ Михаилъ Ташаевъ
 Священникъ Викторъ Талашевъ.
 Діаконъ Іоаннъ Александровичъ
 Псаломщикъ Іосифъ Троицъ.
 Церковной Староста І. М. Мухоморовъ

№ 4

ПОДПИСНОЙ ЛИСТЪ

на сооружаемый въ городѣ Бѣлостокѣ
Православный Соборъ.

№№ по по- ряд- ку.	Имя и фамилія жертво- вателя.	СУММА.	
		Руб.	Коп.
	Д. Кавинъ	5	"
	М. Митинъ —	1	"
	Жеймановъ	1	" x
	Мансыревы — — —	"	50. x
	Башкиръ	"	25 x
	А. Толукаевъ	1	.
	Андрей Анисимъ	1	"
	Давыдовъ	1	"
	Итого ..	10.	75.

Spis ofiar na budowę soboru

401

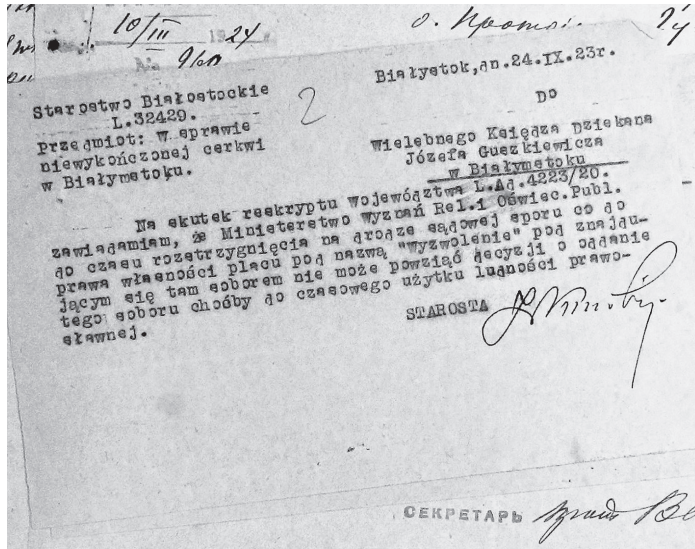
Подскриптование на ремонт Воскресенского Собора.

	1921.	1922.	1923.	1924.	1925.	1926.
Александр		26025	28392.	39307000	30-79.	40-85.
Стефан		9410.	23975.	36843000	22-49.	30-83.
Масицкий		7356	12000.	80032000	50-38.	21-12
Андрей		41382.	54735.	235610000	9-20.	30-95
Масицкий		25891.	64255	63786000	26-02.	45-82.
Масицкий		19430.	88205	93314000	46-13.	11-20
Масицкий		16377	786570.	21374000	25-71.	1710
Масицкий		15500	3113960.	66192000	61-77	18272
Семин	25482.	16620	5522880.	3734.894p	23-09.	1111000
Семин	38881.	17200	981200.	25-02.	30-11.	655763-698
Масицкий	16305.	15833.	1247000	33-58	22-46.	70334874
Масицкий	9479.	26165.	7007000	58-56	20-60.	20000000
Масицкий	3814	257379	1893072	636.508000	37-75	
		305526		1534052p		

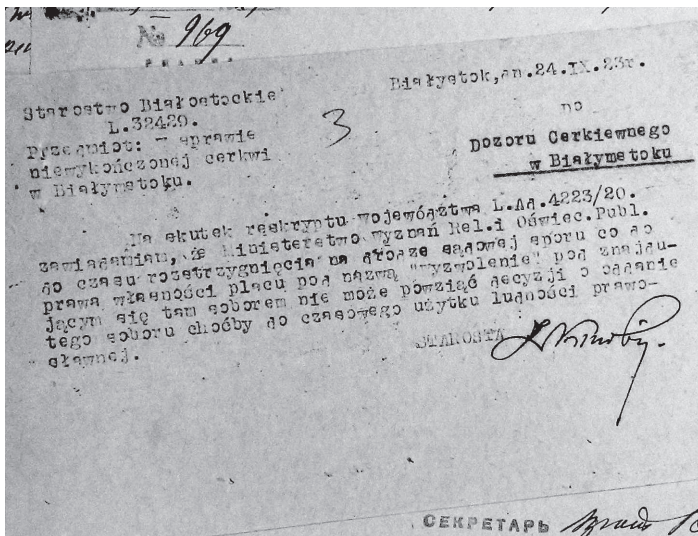
Ofiary na remont soboru w latach 1921-1926

Расход.		
1922 г.		
Январь.	Предко за сбор на В.с.	1000
	"	2000.
Апрель.	За написание прошения о В.с.	2000
Май.	Возв опоекв длу забудки двери	6000
	Предко за забудку двери	4.500.
	Продолжкку за устна слогов	2.000
Юнь	Повздка делегатв Варшаву	12.500
	Переводг акта на Польскх Яз.	1.000
	Адв Отто за совет ове.	10.000
	Императору за застуд. конин	3.000
Юль	Повздка делегатв Варшаву	10.000
Октябрь.	Резину за опокк	1500
	Евондк	1050
		<hr/>
		56550.
1923 г.		
Март	Повздка делегатв	50 400
	Пересылка динетт прошения	900
Юнь.	Удб. покосту	2.520.000
	18. краски	570.000
Юль.	Телеграммк Сенатору	5.100
	Челннк оск Собора	100 000
	Предко оштк ронав.	80 400
	Повздка делегатв	327 000
		<hr/>
		3.683.800
1924 г.		
Январь.	Предко за сбор. на В.с.	5.202. 40
Апрель	"	500 000
	"	3000 000
	"	5000 000

5. Proces sporny o sobór Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku oraz plac przy ul. Nikołajewskiej (ob. ul. Sienkiewicza) (Archiwum Diecezji Białostocko-Gdańskiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Białymstoku, Nr B.27C.)

Decyzja Starosty Białostockiego w sprawie niewykończonej cerkwi w Białymstoku z dnia 24.09.1923 r.

Decyzja Starosty Białostockiego w sprawie niewykończonej cerkwi w Białymstoku z dnia 24.09.1923 r.

11

D o
 Rady Miejskiej Wojewódzkiego miasta
 Białegostoku.

Parafjan Białostockiej parafji Prawosławnej.

O d e z w a .

Sobór prawosławny, budowę którego rozpoczęto przed wojną przy ulicy Sienkiewicza na placu, stanowiącym własność parafji prawosławnej, nie mógł być zakończony wskutek działań wojennych.

Po ukończeniu wojny światowej parafja przystąpiła do wykończenia budowy świątyni, lecz zmuszona była przerwać roboty, ponieważ napotkała na przeszkody ze strony miejscowych władz administracyjnych bez podania przez nie uzasadnionych motywów. I chociaż parafja prawosławna niejednokrotnie zwracała się do władz z prośbą o przyspieszenie zezwolenia na przystąpienie do dalszych robót budowy, do chwili obecnej zezwolenia tego nie otrzymała, przyczem dowiedzieliśmy się, że na przeszkodzie stoi Magistrat miasta Białegostoku, jakoby roszczący pretensje do placu, należącego do parafji prawosławnej, na którym pobudowano Sobór. -Zaznaczamy, że do budowy omawianego soboru parafja prawosławna przystąpiła z konieczności, ponieważ znajdującą się w posiadaniu parafji cerkiew przy ulicy Lipowej może zmieścić zaledwie jedną dwunastą część teraźniejszej parafji białostockiej, nie licząc żołnierzy garnizonu białostockiego. Zwłoka w wydaniu zezwolenia na wykończenie budynku świątyni przynosi niepowetowane szkody, jak moralne, szereg rozporyczenie wśród ludności prawosławnej, tak również ogromne straty materialne, gdyż niszczący się dach coraz częściej daje ciecze, które mogą zruinować mury budynku. Ruina zaś bliskiej wykończenia świątyni mogłaby wzbudzić gorzkie uczucia nie tylko w sercach ludności prawosławnej w Białymstoku, lecz i w sercu każdego człowieka niepozbawionego zasad sprawiedliwości.

Będąc pewna życzliwego stosunku i dobrych uczuć całej ludności miasta

V e r t e !

*Odezwa Białostockiej parafji Prawosławnej do Rady Miejskiej
 wojewódzkiego miasta Białegostoku*

**6. Archiwalne zdjęcia soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku przy ul. Nikołajewskiej (ob. ul. Sienkiewicza)
(zdjęcia pochodzą z prywatnej kolekcji Aleksandra Sosny)**

Spis tabel

1. Liczba szkół parafialnych
2. Liczba szkół i cerkwi
3. Grupy społeczne tworzące prawosławną społeczność Białegostoku na przełomie XIX I XX wieku
4. Genealogia religijna prawosławnej społeczności Białegostoku na przełomie XIX I XX wieku
5. Populacja parafii prawosławnej Świętego Mikołaja w Białymstoku w latach 1846-1911
6. Populacja parafii prawosławnej Świętego Mikołaja w Białymstoku w latach 1846-1913
7. Populacja parafii prawosławnej Świętego Mikołaja w Białymstoku w latach 1896-1913
8. Szczegółowy opis wysokości placu w wybranych miejscach
9. Uproszczony wyrys lokalizacji soboru Zmartwychwstania Pańskiego w ramach placu z uwzględnieniem amplitudy wznoszenia i opadania terenu
10. Analiza soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku
11. Zmiany w toku prac budowlanych obiektu
12. Analiza porównawcza soboru Zmartwychwstania Pańskiego i świątyni św. Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku
13. Przekrój społeczny ofiarodawców
14. Struktura pochodzenia środków finansowych, którymi dysponował Komitet Budowlany soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku
15. Roczne sumaryczne zestawienie wpłat na budowę soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku w latach 1899-1918
16. Dynamika przyrostu środków finansowych
17. Ewidencja wydatków na budowę soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku w latach 1899 - 1914

18. Sumaryczne zestawienie salda finansów budowy soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku w latach 1899-1918
19. Ewidencja zbiorów na sobór Zmartwychwstania w Białymstoku w latach 1899-1917
20. Program inwestycji sakralnych poszczególnych konfesji obecnych w Białymstoku w latach 1900-1915
21. Losy obiektów sakralnych wzniesionych w latach 1900-1915 w Białymstoku
22. Kategoria religijna obiektów sakralnych wzniesionych w latach 1900-1915 w Białymstoku

Spis rysunków

1. Uproszczony model placu ze wskazaniem miejsca budowy soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku
2. Uproszczony wyrys lokalizacji soboru Zmartwychwstania Pańskiego w ramach placu
3. Sobór Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku z uwzględnieniem kierunków geograficznych
4. Uproszczony wyrys zmian w toku prac budowlanych obiektu
5. Fasady soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku wg projektu Konstantego Doncowa
6. Przekrój poprzeczny soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku wg projektu Konstantego Doncowa

Spis aneksów

- 1.1. Biskupi wileńscy Kościoła prawosławnego w latach 1839-1899
- 1.2. Biskupi wileńscy Kościoła prawosławnego w latach 1839-1899
- 1.3. Biskupi białostoccy Kościoła prawosławnego w latach 1907-1915

- 3.3.1. Sieć szkolna w Białymstoku w 1912 roku
- 3.3.2. Topografia sieci szkolnej w Białymstoku w 1912 roku
- 3.3.3. Sieć szkolna w Białymstoku w 1912 roku ze względu na organ prowadzący lub założycielski z uwzględnieniem jej topografii
- 3.3.4. Sektor bankowy w Białymstoku w 1912 roku
- 3.3.5. Topografia sektora bankowego w Białymstoku w 1912 roku
- 3.3.6. Topografia placówek szkolnych i bankowych w Białymstoku w 1912 roku (ujęcie porównawcze)
- 3.3.7. Topografia placówek szkolnych i bankowych w Białymstoku w 1912 roku (ujęcie sumaryczne)
- 3.3.8. Odpis aktu notarialnego w języku rosyjskim z dnia 15.09.1899 roku (sygnatura ADBG.B.27a/1)
- 3.3.9. Tłumaczenie na język polski odpisu aktu notarialnego w języku rosyjskim z dnia 15.09.1899 roku (sygnatura ADBG.B.27a/2)
- 4.1.1. Fasada wschodnia soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku wg projektu Konstantego Doncowa
- 4.1.2. Przekrój poprzeczny soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku wg projektu Konstantego Doncowa
- 6.7.1. Szczegółowa dokumentacja finansowa wpłat na budowę soboru Zmartwychwstania w Białymstoku w latach 1899-1917

Bibliografia

I. ŹRÓDŁA

I.1. RĘKOPISY

Białystok, Archiwum Diecezji Białostocko-Gdańskiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego

Ewidencja ofiar i wydatków związanych z budową soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku [sygnatura: ADBG.B.27b].

Odpis aktu notarialnego w języku rosyjskim z dnia 15.09.1899 roku [sygnatura: ADBG.B.27a/1].

Tłumaczenie na język polski aktu notarialnego w języku polskim z dnia 15.09.1899 roku [sygnatura: ADBG.B.27a/2].

Ведомости о Церкви Свято Николаевской Соборной уездного Города Белостока 1851 [sygnatura: ADBG.B.2/1851].

Ведомости о Церкви Свято Николаевской Соборной уездного Города Белостока 1856 [sygnatura: ADBG.B.2/1856].

Ведомости о Церкви Свято Николаевской Соборной уездного Города Белостока 1861 [sygnatura: ADBG.B.2/1861].

Ведомости о Церкви Свято Николаевской Соборной уездного Города Белостока 1866 [sygnatura: ADBG.B.2/1866].

Ведомости о Церкви Свято Николаевской Соборной уездного Города Белостока 1871 [sygnatura: ADBG.B.2/1871].

Ведомости о Церкви Свято Николаевской Соборной уездного Города Белостока 1876 [sygnatura: ADBG.B.2/1876].

Ведомости о Церкви Свято Николаевской Соборной уездного Города Белостока 1881 [sygnatura: ADBG.B.3/1881].

Ведомости о Церкви Свято Николаевской Соборной уездного Города Белостока 1886 [sygnatura: ADBG.B.3/1886].

Ведомости о Церкви Свято Николаевской Соборной уездного Города Белостока 1891 [sygnatura: ADBG.B.3/1891].

Ведомости о Церкви Свято Николаевской Соборной уездного Города Белостока 1896 [sygnatura: ADBG.B.3/1896].

Ведомости о Церкви Свято Николаевской Соборной уездного Города Белостока 1901 [sygnatura: ADBG.B.4/1901].

Ведомости о Церкви Свято Николаевской Соборной уездного Города Белостока 1901 [sygnatura: ADBG.DEK. B.6].

Ведомости о Церкви Свято Николаевской Соборной уездного Города Белостока 1906 [sygnatura: ADBG.B.4/1906].

Ведомости о Церкви Свято Николаевской Соборной уездного Города Белостока 1911 [sygnatura: ADBG.B.4/1911].

Ведомость о Церкви Хорожанской Свято-Покровской Гродненской Епархии Белостокского благочиния за 1901 годъ [w:] Клировья Ведомости Церкви Белостокского Благочиния за 1901 годъ [sygnatura: ADBG.DEK.B.6/1901].

Клировая Ведомость Белостокского Николаевского Собора 1846 [sygnatura: ADBG.B.2/1846].

Плань церковнаго плаца съ показаниемъ места постройки Воскресенскаго Собора [sygnatura: ADBG.B.25/9].

I.2. MASZYNOPISY

Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [AAN MWRiOP] 1209.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Urząd Wojewódzki w Białymstoku, IV/104.

Białystok, Archiwum Diecezji Białostocko-Gdańskiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego

Клировая Ведомость Белостокского Николаевского Собора 1912 [sygnatura: ADBG.B.4/1912].

Клировая Ведомость Белостокского Николаевского Собора 1913 [sygnatura: ADBG.B.4/1913].

I.3 KOMPUTEROPISY

Białystok, Archiwum Parafii Zmartwychwstania Pańskiego Diecezji Białostocko-Gdańskiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego

Dokumentacja projektowa Pomnika zburzonego soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku.

Białystok, Archiwum prywatne Romana Andrzeja Płońskiego

Płoński R. A., *Liturgiczny ryt koronacyjny prawosławnych władców wschodnich. Studium liturgiczno-historyczne*, praca magisterska napisana pod kierunkiem ks. dra hab. Rościsława Kozłowskiego, prof. ChAT, Warszawa 1999, [komputeropis].

Płoński R. A., *Obchody 300-letniej rocznicy panowania dynastii Romanowów w Rosji*, praca magisterska napisana pod kierunkiem dra hab. Pawła Wieczorkiewicza, prof. UW, Warszawa 2000, [komputeropis].

I.4 WYDAWNICTWA

Адрес-календарь и справочная книжка Гродненской губернии на 1912 годъ, Гродна 1912
Всеподданнейший Отчетъ Оберъ-Покурора Сватейшаго Синода К. Победоносцева по Ведомству Православнаго Исповедания за 1899 годъ, Санктъ Петербургъ (Синодальная Типография) 1902.

фон-Хартен Э.О., *Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 годъ*, Белостокъ 1913.
Историческое обозрение раиона большого маневра въ 1897 году подь Белостокомъ, Санктъ Петербургъ 1897.

Памятная книжка Гродненской губернии на 1897 годъ, Гродна 1897.

Памятная книжка Гродненской губернии на 1898 годъ, Гродна 1897.

Памятная книжка Гродненской губернии на 1899 годъ, Гродна 1898.

Памятная книжка Гродненской губернии на 1900 годъ, Гродна 1899.

Памятная книжка Гродненской губернии на 1901 годъ, Гродна 1901.

Памятная книжка Гродненской губернии на 1908 годъ, Гродна 1908.

Посещение Его Высокопреосвященствомъ, Высокопреосвященнейшимъ Иеронимомъ, Архиепископомъ Литовскимъ и Виленскимъ города Белостока и Супрасльскаго мужскаго монастыря, съ 6-го по 12-ое сентября 1895 года [w:] LEV 1895, т.33, nr 40, s. 369-373.

Посещение Его Высокопреосвященствомъ, Высокопреосвященнейшимъ Ювеналиемъ, Архиепископомъ Литовскимъ и Виленскимъ города Белостока [w:] LEV 1899, т. 37, nr 29, s. 288.

Пребывание Ихъ Императорскихъ Величествъ въ г.[городе] Белостоке [w:] LEV 1897, т. 35, nr 35, s. 320-321.

Преображенский И. В., *Отечественная церковь по статистическим данным с 1840-41 по 1890-91 годы*, Санкт-Петербург 1901.

Urząd Wojewódzki Białostocki Wydział Społeczno-Polityczny Nr PN.43/3/38.t., Białystok dn. 4 kwietnia 1938 r. *Sytuacyjne sprawozdanie miesięczne Nr 3 za miesiąc marzec 1938 r.*, [w:] G. Sosna, Kościół prawosławny na Białostocczyźnie w ocenie władz II Rzeczpospolitej, Ryboły 1991, s. 81.

Уставъ Духовныхъ Консисторій, Санктъ Петербургъ 1883.

Всеподданнейший Отчетъ Оберъ-Прокурора Святейшаго Синода по Ведомству Православнаго Исповедания за 1905-1907 годъ, Санктъ Петербургъ (Синодальная Типография) 1910.

II. LITERATURA

VII międzynarodowa Konferencja naukowa z cyklu: *Żydzii Europy Środkowo-Wschodniej, edycja VII: Między Odessą, Kijowem a Wilnem. Idee syjonistyczne w Europie Środkowo-Wschodniej. Twórcy-Literackie Echa-Język*, Białystok - Tykocin 2018.

Православная Энциклопедия, Церковно-Научный Центр, *Православная Энциклопедия*, Москва 2004, t. VIII.

Dobroński A. Cz., *Białystok. Historia Miasta*, Białystok 1998.

Dolistowska M., *Dwa projekty prawosławnego soboru katedralnego w Białymstoku ze zbiorów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu [w:] Kościoły a Państwo na pograniczu Polsko-Litewsko-Białoruskim. Źródła i Stan Badań*, Białystok 2005, s. 114-126.

Dolistowska M., *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, Białystok 2009.

Januszkiewicz J., *Odkrywamy Białystok. Brakowało jedzenia, butów i ubrań*, „Kurier poranny plus”, Internet: <https://plus.poranny.pl/odkrywamy-bialystok/a/odkrywamy-bialystok-brakowalo-jedzenia-butow-i-ubran-zdjecia,12127636>, dostęp 12.07.2018.

Lechowski A., *Białystok. Przewodnik historyczny. 12 historii o białostockich ulicach: Ulica Sienkiewicza*, Białystok 2006.

Ławreszuk M. ks., *Cerkiew Zmartwychwstania zmartwychwstała. XX-lecie Parafii Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku 1989-2009*, Białystok 2009.

Maciejczuk J., *Materiały archiwalne z lat 1919–1939 dotyczące nieruchomości położonych w obecnych granicach miasta Białegostoku w zasobie Archiwum Państwowego w Białymstoku*, w: 50 lat Archiwum Państwowego w Białymstoku, Białystok 2003, s. 73-102.

Mironowicz A., *Parafie prawosławne w Białymstoku [w:] sobór Świętego Mikołaja w Białymstoku. 1846-1996*, Białystok [b.r.w.].

Papierzyńska-Turek M., *Między tradycją a rzeczywistością: państwo wobec prawosławia 1918-1939*, Warszawa 1989.

Sawicki P., *Sobór Zmartwychwstania Chrystusa w Białymstoku*, „Białostockie Teki Historyczne”, 2011, 9, s. 163-186.

Sosna G., *Kościół prawosławny na Białostocczyźnie w ocenie władz II Rzeczypospolitej*, Ryboły 1991.

Epitafia

ŚWIĄTYNIA Z GRECKĄ KOPUŁĄ

(Prolegomena i epilegomena)

W mieście nad rzeką Białą takie się rzeczy działy.
Do miasta tu zaproszono Świątynię z grecką kopułą
Pomysł był świetny - szlachetnej rozmowy owoc
Właściwe jej miejsce tu znaleziono,
dostojne ze wszech miar i piękne
Moszczono jej miejsce roztropnie, trzy rozpatrując warianty
Wzniesienia na placu szukano, by wyeksponować właściwe jej piękno
Gdy wreszcie je znaleziono, tam też ją osadzono
korzenie swe zapuściła.
Lecz zła zawierucha przybiegła
i się tu rozsadowiła.
Świątynię z grecką kopułą w martwą wnet zamieniła.
A potem wolność już przyszła
Sztandary swe rozwiesiła
Świątyni z grecką kopułą nie polubiła.
Ta zaś stała, milczała
widziała, iż stała się zbędna.
Niczym persona non grata.
Najpierw coś tam radzono, potem się tam sądzono.
Na koniec zaś z miasta przy wrzaskach niegrzecznie ją wypędzono.
Tak więc nie doczekała się ona, wizyty Pana swego.
Pozostawiła swe miejsce i miasto nad rzeką Białą

Akta sprawy

Akta sprawy:

pobyty soboru Zmartwychwstania Pańskiego na placu
pod adresem: Białystok ul. Sienkiewicza 65

Prokurator:
Fobia rosyjska

Oskarżyciel posiłkowy:
Tolerancja religijna

Oskarżony:
sobór Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku

Zarzut:
nielegalny pobyt soboru Zmartwychwstania Pańskiego na placu pod
adresem: Białystok ul. Sienkiewicza 65

Postanowienie końcowe:
eksmisja soboru Zmartwychwstania Pańskiego z placu pod adresem:
Białystok ul. Sienkiewicza 65

Spis treści

Spis skrótów	5
Wstęp	7

Rozdział I

Sobór Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku w latach 1912-1915 . . . 13

1. Prawosławie w Białymstoku w II połowie XIX i pierwszych dwóch dekadach XX wieku	15
1.1. Aneksy	19
1.1.1. Biskupi wileńscy Kościoła prawosławnego w latach 1839-1899	19
1.1.2. Biskupi grodzieńscy Kościoła prawosławnego w latach 1900-1915	19
1.1.3. Biskupi białostoccy Kościoła prawosławnego w latach 1907-1915	20
2. Podstawy prawne budowy soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku	21
2.1. Prawosławne budownictwo sakralne w rosyjskim ustawodawstwie kościelnym i państwowym	21
2.2. Casus białostocensis	24
3. Lokalizacja soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku	27
3.1. Dane techniczne placu	29
3.2. Orientacja świątyni	34
3.3. Aneksy	35
3.3.1. Sieć szkolna w Białymstoku w roku 1912 roku	35
3.3.2. Topografia sieci szkolnej w Białymstoku w roku 1912 roku	37
3.3.3. Sieć szkolna w Białymstoku w roku 1912 roku ze względu na organ prowadzący lub założycielski z uwzględnieniem jej topografii	37
3.3.4. Sektor bankowy w Białymstoku w 1912 roku	38
3.3.5. Topografia sektora bankowy w Białymstoku w 1912 roku	39
3.3.6. Topografia placówek szkolnych i bankowych w Białymstoku w roku 1912 roku (ujęcie porównawcze).	39
3.3.7. Topografia placówek szkolnych i bankowych w Białymstoku w roku 1912 roku (ujęcie sumaryczne).	40

3.3.8. Odpis aktu notarialnego w języku rosyjskim z dnia 15.09.1899 roku (sygnatura ADBG.B.27a/1)	41
3.3.9. Tłumaczenie na język polski odpisu aktu notarialnego w języku rosyjskim z dnia 15.09.1899 roku (sygnatura ADBG.B.27a/2).	42
4. Architektura soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku	44
4.1. Aneksy	60
4.1.1. Fasada wschodnia soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku wg projektu Doncowa	60
4.1.2. Przekrój poprzeczny soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku wg projektu Doncowa	61
5. Komitet budowy	62
6. Finanse budowy	66
6.1. Metodologia gromadzenia środków	67
6.2. Przekrój społeczny ofiarodawców	68
6.3. Zgromadzone środki	71
6.4. Dynamika wpłat.	72
6.5. Wydatki inwestycyjne.	74
6.6. Saldo inwestycji na rok 1918	75
6.7. Aneksy	76
6.7.1. Dokumentacja finansowa szczegółowa wpłat na budowę soboru Zmartwychwstania w Białymstoku w latach 1899-1917	76
7. Historiograficzny obraz i chronologia soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku	88
Epilegomena	93

Rozdział II

Cerkiew Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku w okresie międzywojennym	99
--	-----------

Zakończenie. Sobór Zmartwychwstania po roku 1938	137
---	------------

Dokumenty archiwalne.	141
--------------------------------------	------------

1. Akt notarialny dot. placu przy ulicy Nikołajewskiej (ob. ul. Sienkiewicza) przeznaczony pod sobór Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku – 1899 rok	143
2. Plan placu cerkiewnego ze wskazaniem miejsca budowy soboru	147
3. Ewidencja ofiar na budowę soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku – lata 1900-1926.	148

4. Ewidencja wydatków na budowę soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku – lata 1900-1926.	155
5. Proces sporny o sobór Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku oraz plac przy ul. Nikołajewskiej (ob. ul. Sienkiewicza)	158
6. Archiwalne zdjęcia soboru Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku przy ul. Nikołajewskiej (ob. ul. Sienkiewicza)	160
Spis tabel.	164
Spis rysunków	165
Spis aneksów.	165
Bibliografia	167
Epitafia	171
Akta sprawy	172